
Ф. Брет Гарт
ЧҮЛДАН ТОПИЛГАН БОЛА.

Русчадан
СУХРОВ ИҮЛДОШЕВ
таржумаси

1 БОБ

Узундан-узоқ, боши ҳам, охири ҳам йўқ, уфқлари нимжўк парда билан қопланган, кўримсиз, кулранг яланглик; унинг ҳар жой-ҳар жойида қорамтир доғлар — кичик-кичик кўллар кўзга ташланади; баъзан сўниб қолган гулхан куллари, газета парчалари, эски латта-путталар, бўш тунука қутичалар сочилиб ётган тақир ва тепкиланган жойлар учрайди. Олис-олис-ларда эса ерга тегай-тегай деб турган қорамтир парда кўзга ташланади; у кечга томон ерга сингиб кетади, қуёшнинг илк шуъласи билан эса яна пайдо бўлади.

Бу бепоен кенгликда қаёққа кетаётганини ўзинг ҳам билмай, юриб-юриб, кечга томон яна илгариги жойингга келиб қолгандек бўласан — атрофингда ўша-ўша одамлар, ўша-ўша адёллар, ўша-ўша усти ёпиқ арава тепасидан тушириб қўйилган қора пардалар... Оғзида ва лабларда чанг таъми, қўлларда қум юқи. Атроф чидаб бўлмас даражада дим, мол ҳиди анқиб туради.

Бу — Буюк прерия¹ — бепоен даштлик. 1852 йилнинг ёзида иккита ҳўкиз зўр билан тортиб бораётган усти ёпиқ кўчманчилар араваси ичидаги иккита болакайнинг кўз ўнгида даштлик ана шундай кўринишда намоён бўлмоқда эди.

Усти ёпиқ арава учта эди. Уларнинг қаттиқ бўз соябонига катта-катта қора ҳарфлар билан: «Олға, Калифорнияга!» иккинчисига: «Кўникиш ёки ўлим!» деб ёзиб қўйилган.

Болаларнинг теварак-атрофга қизиқишлари ҳар хил. Уларнинг каттаси — ўғил бола; афтидан, йўлдаги ҳаёт шароитига ҳали кўникиб улгурмаган; кичиги — қиз болага эса бундай ҳаёт таниш кўринарди. Болага овқат ҳам илгари еган овқатларига қараганда бўлакча, анча оддий туюларди, одамларнинг муомаласи эса дағалроққа ўхшарди. Тунда эски адёлга ўралиб ухлайсиз, ювиниш учун сувни, сочиқни ўзингиз топишингиз

¹ Бир пайтлар Шимолий Америка Қўшма Штатларининг шарқий штатларини ғарбий штатларидан, Калифорниядан ажратиб турган бепоен даштлик Буюк прерия деб аталган.

керак. Аммо уларнинг ҳаммаси болани у қадар ташвишлан-тирмасди: бола иштаҳа билан овқатланар, яхши ухлар, янги-ча ҳаёт эса унга қизиқарли туюларди. Фақат аҳён-аҳён қалбида қандайдир алам туғён уриб қоларди. Афтидан, уни кимдир қаттиқ ранжитган бўлса керак. Гарчи, бу ҳақда у ҳеч кимга дилини ёрмаган бўлса-да, нимадандир хафалиги зоҳиридан сезилиб турарди.

Бу етим болани Сан-Жода ўғай онаси, Сакраменто шахридаги қариндошимга олиб бориб беринглар, деб карвонга қўшиб юборган эди. Ўғай она ҳатто уни кузатгани ҳам чиқмади. Шунинг учун одамлар, ўғай она ундан шу йўл билан қутулмоқчи шекилли, деган фикрга келишди. Буни боланинг ўзи ҳам англаб етди.

Йўлда у қўлидан келганча карвонга ёрдам берар— жўнаш олдидан унга буни уқтиришганди— нима иш бўлса қилиб кетаверарди. Умуман, ҳамма баравар ишлар, бунинг ҳеч ориятли жойи йўқ эди. Қизчанинг онаси, яъни карвонбошининг хотини Силсби хонимнинг унга қилаётган муомаласи ҳам ёмон эмасди. Эрта қариган, касалманд, ғам-алам эзиб қўйган бу аёл ҳатто ўз қизига ҳам оналик меҳрини кўрсатмасди: у иккала болага бирдек қаттиққўллик билан муомала қиларди.

Орқадаги арава ғижирлар, силкинар, гўё зўрға юраётганга ўхшарди. Унинг ичкарасида болалар «магазин-магазин» ўйнашарди. Қиз бадавлат ва инжиқ харидор хоним бўлиб харид қилар, бола эса миҳдан бўшаган яшикни пештахта қилиб олиб, аравада қўлига тушган ҳамма нарсани ўз номида ёки бирор ном қўйиб, сотарди... Харидор хоним ҳам харид ҳақиға ҳеч хасислик қилмай, қуруқ ловия ёки қоғоз бўлақларини тўларди, қайтими учун ўша қоғозларнинг яна ҳам майдароғи ишлатиларди. «Сотув»даги моллар тугагандан кейин яна ўша молларнинг ўзи бошқа ном билан савдога қўйиларди.

Лекин савдо-сотик учун шундай ажойиб шароит бўлишига қарамай, савдо ишлари жуда суст эди.

— Сизга аъло сифатли газмол таклиф қилишим мумкин, эни икки бар, бир ярди тўрт цент¹дан, — дерди бола пештахта четига бармоқлари учи билан тиралган қўйи ўрнидан тураркан, худди сотувчиларга ўхшаб. — Соф жундан, яхши ювилади, — деб қўшиб қўярди сўнг.

— Бунақа молни Жексоннинг дўконидан арзонроққа оламан, — деди айёрлик билан харидор хоним.

— Ундай бўлса, мен ўйнамайман, — деди бола.

— Вой, сени қара-ю! Бор-э!

Пештахта ағдариб ташланди, қимматбаҳо мовутлар — тахланиб турган адёллар арава чеккасига улоқтирилди. Қизча қўлига қўғирчоғини олди; бола араванинг олд томонига ўтиб кетди.

Бу ердан унга ҳўкизларни ҳайдаб бораётган иккала подачи

¹ Цент — майда чақа.

кўриниб турибди. Улардан бири олдинги араванинг орқасига ўтириб олди. Бошқаси эса йўлда мудраб кетяпти.

— Кларенс!— деб чақирди қиз.

— Нима дейсан, Сузи?—деб сўради у орқасига ўтирилмай.

— Сен ким бўласан?

— Бу нима деганинг?— деб қайта сўради Кларенс.

— Катта бўлганингда,— деб тушунтирди қиз.

Кларенс талмовсираб қолди. У аллақачон аёвсиз, лекин адолатли денгиз қароқчиси бўлишга аҳд қилиб қўйган эди. Бугун унинг қўлига эски, яғири чиқиб кетган «Дашт манзилгоҳлари» китоби тушиб қолди. Энди унда разведкачи бўлиш иштиёқи ғолиб кела бошлади. Узоққа ҳам бормаиди, океан ҳам даркор эмас. Лекин Сузининг нодонлигига ачиниб, унга бу ҳақда гапириб ўтиришни лозим топмади ва америкалик болаларга хос оҳангда тўнғиллаб қўйди:

— Президент бўламан.

Бу гапга изоҳнинг ҳожати йўқ эди. Кекса жентельменлар бундай камтарона айтилган сўзларни эшитиб, тез-тез унинг бошини силаб қўйишарди.

— Мен эсам пастернинг хотини бўламан,— деди жиддий қилиб Сузи.— Қишлоқда яшаб, товуқ боқаман, ҳадялар оламан. Болалар қўйлақчси, олмалар ҳам, олма мураббо, ҳам қиём ҳам... Яна болалар кўйлақчаси! Чўчқа сўйишганда чўчқа гўшти ҳам оламан.

Қиз ҳамон Кларенсдан юзини ўгириб олганча тиззасига қўғирчоғини қўйиб ўтирарди. Боланинг ён томонида қизнинг жингалак сочли боши, пастроқда эса тиззаларининг чуқурчалари ва бўлиқ оёқлари кўриниб турарди. У нуқул калта этигини тортиб тиззасининг кўзини беркитишга ҳаракат қиларди.

— Мен президентга эрга чиқмайман!— деди қиз тўсатдан.

— Сен президентга эрга тега олмайсан ҳам!

— Агар хоҳласам, тега оламан!

— Тега олмайсан!

— Тега оламан.

— Йўқ!

— Нима учун?

Кларенс унинг гапига жавоб бермасликни ўси учун ҳақорат деб ҳисоблади, лекин нима деб жавоб беришни билмай қолди. Орага жимлик чўкди.

Кун жуда иссиқ, атрофда чанг-тўзон кезади. Арава имиллаб илгарилайди. Кларенс бирдан ўрнидан турди-да, Сузининг ёнидан ўтиб, арава орқасида оёғини пастга осилтириб ўтириб олди.

— Пастга тушаман,— деди у.

— Ойим пастга тушманглар, деган,— деди Сузи.

Кларенс қизнинг гапини писанд қилмай, сирғалиб пастга тушди. У араванинг орқасидан ушлаб, шошилмай юриши ҳам мумкин эди.

— Кларенс! Мени тушириб қўй!

Сузи боғичли қалпоғини кийиб олишга ҳам улгурибди. У Кларенснинг ушлаб олишига тўла ишонган ҳолда араванинг энг четида, қўлини олдинга чўзганча сакрамоқчи бўлиб турарди. Бола уни чаққон илиб олди.

Улар араванинг юз ярдча узоқлашиб кетишини бир оз кутиб туришди, кейин ё ростдан ҳам қўрқиб кетишдими, ёки ўзларини қўрққанга солишдими, унинг орқасидан югуришди. Улар бу ўйинни уч-тўрт марта такрорлашди. Уйин жонларига теккандан кейин эса қўл ушлашиб, арава кетидан аста юриб кетишди.

Шу пайт Кларенс бирдан:

— Сузи! Анавини қара!— деб қичқариб қолди.

Анча узоққа кетиб қолган охирги арава билан уларнинг орасида қандайдир бир ҳайвон турарди. Бир қараганда, у ёввойилашиб кетган дайди итга ўхшарди. Ҳаммаёғи иркит, озгин, ўзи касалга ўхшарди. Лекин болалар диққат билан тикилиб, унинг елкасидаги юнглари диккайиб турганини, биқинларига жуда кўп ғалати қора доғлар борлигини, тишларини ёқимсиз иржайтираётганини кўришди.

— Ҳэ, кучук бу, кучук!— ҳаяжонланиб кетди Кларенс.— Бу ёққа кел!

Сузи тантанавор кула бошлади.

— Вой, тентаг-эй, у қанақасига кучук бўлади? Чия бўри-ку!

Кларенс қизариб кетди. Дастлабки кўчманчиларнинг қизи унга билагон эканлигини биринчи бор намойиш қилаётган эди. У хижолат бўлаётганини яширишга ҳаракат қилиб, деди:

— Мен, бари бир уни тутиб оламан, кичкина экан.

— Сенга йўл бўлсин!— дея хитоб қилди Сузи.— Унга от ҳам етолмайди!

Лекин Кларенс чиябўри томон югуриб кетди. Сузи ҳам унинг орқасидан чопди. Ювош кўринган чиябўри болаларни ўзига йигирма фут¹ча яқин келтириб, кейин ён томонга икки-уч марта сакраган эди, яна илгаригидек анча нарига бориб қолди.

Қизиқиб ва қувнаб кетган болалар шу тариқа уч ёки тўрт марта йиртқични таъқиб этишди ва ниҳоят, уни ушлаб ҳам ололмасликларини, ҳайдаб ҳам юбора олмастикларини англаб етишди. Шундан кейин қўрққанидан кўзлари ола-кула бўлиб кетган Сузи кўнгилларига келган гапни айтди.

— Кларенс! У тишлаб олади!

Кларенс йўлдан қаттиқ кесак олиб, чиябўрига қараб отди. Кесак унинг нақ биқинига бориб тегди. Чиябўри ириллаб, қисқа-қисқа акиллаб ғойиб бўлди. Кларенс эса тантанали қиёфада ўз ҳамроҳига қаради. Лекин қиз бошқа томонга тикилганча қотиб қолган эди. Шундан кейингина бола чиябўри уларни йўлдан анча четга олиб кетганини фаҳмлади.

— Кларенс!— деди Сузи асабийлашиб.— Кларенс!

— Нима бўлди?

¹ Ф у т — 30, 479 сантиметрга баробар келадиган рус ва англиз ўлчови.

— Аравалар йўқ!

Кларенс сесканиб тушди. Унинг гапи рост эди. Фақат уларнинг араваси эмас, бутун карвон — ҳўкизлар ҳам, ҳайдовчилар ҳам гўё ер ютиб юборгандек, ёки гирдоб учириб кетгандек, бутунлай ғойиб бўлишган эди. Ҳатто, одатда карвоннинг йўлда кетаётганини билдириб турувчи чанг-тўзон ҳам кўринмасди. Уларнинг атроф-теварагида бирор ҳаёт нишонаси бўлмаган кулранг текислик ястаниб ётарди.

II БОБ

Бу ерда улар туйган биринчи нарса — ҳайратланиш бўлди. Тўла эркинлик қандай соз! Улар бир-бирларига кўзлари порлаб тикилиб қолишган—хурсандликлари чексиз эди. Лекин бу ҳолат узоқ давом этмади. Кўп ўтмай, Сузи қўлчаларини чўзиб, титраб, Кларенснинг енгига ёпишиб олди. Бола унинг кўнглидан кечаётган ваҳимани тушуниб, шоша-пиша:

— Ҳали улар жуда узоқлашиб кетишгани йўқ,— деди.— Бизнинг йўқлигимизни сезиб, дарров тўхташади.

Болалар қадамларини тезлатишди. Қуёш ва ғилдиракларнинг йўлдаги оқиш излари қаёққа юриш кераклигини кўрсатиб турарди. Бепоеъ даштликнинг чангсиз ва мол ҳидисиз муздек соф ҳавоси уларни яна ҳам тетиклаштириб юборганди.

— Биз сира ҳам қўрқаётганимиз йўғ-а, тўғрими?— деди тўсатдан Сузи.

— Нимадан ҳам қўрқардик!— деб дағал жавоб қайтарди Кларенс. У иккаласини бир неча соатлаб арава ичида ёлғиз қолдирганларини эслаб, шундай дағал жавоб берган эди. Чунки энди уларнинг йўқлигини фақат кечқурун, тунаш учун тўхтаган пайтдагина сезишлари мумкин, унгача эса яна икки соатча вақт бор.

Улар унча тез югуришмаётган бўлса ҳам, лекин кўп ўтмай, ҳаллослаб қолишди, нафас олишлари оғирлашди. Шу пайт бирдан Кларенс: «Ана улар!» дея қичқириб, жуда олис-олисдаги кичкина чанг тўзонини кўрсатди. Чанг орасидан араваларнинг шакли кўрингандек бўлди... Кўрингандек бўлди-ю, дарров кўздан йўқолди. Улар билан бирга тўзоннинг ўзи ҳам ғойиб бўлди. Яна атроф бўм-бўш бўлиб қолди.

Болалар ўз аламларини бир-бирларидан яширишга ҳаракат қилишарди. Лекин биринчи бўлиб қиз ўзини тутиб туролмади: аччиқ кўз ёшларини тўка бошлади. Бундай ожизликни кўриб, боланинг ғурури туғён урди: кучига-куч қўшилаётганини сезди; у қизнинг ҳимоячиси бўлиши керак, у бутун масъулиятни ўз зиммасига олиши лозим. Қизчанинг кўнглига қараб ўтиришнинг ҳожати йўқ.

— Бу қанақа увлаш!— деди у атайин жаҳл билан.— Бас қил! Сал ўтмай улар тўхтаб, бизни олиб кетгани бирор кишини юборишади, балки аллақачон юборишгандир ҳам.

Аммо Сузи боланинг овозидаги сохталикни сезиб, унга ташланди-да, муштумчалари билан дўппослай бошлади.

— Юборишгани йўқ! Юборишгани йўқ! Узинг билиб турибсан! Нега ёлгон гапирасан?!

Қолдан тойган қиз бирдан муккаси билан ерга ётиб, кўзларини чирт юмганча қуруқ ўтларни чангаллаб олди.

— Тур ўрнингдан!— деди бола. Унинг юзлари тўсатдан оқариб кетди ва худди кексайиб қолгандек жиддий тус олди.

— Менга те-тег-ма!— деди Сузи.

— Сени шу ерда қолдириб кетишимни истаяпсанми?

— Ҳа-а!

Бола ўзини худди кетмоқчи бўлаётгандек қилиб кўрсатди.

— Кларенс!

— Нима дейсан?

— Мени олиб кет!

Қиз унга қўлчаларини чўзиб турарди. У қизни кўтариб олди, бошини елкасига қўйди.

— Энди қараб борамиз: сен бир томонга қарайсан, мен иккинчи томонга. Тез орада бирортасини кўриб қолармиз!

Бу қизни бир оз юпатди. Лекин орадан бир неча дақиқа ўтар-ўтмай, қиз унинг қўлига оғир юкдек осилиб тушди. У ухлаб қолган эди.

Қуёш борган сари пастлаб борарди. Мана, қуёш унинг кўзига тўғридан тушиб, қамаштира бошлади. Боланинг кўз олдида қора ва қизил ҳалқачалар ўйнарди. У то элликкача... юзга қадар... санамагунча олдинга қарамасликка ҳаракат қилди. Аммо бари бир ҳеч қандай ўзгариш бўлмади. Теварак-атроф ўша-ўша, бўм-бўш бепоён сайхонлик.

Кларенс юкининг оғирлигидан қоқилиб-суқилиб бораркан, карвон ўзларининг йўқлигини қандай қилиб билиб қолишларини кўз олдига келтириб, хаёлини чалғитмоқчи бўларди. Мана, тунаш учун жой танлаш пайтида бўладиган одатдаги тортишувлардан кейин Жек Силсби уларнинг араваси ёнида тўхтади ва ачиққлашиб дейди: «Қани, иккалаларинг ҳам бу ёққа дарров чиқинглар-чи, тезроқ!» Кейин эса: «Всё, болалар қаёққа ғойиб бўлишди?!» дея хитоб қилади.

Бир неча оғиз таҳқирловчи қарғишлар, сўкишлар эшитилди. Миссис Силсбининг баланд, бўғиқ овози янграйди. Кларенс-ни койишади: «Ахир, у эсли эди-ку, тушуниши керак эди!» Силсби ва подачилардан бири пўнғиллаб апил-тапил уларни қидиргани отланишади.

Шу пайт Кларенс қоқилиб кетиб тўхтади ва йиқилиб тушишига бир баҳя қолди. Унинг юришга мажоли қолмаганди. Нафаси тиқилиб, жиққа терга боган, оёқлари майишиб кетар, кўз олдида ғаройиб ҳалқачалар бетиним айланарди.

У йўлнинг ўнг томонидаги кичкина дўнгликни кўриб қолди. Ана шу ерда бир оз нафасини ростлаб олса бўлади. Лекин унинг олдида борганда, у дўнглик эмас, шунчаки баланд ўсган

қалин ўтлар эканлиги маълум бўлди. У қўлидаги юки билан ўт устига ўтирди.

Ҳа, майли, бу ер Сузи учун анча юмшоқ бўлади. Кейин баланд ўтлар қизни эса бошлаган совуқ шамолдан ҳам тўсиб туради. Бутунлай ҳолдан тойган Кларенснинг эса қанчалик уйқуси келмасин, ухлаб қолишга ҳаққи йўқ эди. У гоҳ ўтириб, гоҳ чўккалаб, ўтлар орасидан бўм-бўш йўлни кузатиб турарди.

Баркашдек қуёш эса, борган сари пастлаб, ўз нурларини елпиғич каби ёяр ва бу ҳолат болага гўё қўлнинг керилган бармоқлари адашиб қолганларни излаб, текисликни пайпаслаётгандек туюларди.

Кўп ўтмай, қуёш уфқ ортида бутунлай ғойиб бўлди. Лекин Кларенс куннинг яна бир соатча ёришиб туришини, атрофдаги буюмларнинг яна ҳам аниқроқ кўринишини биларди.

У Сузининг ёнига ўтирди. Уйқу ҳақида гап ҳам бўлиши мумкин эмас. У қўриқчилик қилиши, йўлда нималар бўлаётганини кузатиб туриши керак.

III БОБ

Қуёш ботгандан кейин чўл ваҳимали даражада жимжит бўлиб қолди. Кларенс ухлаб ётган Сузининг нафас олишию ўз юрагининг дукиллашинигина эшитиб турарди.

У ҳозир Сузининг уйғониб қолишидан, айниқса, кўпроқ қўрқарди. Уйғониб кетса, сув ичаман, овқат ейман, дейди... У ҳолда Кларенс нима қилади? Эҳ, кутилаётган ёрдам ҳозир, у ухлаб ётганда келса, қандай соз бўларди! Унга, агар қизни ота-онаси қўлига ҳали қўрқиш ва ноқулайликларни бошидан кечирмай, ухлаб ётган пайтида топширса, қиз олдида камроқ айбдор бўладигандек туюларди. Агар ҳеч ким келмаса-чи? Бу ҳақда ҳозирча ўйламаслик керак. Унинг сув ичгиси келса-чи? Нима қипти, балки ёмғир ёғиб қолар. Эрталаб эса шудринг тушади. Улар ҳар куни эрталаб шудрингни ўтлардан силкитиб туриришади. У худди ҳалокатга учраган кемада тургандек кўйлагини ечиб унга шудрингларни йиғади. Бу жуда ажойиб иш бўлади. Сузи хурсанд бўлиб кулади. Кларенснинг ўзи, афтидан, энди ҳеч қачон кулмаса керак. Энди у улғайиб қолган.

Қоронғи туша бошлади.

Энди, эҳтимол, улар араванинг ичини қарашган бўлишлари керак.

Кларенс тупроқли йўлга чиқиб, тўрттала тараф йўналишларини чизиб қўйди. У Ғарбни ифодаловчи катта «W» ҳарфни айниқса, эътибор билан ёзди. Агар қўлида таёқчаси ёки дарахт шохи бўлганда, уйқу элитаётган пайтда унга рўмолчасини боғлаб, ўтлардан юқори кўтариб қўярди. Чўлда таёқча ёки дарахт шохи қаёқда дейсиз? (Таёқнинг йўқлиги ва қулай танланган яширин жой уларни ўлим хавфидан сақлаб қолишини у билмасди.)

Қоронги тушиши билан шамол турди; шамол шиддат билан эсар ва дашт ичкарасидан инграшу илтижога ўхшаган бўғиқ товушларни олиб келарди. Кейин яна ҳаммаёқ жимжит бўлиб қоларди. Мана шу сукунат пайтида Кларенсга араваларнинг гижирлаши, ҳўкизларнинг бир меъёрдаги қадам товушлари, одамларнинг узук-юлуқ овозлари эшитилаётгандек бўларди. У илгари қаттиқ тикилиб қарагандек, бутун диққатини тўплаб қулоқ солган эди, боши айланиб кетди. Унинг бутун вужудини увишишга ўхшаган ғалати бир ҳолат қамраб олди. Қаттиқ чарчаганликдан бир-икки марта боши ҳам қалқиб кетди. Кейин бирдан ҳуши ўзига келиб, вужудини титроқ босди. Тўсатдан жуда яқин жойда, бор-йўғи йигирма ярдча нарида қимирлаётган бир нарса кўринди: у ҳали анча ёруғ осмон тархида аниқ кўриниб турарди. Лекин унинг кўриниши қизиқ! Бундай ғалати қиёфали пахмоқ соч одам фақат тушга кириши мумкин. Унинг остидаги пакана оти эгасига қараганда жуда ҳам кичкина эди: афтидан, қаттиқ йўртиб келаётганда бирдан тўхтатилган бўлса керак, пишқириб нафас оларди. Одам четига патлар қадалган, тепаси очиқ тақя кийиб олган эди, елкасида оёқларини зўрға ёпиб турувчи, йиртиқ аёёл осилиб турарди. У бир қўлида милтиқ тутганча, иккинчи қўлини соябон қилиб, шарқ томондаги — болалар яшириниб олган ўтлардан наридаги нуқтага диққат билан тикилиб турарди. Ана шу нуқтадан кўз узмай, у ўнг томонга қараб силжиди ва Кларенс томонга қараб кўпроқ ўгирилди. Энди унинг ҳинду эканлиги аниқ-равшан бўлди. Башараси бўялган, ёноқлари кенг, қиррабурун...

Кларенс қўрқмади, аммо вужудини адоватга ўхшашми ёки эҳтиёткорликка ўхшашми, қандайдир ёқимсиз ҳиссиёт чулғаб олди. Бола сесканиб тушди. Отлиқ пакана отини буриб, ғарб томонга йўналди-да, тезда кўздан ғойиб бўлди.

— Ойи! — Уйғонаётган Сузининг овози эшитилди.

— Жим!

Кларенс ҳинду тикилиб турган томонга қаради. Ҳа, ўша ёқда нимадир бор! Ўша жойда нимадир бўляпти! Дастлаб у кўзларига ишонмай қолди, бу нима... уларнинг орқасидан тезлаб келаётган карвонми! Тез юришига қараганда карвон отлар қўшилган аравалардан иборатга ўхшайди. Тунаш учун шошиляпти! Ёрдамнинг шу томондан келишини Кларенс сира ҳам кутмаганди. Ҳиндунинг ўткир кўзи карвонни пайқаб қолгани сабабли отини чоптириб кетганлиги аниқ эди.

Янги карвон шитоб билан яқинлашмоқда эди. Афтидан, яхши жиҳозланган карвонга ўхшайди: бешта ёки олтита арава, ён томонларида бир нечта отлиқлар бор. Ярим соатдан кейин карвон шу ерда бўлади!

Шундай бўлса ҳам бола яна ухлаб қолган Сузини уйғотиб ўтирмади. Қизини эҳтиёт қилишни бола ўзи учун энг муҳим иш деб биларди. У камзулини ечиб, устига яхшилаб ёпиб қўйди. Кейин яна яқинлашиб келаётган карвонга ўгирилди. Шунда у

нимани кўрди дегн? Карвон нима учундир, йўлини ўзгартирибди. Энди карвон, бу ерга олиб келадиган катта йўлдан юрмай, чап томонга ёнлаб борарди.

Ун минутлардан кейин карвон Кларенс билан Сузи турган жойнинг тўғрисиغا етиб келади, лекин бу ердан бир ярим миля¹ чапроқдан ўтади! Кларенс Сузини кўтариб олиб, шунча масофанинг ярмига ҳам югуриб бора олмайди. Ердан сўраш учун эса якка ўзи сира ҳам бормади! У Сузининг бир ўзини қоронғиликда хуллас, ёлғиз қолдирмайди! Сира ҳам! Қиз қўрққанидан ўлиб қолиши ҳам мумкин. Ёки ким билсин, бирор томонга кетиб қолар. Йўқ! Демак, карвон ёнларидан ўтиб кетади: қутулишга бўлган умид ҳам чиппакка чиқди.

Кларенснинг томоғига нимадир тикилгандек бўлди. Лекин ўзини ўнглаб олди. Фақат дағ-дағ титрарди. Чунки у шамолда кўйлакчанг турарди.

Мана, карвон улар билан бараварлашди. Кларенс йўлга югуриб чиқиб, уларнинг эътиборини торттиш учун шляпасини силкита бошлади. Аммо орқасига қараб, Сузи ётган жойдаги ўтларнинг текисликка қўшилиб, ажратиб бўлмайдиган бўлиб қолганини кўрди. Агар у яна сал нарироқ борганда, эҳтимол, Сузини топа олмасди ҳам. Бу ҳол масалани ҳал қилди.

Карвон ҳамон уларни сезмай ўтиб борарди.

Бола гўё улар билан хайрлашаётгандек шляпасини ўзи ҳам сезмаган ҳолда силкитиб турарди. Шу пайт у бирдан аравалар олдида кетаётган уч отлиқнинг ўз шаклу шамойилини ўзгартирганини сезиб қолди. Улар олдин осмон тархида тўртбурчак шаклида кўринаётган эди, энди кўпроқ ингичка ва узун китоб белгисига ўхшаб қолди. Бола уч отлиқнинг бурилиб, шу томон келётганини кўрди.

У олдин шундай шаклда кўрган эди.

Энди эса бундай шаклда кўриб турарди:

Кейин, отлиқлар бирдан тўхтаб қолишди. Нима учун?

Уларнинг биридан худди оловли найзага ўхшаш нарса учиб чиқиб, Кларенснинг тепасидан нимадир чийиллаб ўтди.

¹ М и л я — Бу ерга денгиз миляси назарда тутилган. 1852 метр. Географик миля 7420 метрдан иборат.

Бу ўқ эди. Улар Кларенсга худди катта кишига сигнал бераётгандек сигнал беришяпти. Шу дақиқада Кларенс қўлида милтиқ бўлиши учун жонини ҳам аямаган бўларди. Лекин ҳозир унинг қўлидан келадиган нарса фақат шляпасини тинимсиз силкитишдангина иборат эди.

Отлиқлардан бири олдинга чиқди. У ғира-ширада баҳайбат, қўрқинчли нарсасидек яқинлашиб келарди. Шу пайт бирдан бошқаларга ўгирилиб, қўлини буйруқнамо кўтарди. Кларенс дадил, самимий, юпатувчи овоз эшитди...

— Тўхтанглар! Отманглар! Бу ҳинду эмас, ёш бола экан!

Отлиқ кўз очиб-юмгунча Кларенснинг ёнига етиб келиб тўхтади. Боланинг устига гўё уни ҳимоя қилишга тайёр тургандек соқолли, келишган киши энгашди.

— Ҳей! Менга қара, бу ерда нима қилиб турибсан?

— Мистер Силсбининг карвонидан қолиб кетдик, — дея Кларенс ғарб томонни кўрсатди.

— Қолиб кетдик, деяпсанми? Кўп бўлдимми?

— Уч соатча олдин. Мен бирор киши бизни олиб кетгани қайтиб келса керак, деб ўйлагандим, — дея тушунтирди Кларенс гўё бу катта ва меҳрибон одам олдида ўзини оқлаётгандек.

— Кейин шу ерда кутишга аҳд қилдингми?

— Ҳа... Ҳа... сизларни кўрмасимдан олдин.

— Ундай бўлса, нега бизлар томонга юрмадинг?

Бола бошини қўйи солди.

— Яхшиям, биз атрофда ҳиндулар йўқмикин, деб қараб бораётган эдик, бўлмаса сени бутунлай кўрмаслигимиз ёки кўрганимизда ҳам отиб қўйишимиз мумкин эди. Бу ерда нима қиляпсан?

Бола индамай турарди. «Кларенс! — деган овоз эшитилди бирдан ўтлар орасидан. — Мени кўтариб ол!»

— Ана холос, — деди хафа бўлиб Кларенс. — Бари бир, уйғотиб юбордик! Бу ерда нима учун қаққайиб турганимни энди билгандирсиз? Уни узоқ кўтариб юролмасдим, агар ўзим билан баравар юришга мажбур этганимда, жуда қўрқиб кетарди. Бу ерда ёлғиз қолдириб ҳам бўлмасди. Кейин тополмаслигим мумкин эди.

Отлиқлар бир-бирларига қараб олишди.

— Синглинг туфайли олдимизга чопиб бора олмадингми ҳали?

— Синглим эмас, — деб тушунтира бошлади Кларенс. — У — жажжи бир қизча. Миссис Силсбининг кичкина қизчаси. Биз аравада кетаётиб, сакраб тушиб қолдик. Айб менда. Қизнинг ерга тушишига мен ёрдам бергандим.

Уч отлиқ уни зич ўраб олиб, бошларини қийшайтирганча тикилиб туришарди.

— Ҳа, — деди каттаси. — Демак, сен болакай, қизчаниям асраб қолиш умидида шу ерда қолишни афзал кўрибсан-да?

Тўғриси айтсам, уни ташлаб кетсанг, қутулишга умид қилишинг мумкин эди. Шундайми?

— Ҳа,— деди бола. Бир гапни ҳадеб такрорлайвериш унинг жонига теккан эди. Катталарнинг ўзи шунақа, ҳеч зерикшмайди.

— Бу ёққа кел-чи!

Бола яқинроқ борди. Унинг қовоғи ҳамон солиқ эди. У киши Кларенснинг анча эскириб кетган похол шляпасини орқасига суриб, хўмрайиб турган юзига қаради. У боланинг бошидан қўлини олмай туриб, юзини бошқаларга бурди-да, секин деди:

— Болакай зўрми?

— Ҳа, зўр бўлганда қандоқ,— деб жавоб беришди улар.

Кларенс бу сўзни қандай тушунишни — ёмон маънодами ёки йўқми, ўйлаб улгурмаган ҳам эди, соқолли киши узангидаги оёғини олдинга узатди. «Чиқ бу ёққа!»

— Сузи-чи? — деди ўзини орқага ташлаб бола.

— Ана у, қара, Филь билан опоқ-чапоқ бўлиб кетди!

Кларенс ўгирилиб қараса, Сузи ўтлар орасидан чиқибди. Боғичли қалпоғи орқасига сурилиб тушибди, ухлаб ётганда қизариб кетган юзчаси атрофида чиройли кокиллари ёйилиб турибди, елкасида Кларенснинг камзули. У от устидан энгашиб қўлини чўзаётган кишининг кулимсираётган кўзларига мамнун тикилиб турарди. Кларенс кўзларига ишонмай қолди. Шу қўрқоқ, қайсар ва қулоқсиз Сузи— Кларенс унинг учун жонини ҳам аямасди — биринчи дуч келган кишининг қўлига боришга тайёр-а!

Ҳа, майли, қайтанга унга енгил бўлади. У кулимсираб, отга иргиб минди-да, нотаниш кишининг олдига, эгарга ўтириб олди.

IV БОБ

Карвонга қараб от чоптириш катта хурсандчилик бўлди-ю, лекин болаларга кундузги ғаройиб саргузаштлар тез ўтиб кетгандек туюлди. Ҳамма ташвишлар унутилди. Болалар қувноқ якунига ишонган ҳолда шундай саргузаштларни эртага яна бошқатдан бошлашга тайёр эдилар.

Кларенс жиловга қўрқа-писа қўл теккизиб унинг ўз ихтиёрида эканлигини тушунгач, ўзини биринчи марта ҳақиқий катка кишилардек ҳис қилди. Улар карвон ёнига от чоптириб келиб, араваларнинг ҳарбий қонун-қоидага биноан доира шаклида жойлаштирилганини кўришди. Доира ўртасида тушовланган элликтача от ўтлаб юрарди: гулханлар ловиллаб ёняпти. Гулханлардан бирининг ёнига катта чодир тикилган. Чодирнинг ичкарасида оқ дастурхон ёзилган стол кўзга ташланиб турибди. Наҳотки, бугун байрам бўлса? Ёки уларнинг тартиби доим шундақамикин? Ҳайрон бўлиб қолган Кларенс билан Сузи ҳаво очиқ кунда ташқарида тахта устида ёки ёмғир пайтлариди арава ичиди қилинадиган нонушталарини эслашди.

Мана, кўрпа-тўшаклари яхшилаб солиб қўйилган махсус арава-ётоқхона. Ёнида арава-ошхона ҳам турибди. Болалар жилмайиб бир-бирларига қараб қўйишарди. Яна улар орасидаги фарқ сезилиб қолди: Сузи кўрган барча янгиликларни ҳайрат билан боқарди-ю, лекин шуларнинг ҳаммаси зарурмикан, дея ошкора шубҳаланарди. Кларенсга эса, ўтган сафарги тажрибаси туфайли бўлса керак, ҳозир кўриб турганларининг ҳаммаси оддий ва ҳақиқий бўлиб сезиларди. Силсбининг карвонидаги ҳаёт, ундаги яшаш шароити бола учун бари бир бегоналигича қолган эди.

Кларенсни олиб келган киши, афтидан, карвонбоши бўлса керак, чодирга бир зум кириб, у ердан бир хоним билан бирга чиқди. Шу орада у хоним билан болалар хусусида бир-икки оғиз гаплашиб ҳам улгурган эди. Кларенс гапнинг нима ҳақда эканлигига қулоқ солмасди, у хонимнинг қиёфасига, кўринишига бутунлай маҳлиё бўлиб қолганди.

Унинг гўзаллигини айтмай қўя қолайлик, лекин қўйлаги ниҳоятда бежирим тикилган эди, сочлари зеб бериб таралган, ҳатто, бурма лента солиб тикилган пешбанди ҳам бежиримликда кўйлагидан қолишмасди. Хоним Сузининг ёнига югуриб келиб, жозибали кулимсираганча, қизни кўтариб олганда, Кларенс жуда суюниб кетди: у хонимнинг ўзига заррача эътибор бермаганидан ҳатто хафа ҳам бўлмади.

Серсоқол киши, афтидан, хонимнинг эри бўлса керак, унга нимадир деб шивирлагандан кейингина аёл Кларенснинг ёнига келди ва ўша жозибали кулимсираш билан унинг елкасига кичкина, оппоқ қўлини қўйди.

— Шундай ажойиб, жажжи қизчага меҳрибонлик қилдингми? Жуда чиройли қизча экан!

Кларенс мамнун бўлганидан қизариб кетди.

Хоним тезда Сузини ўз аравасига бошлаб кетди ва кўп ўтмай қиз у ердан ювинган, сочлари таралиб, ленталар тақилган ҳолда чиқиб келди. У худди ҳозиргина магазиндан олиб келинган қўғирчоқча ўхшарди.

Бу пайтда Кларенс эркаклар ёнида турарди.

— Сен ҳали исмингни ҳам айтмадинг-а, болакай?

— Кларенс, сэр.

— У ёғи-чи?

— Кларенс Брант.

— Полковник Брант билан қариндошмисан?— деб луқма ташлади илтифотсизлик билан иккинчи киши.

— У киши менинг отам эди.

Эркаклар бир-бирларига қараб олишди. Карвон бошлиғи боланинг юзига диққат билан тикилиб туриб, қайта сўради:

— Ҳали сен луйсвиллик полковник Брантнинг ўғлимисан?

— Ҳа, сэр,— деб жавоб берди бола сал-пал қандайдир ноҳушликни сезиб.— Лекин у вафот этган.

— Ҳа-а! У қачон ўлди?

— Ө, жуда кўп замонлар бўлиб кетди. Мен уни яхши эслолмайман. У пайтда мен жуда кичкина эдим.

— Демак, сен уни эслолмас экансан-да?

— Ҳа,— қисқа жавоб берди у.

Кларенс отаси ҳақида ўзининг ҳеч нарса билмаслиги билан жўнаш пайтидаги қилинган қўполликнинг маълум даражада бир-бирига боғлиқ эканлигини ғира-шира сезиб турарди.

— Силсбининг карвонига қандай тушиб қолдинг?— деб сўради биринчи киши.

Кларенс ўзининг Сан-Жода холаси билан яшагани, ўғай онасининг уни Силсби карвонига қўшиб юборгани, Калифорнияда эса амакиваччаси кутиб олиши кераклиги ҳақида ёдлаб олинган дарсни такрорлаётгандек дона-дона қилиб гапириб берди.

Биринчи кишининг қовоғи уйилди. Кейин назари Кларенсинг қорайиб кетган қўлларига тушиб, юзига яна кулги югурди.

— Қорнинг ҳам очдир, тўғрими?

— Ҳа,— деди ўнғайсизланиб Кларенс.— Аммо...

— Нима аммо?

— Аввал ювиниб олсам дегандим...—У тоза чодир, озода хоним, Сузининг кокилларидаги ленталар ҳақида ўйларди.

— Ҳа, албатта!—Маъқуллаб бошини кимирлатди бошлиқ,— Юр, мен билан.

У болани аравага олиб чиқди. Бу ерда Силсбининг карвонида ишлатиладигандек тунука тоғора, бир бўлак оддий совун эмас, балки ҳақиқий умивальник ва чинни идишлар турарди. Ёнида бир бўлак атирсовун ҳам бор эди.

Шу ерда бошлиқ яна ундан сўради:

— Отангнинг Луисвилдаги уйи эсингдами?

— Унчалик эслолмайман, сэр, чунки орадан кўп вақт ўтган. Менимча, каттакон уй эди.

— Демак, сенинг отанг — луисвиллик полковник Гамильтон Брант, шундайми?

— Ҳа,— деб такрорлади Кларенс руҳи чўкиб.

— Хўп, яхши,— деди бошлиқ жиддий оҳангда гўё миясидаги ёмон фикрларни ҳайдаётгандек.— Юр, овқатланамиз.

Улар чодиг'ччига киришгач, Кларенс столга карвон бошлиғи, унинг хоти ва хотинининг укаси Гарри учун мўлжалланган идишлар қўйилганига эътибор берди. Қолган ўн иккигача киши лагер гулхани ёнида ўтиришарди, улар афтидан, зерикашмаётганга ўхшарди. Агар болани ўз ҳолига қўйишганда, у ўшаларнинг гуруҳига қўшилган бўларди. Лекин шу пайт уни Сузи чақириб қолди. У наридан-бери ясалган баланд курсида ўтирарди. Сузи Кларенсга ёнидан жой кўрсатди.

— Кларенс,— деди у одатдаги ёқимли овози билан ўзини эркин тутиб,— кечки овқатга қовурилган жўжа, кўк нўхат ва мураббо бўлади, миссис Пейтон айтдиларки, мен хоҳлаган ишимни қилишим мумкин экан.

Кларенс бирдан Сузининг одоби учун ўзининг жавобгар эканлигини ҳис қилди. Қизча дўмбоқ муштумчаси билан санчқини чангаллаб олганди. У санчқини идишдаги ўзига ёққан биринчи бўлакка санчишга тайёр турарди. Буни кўриб, Кларенс жуда хафа бўлиб кетди.

— Сузи! Ундоқ қилма!

— Ҳа, жонгинам, нимани хоҳласанг, олиб еявер!— дея мулоим кулимсиради миссис Пейтон Сузига ва айни пайтда бола томонга таънали қараб қўйди.

Шу пайт Сузи кружкасидаги сутни санчқи билан аралаштирмоқчи бўлган эди, Кларенс яна ўзини тутиб туролмади:

— Ахир, бу санчқи-ку,— деб шивирлади у.

— Ҳечам-да! Ёриб-ёриб қўйилган қошиқ.

Шуни айтиш керакки, ниҳоятда қувониб кетган миссис Пейтон бундай майда-чуйдаларга эътибор қилмас, Сузининг тарелкасига мазали луқмаларни солиб, ҳар замон-ҳар замонда қизнинг пешонасига осилиб тушган жингалак сочларини орқасига суриб қўяр эди. У ўзининг овқатланиши кераклигини ҳам унутиб қўйганди.

Мистер Пейтон хотиржам ва мамнун ҳолда ўтирарди. Шу пайт хотинининг кўзига кўзи тушиб қолди.

— Қизимиз ҳам худди шундай ёшда бўларди, Жон,— деди миссис Пейтон хомуш овозда.

Жон Пейтон бошини қимирлатиб, кўзини бошқа томонга олди. Кларенс ҳайрон бўлди: «у қиз»га нима қилган экан? Нима учун миссис Пейтоннинг киприкларидан Сузининг кружкасидаги сутга икки томчи кўз ёши думалаб тушди? У фақат анча кейин Пейтонларнинг биттаю битта қизидан жудо бўлганликларини билиб олди.

— Биз уларнинг карвонига эртага етиб оламиз-а, тўғри-ми?— деди хўрсиниб миссис Пейтон.— Бир оз вақт бирга кетсак бўлмайдими?— деб қўшимча қилди тортинчоқлик билан яна.

Гарри чимирилди, мистер Пейтон эса жиддий деди:

— Бирга кетиш, гарчи ёқимли бўлса ҳам буни амалга ошириб бўлмас, деб қўрқаман. Лекин қизиқ, қидирувчи группа шу пайтгача келмаяпти. Тит блан Ханк йўлни кузатиб туришибди.

— Уят-э, шунчалик ҳам тошбағирлик бўладими?— Бирдан туюқиб кетди миссис Пейтон.— Агар ўғил боланинг ўзи қолиб кетган бўлса ҳам майли эди, у ўзини-ўзи эплай оларди, лекин шундай жажжи қизчани ёлғиз қолдиришларига ақл бовар қилмайди. Уят, жуда-жуда уят!

Кларенс ҳаётида биринчи марта ўзига бўлган муносабатдаги фарқни алам билан ҳис этди. Яна ким денг! Кларенс ниҳоятда ҳурмат қилаётган ана шу мулоим, азиз, меҳрибон аёл шундай муносабатда бўляпти.

Нима воқеа содир бўлганини мистер Пейтон, афтидан, сезди шекилли, ёрдамга шошилди:

— Улар, эҳтимол, қизга ғамхўрлик қилувчи киши борлигини билишса керак,— деди у Кларенсга мулойим имо қилиб.— Балки, уларни ҳам ҳиндулар йўлдан адаштириб юборишгандир.

Бу сўзлар ўтлар ичида туриб кўргани — ҳиндуни Кларенснинг ёдига туширди. Айтсинмикан ёки айтмасинмикин? Ишонмасачи?

Шундан кейин Кларенс мистер Пейтонга воқеани ўзлари ёлғиз қолишганда айтишга аҳд қилди.

Имконият жуда тез пайдо бўлди: миссис Пейтон Сузини ўз аравасига олиб кетди. У қизни олиб кетишдан, олдин Кларенснинг олдига «хайрли тун» дея ўпиши учун олиб келиб, бундай назокатларга ўрганмаган иккала болани ҳам ниҳоятда ҳайратга солиб қўйди.

Кларенс мистер Пейтоннинг ёнига яқинроқ сурилди.

— Мен бугун ҳинду кўргандек бўлдим,— деди қўрқа-писа у.

— Ҳинду кўрдингми? Қаерда?— деб тез қайта сўради мистер Пейтон. Мистер Пейтоннинг кўзларида унинг полковник Брант билан қондошлигини сўраётган пайтидагидек шубҳали ифода пайдо бўлди.

Кларенс бу ҳақда сўз очганига бир дақиқа афсуслангандек бўлди-ю, лекин ўз сўзларини қайсарлик билан такрорлаб, унинг жуссасини ўзига хос кузатувчанлик билан шундай жонли тасвирлаб бердики, мистер Пейтоннинг шубҳалари дарҳол тарқаб кетди. У чодирдан чиқиб, тезда Гарри ва яна бир кишини бошлаб кирди.

— Ҳозир менга гапириб берганинга ишончинг комилми?

— Бунга отангни полковник Брант эканлиги ва унинг вафот этганига ишонганингдек ишонасанми?— деб қўшимча қилди Гарри нохуш кулги билан.

Боланинг кўзларига ёш қалқиб чиқди.

— Мен ҳеч қачон ёлғон гапирмайман,— деди у.

— Сенга ишонаман, Кларенс,— деди хотиржамлик билан мистер Пейтон,— лекин нима учун шу пайтгача индамадинг?!

— Сузининг, кейин яна... анавининг олдида айтгим келмади.

— Кимнинг олдида?

— Миссис Пейтоннинг олдида... сэр,— деб шивирлади бола қизариб.

— Э! Биз жуда назокатли эканмиз-да!— Истеҳзо билан чўзиб деди Гарри.

— Бас! Уни тинч қўй!— дея ёрдамчисининг сўзини бўлди мистер Пейтон.— Бу бола ақлли экан. Лекин қандай қилиб ҳинду сени сезмай қолди?

— Мен Сузининг уйғониб кетишидан қўрқиб, қимирламай ўтиргандим. Кейин у ҳам...

— У нима қилди?

— У кўпроқ сизларнинг нима қилаётганликларингизни куватаётган эди.

— Ҳа-ҳа!— деб гапга қўшилди, афтидан, бундай ишларда тажрибаси кўпроқ учинчи разведкачи.— Ўша ҳинду ўз одамларининг орқа томонидаги кузатувчиларидан бири бўлган. Қолганлар бизнинг йўлимизни тўсиш учун олдинга кетишган. Сен бошқа ҳеч нарсани кўрмадингми?

— Олдинроқ бир чия бўрини кўрган эдим,— деди Кларенс кутилмаганда сўзини маъқуллаганларидан мамнун бўлиб.

— Бас қилинг энди!— деди разведкачи тўсатдан ҳаҳолаб юборган Гаррининг бемаъни кулгисини бўлиб.— Бу — аниқ белги-ку! Бўри олдинроқ бошқа бўри бўлган жойга ҳеч қачон келмайди! Бўри ҳиндуларнинг орқасидан юрмайди. Ҳиндулар уни ётган жойидан ҳуркитиб юборишган ва у ҳиндуларнинг олдида чошиб кетаётган бўлган. Бу ҳинду ҳозир биринчи карвон билан бизнинг ўртамизда, балки улар ўша карвонни таъқиб қилиб боришаётгандир.

Мистер Пейтон, Кларенсни ҳайрон қолдириб, гўё бу ерда бола бор демоқчидек, қаттиқ чимирилиб қўйди ва улар шивирлашиб гаплашишга ўтишди. Лекин разведкачининг сўнгги сўзларини бола яхши англаб олди.

— Бу ишнинг ҳожати йўқ энди, мистер Пейтон. Тунда йўлга тушиш ортиқча хавф туғдириш, деган гап. Уларнинг бизга кўз олайтириб, пойлаб туришмаганини қаёқдан биласиз? Агар биз болаларни пайқаб қолиб, катта йўлдан бу ёққа бурилмаганимизда, балки қандайдир тузоққа тушиб қолармидик. Энди бўлса, омадимиз келиб қолди; ҳозир соқчиларни кўпайтириб қўяман, уларни ўзим текшириб тураман, шунда тонг отгунча бежавотир бўламиз.

V БОБ

— Қани, Кларенс, энди ухлаш керак!— деб бола томон ўгирилди мистер Пейтон.— Ахир эртага тонг отар-отмас йўлга чиқамиз, сизларнинг карвонларингизга етиб олишимиз керак. Сен менинг аравамда ётасан. Сенга халақит бермайман. Чунки тун билан эгарда ўтириб чиқсам керак.

У болани миссис Пейтон Сузини олиб кириб кетган аравага тақаштириб қўйилган иккинчи аравага олиб келди.

Кларенс аравага кирди-ю, ҳайрон бўлиб қолди: унда ёзув столи ва курси, китоблар териб қўйилган жавон бор эди. Унинг учун алоҳида ётадиган жой солиб қўйишибди. Бундай ҳашаматни у анчадан буён кўрмаганди! Араванинг деворлари ва томи муҳожир кўчманчиларнинг доимий аравасидаги сингари брезентдан бўлмай, жимжимадор қилиб фанердан ясалган эди. Унинг ойнабанд эшиги ва ёруғ тушиб, ҳаво кириб турадиган деразалари бор эди.

«Наҳотки мана шу катта, кучли от устида ўзини уйда ўтиргандек ҳис қиладиган одам вақтини шундай хонада ўтказишни ёқтирса?» деб ўз-ўзидан сўрарди Кларенс. Худди савдогарга ёки латтафурушга ўхшайди. Бу карвон нима олиб кетаётганикин? Шаҳардан шаҳарга мол олиб борадими ёки йўлда бошқа карвонларни мол билан таъминлаб турадими? Аммо сотиш учун тайёр қилиб қўйилган нарса ҳеч қаерда кўринмасди. Мистер Пейтондан сўрасинми? Ахир, у ҳам Кларенсдан сўради-ку! Лекин шунинг учун ҳам у катта киши.

Кларенс ёлғиз қолгач, бир неча муддат кўзлари очиқ ҳолда ётди. Қандай юмшоқ, ёқимли тўшак. Буни қаттиқ тўшак ва чанг-чунг адёлга сира ҳам солиштириб бўлмасди. Кларенс у жойда подачиларнинг бири билан ётарди. Кларенсга бу ердаги тартиб, озодалик жуда ёқди, аммо айни пайтда, у ўзини жуда ноқулай ҳис қилмоқда эди. Унга гўё яқингинада кўчманчилик ҳаётининг азобларини ҳам, шодликларини ҳам бирга баҳам кўрган ўртоқларига нисбатан хиёнат қилаётгандек туюларди. Иккинчи томондан, ўзига тааллуқли бўлмаган бу ҳашаматлар ичида у ўз эркинлигини йўқотаётганга ўхшарди.

Шу пайт кўз олдида ота-онасининг уйи ғира-шира пайдо бўлди: катта-катта хоналар, баланд-баланд шифтлар, доим шабада эсиб турадиган зинапоя, атрофдаги ҳамма нарсалар бегона бўлиб туюладиган ҳаёт; энг бегона кишилар — ота-онаси, сал-пал меҳрибонлари — хизматкорлар, энг меҳрибон киши эса доим унинг орқасидан юрадиган ҳабаш энага эди.

Мистер Пейтон нега уни бунчалик сўроқ қилди? Нима учун онаси ҳеч қачон отаси ҳақида гапирмасди? Онаси нима учун Сузига шунчалик меҳрибонлик қилаётган ана шу майин овозли хонимга ўхшамасди?.. Уларнинг ҳаммасида Кларенсга қарши қандай адоватлари бўлиши мумкин?

У томоғига нимадир тиқилиб келаётганини сизди, лекин ўзини зўр билан босиб, устидан адёлни олиб ташлади-да, дераза ёнига борди. Паст қилиб қўйилган лагерь чироқлари хиралайди, милтиллаб турувчи юлдузлар, яқингинадан ўтиб кетган соқчининг сояси — буларнинг ҳаммаси Кларенснинг хаёлига бошқача фикрларни келтирди. У мистер Пейтоннинг ўзи ҳақида, «болакай зўрми» деганини эслади. Тўғри, мистер Пейтон бу билан бола ҳақида бирор сўз айтмоқчи эмасди.

Кларенс ўрнига ётиб, ўйлай бошлади ва разведкачи бўлишнинг ҳожати йўқ, яхшиси мистер Пейтондек бўлиш керак, деган қарорга келди. Шунда Кларенснинг ўз карвони бўлади. Сузини... Силсбининг бутун оиласини карвонида бирга юришга тақлиф қилади.

Шу ерга келганда унинг фикрлари аралаш-қуралаш бўлиб кетди-да, қаттиқ ухлаб қолди; аммо у уйқусида ҳам баъзан хўрсиниб қўярди. Бундай пайтда у туш кўраётган бўларди. Тушида гоҳ ўзини чўлда якка-ёлғиз қолган, ҳамма уни ташлаб кетган ва унутиб юборган ҳолда кўрса, гоҳ қулоқлари остида

Гаррининг отаси ҳақида сўраётган истехзоли гаплари эшитиларди.

Орадан у қадар кўп вақт ўтмаган ҳам эдики, Кларенс қаттиқ силкинишдан уйғониб кетди. Арава тўхтади. Қуёш анча кўтарилиб қолган ва араванинг ёп-ёруғ ичи дим бўлиб кетган эди. Боягина у уйқу аралаш арава ўқларининг гижирлашини, жабдуқларнинг жингирлашини эшитиб келаётган эди. Энди ҳаммаси жим бўлиб қолди.

Ҳа, Силсби карвонига етиб олган бўлсалар керак. Ҳозир уни ва Сузини топширишади, шу билан саргузаштлар ҳам тугайди. Кийиниб олиш керак. Бу ҳашаматли тўшақда яна бирпас маза қилиб олсин! У тонг мудроғи босган гўдакдек яна гужанак бўлиб ётиб олди.

Атрофнинг жимжитлигини қаранг! Қаёқдандир гангур-гунгур овозлар эшитилляпти. Кларенс деразадан подачилардан бирининг югуриб ўтганини кўриб қолди. Унинг юзлари ташвишли ва ғалати эди. У қўшни арава ёнида бир оз тўхтаб, югурганича изига қайтди. Кейин от дупури билан қўшилиб кетган овозларни эшитди.

— Болани уйғотиб, сўраб кўринглар!— деди зардали овоз. Кларенс Гаррининг овозини дарров таниди.

— Пейтонни кутиб турибмиз. Бу унинг иши,— деб эътироз билдирди бошқа бир овоз.

— Ҳа, ундан ўзим сўрайман,— деган овоз эшитилди.

Бу мистер Пейтоннинг овози эди.

Арава эшиги очилиб, ичкарига ҳаммаёғи чанг, ҳаяжонланган мистер Пейтон кирди.

— Карвонларингда нечта арава бор эди, Кларенс?

— Учта, сэр.

— Уларда қандайдир плакат, ёзувлар бормиди?

— Ҳа, сэр.— деди шошиб-пишиб Кларенс.— Бирида «Олга, Калифорнияга!» иккинчисида «Кўникиш ёки ўлим!» деган ёзувлар бор эди.

— Ҳаммаси бўлиб нечта одам бор эди?— сўради яна мистер Пейтон.

— Бешта эркак ва миссис Силсби бор эди.

— Фақат битта аёл бормиди?

— Ҳа.

— Урнингдан тур, кийиниб, мени кутиб тур. Бардам бўл. Сен ўзингни яна ҳақиқий эркаклардек тутишинг керакка ўхшайди, Кларенс.

У ташқарига чиқиб, эшикни ёпиб кетди. От дупури ва одамларнинг овозлари тинди. Кларенс ҳеч нарсага тушунмай, ҳаяжонланиб кийина бошлади. У кийиниб бўлиб, нафасини чиқармай, юраги гупиллаганча нима бўлишини кутиб турди. Охири сабри чидамай, эшикни очди.

Теварак-атроф жимжит эди. Фақат яқиндаги аравадан Сузининг бемаврид қувноқ вижир-вижири эшитилиб турарди. Унинг хаёлига ярқ этиб: «Юз берган воқеа, ахир, энг аввало,

унга тегишли-ку!» деган фикр келди ва шу ўйда аравадан ирғиб тушиб, карвоннинг олдига қараб югуриб кетди.

Унинг энг аввал кўрган нарсаси Силсби карвонидаги аравалардан бирининг қуп-қуруқ ёғочлари бўлди. Ҳўкизлари ҳам, арава шотиси ҳам йўқ, соябони шилиб олинган араванинг қуруқ ёғочлари кўзни қамаштирар даражада ялтираб турган осмон тархида мунғайиб турарди. Унинг ёнида худди болта муҳраси билан урилганда чўккалаб қолган ҳўкизга ўхшаб иккинчи арава турарди. Унинг олдинги ғилдираклари ўқи йўқ эди. Сал нарироқда учинчи арава ёниб-тутаб ётарди... Унинг атрофини отлиқ ва яёв кишилар ўраб олишганди... Кларенс таниш, ҳар доим Сузи иккаласи ўйнайдиган арава ёнига қараб югурди. Лекин мистер Пейтоннинг кучли қўллари унинг елкасидан тутиб қолди.

— Бу миссис Силсбининг араваси,— деди оқариб кетган лаблари билан зўрға шивирлаб Кларенс.— Миссиснинг ўзи қани?

— Миссис энди йўқ, — деди мистер Пейтон.— Ҳаммалари ўлдирилган.

VI БОБ

Шу воқеадан кейинги кунлар ва ҳафталарни Кларенс худди туш кўраётгандек ўтказди. Дастлабки бир неча кун давомида у ҳеч ким билан гаплашмай, хафа бўлиб юрди. Сузини ундан ажратиб қўйишди. Сўнгра наридан-бери дафн маросими ўтказилди, ўлганлар қабри устида дўнғчалар пайдо бўлди. Буларнинг ҳаммаси болаларнинг кўнглини анча совитди. Аммо Сузи тез-тез тўсатдан чинқириб йиғлайдиган бўлиб қолди. Лекин унинг бу одати аста-секин камайиб борди ва қачонлигини Кларенс айта олмайди-ю, лекин кейин бутунлай барҳам топди.

Баъзан, кечалари Кларенснинг кўзига ўша — мажақланган арава кўринар, худди тиз чўкиб, овозсиз илтижо қилаётгандек унинг юракларини эзарди. Карвон охирида эса миссис Силсбининг мурдаси топилган мудҳиш арава ғижирлаб келарди. Ҳамма ундан четлаб ўтишга ҳаракат қиларди.

Аравани, ниҳоят, олдинги пост гарнизонига топширишгандан кейин, Кларенсни мудҳиш ўтмиш билан боғлаб турган сўнгги ип ҳам узилгандек бўлди.

Чегарадаги пост Кларенс ва Сузи учун янги бир олам эди. Мундир кийиб, қилич тақиб олган чиройли офицер Кларенс тақлид қилиши лозим бўлган қаҳрамон эди. Бутун карвондан «Елғиз тирик қолган» Сузи билан Кларенсга ниҳоятда самимий муносабатда бўлишарди. Ҳа, буларнинг ҳаммаси худди тушда содир бўлаётгандек эди.

Унинг арава деразасидан кўрганлари ҳам ниҳоятда ғайритабиий манзара эди. Уфқда доимо қимирламай кўриниб турадиган қорамтир тасма парда бир куни эрталаб ғойиб бўлиб

қолди, Шундан кейин улар пешин пайтида тезоқар дарёнинг харсангтошлар билан қопланган, дарахтлар ўсиб ётган қирғо-гига етиб боришди. Орадан бир неча кун ўтгандан кейин эса уларнинг ён томонида чўққилари булутларга бориб туташган баланд кулранг тоғ тизмалари пайдо бўлди.

Кларенс бу тоғ тизмалари унча баланд бўлмаган иккинчи тоғ тизмалари эканлигини, биринчисини эса, ўша — қорамтир тасма пардани уч кун давомида босиб ўтишганини эшитиб, ҳайрон бўлиб қолди. Сузи шу ерда ҳам ўзини йўқотиб қўй-май: «Мен ҳар куни кечаси қандайдир баландликка чиқаёт-ганимизни сезардим» деди.

Гарчи, ёз бошланган бўлса ҳам, тунлар совуқлашиб борар-ди. Улар тунда кўпроқ гулхан ёқадиган бўлишди. Сузи ухлай-диган чодирга эса кичкина печка ҳам ўрнатишди. Лекин чор-атроф, яна тўсатдан ўзгариб кетди, ҳаммаёқ кўзни қамашти-рувчи қовжираб ётган даштга айланиб қолди!

Мана, карвондаги кишилар! Уларни ростакамига «ҳақи-қий одамлар» деса бўлади. Улар худди кўпдан буён таниш кишиларга ўхшайди. Биринчиси — мистер Пейтон. Болалар унинг карвонбоши эканлигини, ҳаддан ташқари бойлигини би-либ олишган эди. Агар ўзи хоҳламаса, Калифорнияга бориши-нинг ҳеч ҳожати йўқ экан. Калифорния ёқиб қолса у, кўп ер сотиб олиб, ўша ерда яшамоқчи экан. Яна у юрист эмиш. Че-гарадаги постларда унга «сквайр»¹ ва «судья» деб мурожаат қилишади. У ҳаммани таниркан, исмларигача билармиш ва хоҳлаган кишисини ушлаб, қамаб қўйиши мумкин эмиш.

Миссис Пейтон яқинда касал бўлган эди. Тузалгандан ке-йин докторлар унга ярим йил очиқ ҳавода юришни, бундан буён ҳеч қачон шаҳарда яшамасликни буюришди. Миссис Пей-тон Сузини, мистер Пейтон унинг қариндошлари билан кели-шиб, тегишли қоғозларни тўғрилаб бўлиши биланоқ қиз қилиб олишга аҳд этди.

Гарри — мистер Генри Бинхэм миссис Пейтоннинг укаси. Гус Жильдерелль бош разведкачи. Унинг лақаби Оқ Қарға. Карвон, шубҳасиз, унинг довжораклиги ва аҳтиёткорлиги туфай-лигина ҳужумдан сақланиб қолган эди. Билль эса подачилар саркоғи. Техаслик Жим подачи, шу билан бирга дунёда тенги йўқ чавандоз.

Мана шу одамларнинг ҳаммаси болаларга жуда жиддий ва ажойиб кишилар бўлиб кўринади. Аммо Кларенсни унча хуш-ламайдиган миссис Пейтон билан укаси Гарри ҳаммадан кўп-роқ ўзига тортарди. Шу боис у миссис Пейтон кўрсатаётган мулойим мурувватни ёки Гарри томонидан ҳар замонда қили-надиган эътиборни, мистер Пейтоннинг бир меъёрдаги эркалашларидан аълороқ кўрарди. Бундай ҳол болаларда, ҳатто, катталарда ҳам тез-тез бўлиб туради.

¹ С к в а й р — помещик, олий мартабали жаноб, судья маъноларини билдиради.

Кларенс карвондагилар билан яхши танишиб олгандан кейин тагин битта одамга янада эътибор билан қарайдиган бўлди. У ниҳоятда паст мавқега эга бўлгани учун юқоридаги номлари келтирилган кишилар сирасига киритишга арзimasди.

У ташқи қиёфаси билан ҳам, кийган кийимлари билан ҳам бошқа подачилардан фарқ қилмасди. Лекин Жим Хукер атиги ўн олти ёшда бўлиб, у «тузалмайдиган бола» экан. Сан-Жода яшовчи ота-онаси уни ёмон ошналаридан ажратиш мақсадида мистер Пейтондан бирга олиб кетишни илтимос қилган экан.

Буларнинг ҳаммасини Кларенс, албатта, бирданига билиб олгани йўқ. Аммо ёш жентльмен эса унга қилган ишларини дарров айтиб берди. У гўё Сан-Луида учта, Сан-Жода иккита одамни ўлдирган экан, полиция уни изма-из қувиб келаётган эмиш.

Ёш Жимнинг муболаға билан гапиришдан ташқари бошқа қилиқлариям йўқ эмасди. У ичкилик ичар, чекар, карта ўйнар эди. Унга, ҳатто, Жим Хукер — Елғончи деб ном ҳам қўйиб олишганди.

Лекин айтиш керакки, у ўзининг «тузалмайдиган бола» эканлигини унутган пайтларида жуда дилкаш бўлиб кетар ва бу ҳолат шу заҳоти кулчадек юзида акс этарди.

Силсби карвони нобуд бўлганидан кейин, орадан кўп кун ўтмай ва болалар қўрқувдан ҳали ўзларини ўнглаб олишга улгурмай, Кларенс Жимнинг хулқ-атворидаги яна бир жиҳатни пайқаб, ҳайрон бўлди. Озғин Жим бирдан Кларенс тушган арава ёнидан ҳиндуларнинг пакана отини бир у ёққа, бир бу ёққа чоптириб ўтиб қолди. У тизгинни жон-жаҳди билан тортар, эгарнинг бир ёнига энгашиб олган кўйи гўё қутуриб опқочаётган отни фақат абжирлиги ва зўрлиги туфайлигини зўрға эплаётганга ўхшарди. Кларенс ҳаяжонланиб кетганидан уни нафас олмай кузатди. Лекин подачиларнинг баъзи бирлари унга қараб кулиб туришарди. Бир пайт мистер Пейтоннинг арава деразасидан босинқи овози эшитилди:

— Жим, бас қил!

Чавандоз билан қутурган от бир зумда ғойиб бўлди ва бир неча дақиқадан кейин Кларенс уларни карвоннинг орқа томонида кўрди; от ҳам оддий юк ташувчи от экан, у чавандозининг ҳаловатини бузмай, чанг йўлда ювошлик билан йўрғалаб келарди.

Кейинроқ Кларенс Жимдан нима учун ундай қилганини сўраганида:

— Э! — деб қовоғини солиб жавоб берди у. — Ахир, бу ердаги одамлар, бу отнинг қанақалигини қаердан билишсин? Илгарги у иккита чавандозни ўлдирган, ҳали яна ўлдиради... Бир куни мени от суриб кетса бўладими! (Бунга анча бўлди, у пайтда сизларнинг ному нишонларинг ҳам йўқ эди.) Бир оёғим узангидан чиқмай осилиб қолгандим, икки милча судраб кетди.

— Нега узангини қўйиб юбормадинг?— деб сўради Кларенс.

— Мен ундақалардан эмасман!— деб тўнғиллади у.

— Нега от олиб қочди?

— Ҳиндуларни сезган!— Жим оғзининг бир четидан тамаки шарбатини чизиллатиб чиқарди (буни шахсан унинг ўзи ихтиро қилган).

— Сенинг ҳиндуингнинг исини олган.

— Сен бу воқеа жуда илгари бўлган деб айтдинг-ку!

— Ҳа-да! Мексика отлари ҳиндуларни юз милдан сезишади. Агар мистер Пейтон гапимга қулоқ солганида, унинг бир ўзи ҳиндуларнинг таъзирини бериб қўйган бўларди! Э, шулар ҳам одам бўлдимми... ҳаммаси ландовур. Аёллар билан болалар доим оёқ остида уймаланиб юришади. Ҳали кўрасан, бу ерда кимдир бўғизланади.

Жим ўз гапини тасдиқламоқчидек, қўнжидан қайрилма пичоқ олди ва уни ўйнаган бўлиб, яна яшириб қўйди.

— Эски ҳисоб-китобим бор,— деб шивирлади у афтини хунук бужмайтириб.— Қон билан ювиш керак... Бу ерда кимдир ортиқча — ё Гус Жильдерелль, ёки Гарри Бинкэм, ё мен!

— Э, қўйсанг-чи!—деди мулойимлик билан Кларенс. Бу дўстона гап хафагазак бўлиб турган Жимни юмшатиш ўрнига баттар аламини кучайтириб юборгандек бўлди.

— Нима, менга ишонмайсанми? Шу, полковник Брантнинг ўғли бўлганим учун ҳаммани лақиллатишим мумкин, деб ўйлаяпсанми, дейман-а? Карвондан қочганинг-қочган, тагин бир гўдакниям олиб қочибсан! Энди, худо кўрсатмасин, судланиб юрмагин тагин...

Бундай туҳматдан ҳанг-манг бўлиб қолган Кларенснинг қайсарлиги тутиб, индамай қўя қолди. Лекин шу пайт: «Жим Хукер, қаёққа гумдон бўлдинг?» деган буйруқнамо овоз эшитилди-ю, Жим одатдагидек бир зумда ғойиб бўлди.

Бир неча кундан кейин Жим Хукер яна Кларенсга ўз сирли суҳбатига тортди. Кларенс аравадан бўшатишган отлардан бирини мистер Пейтоннинг ижозати билан чавандозлардек гижинглатиб юрганида, ёнига Жим Хукер ўша пакана отини елдириб келди.

— Қанча, азизим,— деб сўради сирли оҳангда у,— бу аёллар зотидан бўлган қизалоқни олиб кетиб, қанча пул ишламоқчи эдинг?

— Ҳеч қанча,— деб кулимсиради Кларенс; унинг бу ҳақоратомуз гапидан хафа ҳам бўлмади. (Бу — Жимнинг унга ўз таъзирини ўтказатганидан дарак берарди.)

— Агар бу ишни ўч олиш мақсадида қилмаган бўлсанг, жуда усталик билан ўйлаб толибсан.

— Йўқ, ўч олиш учун эмас,—деди шеша-пиша Кларенс.

— Агар чол билан кампирни ўлдириб қўйишмаганларида улардан юз доллар суюнчи олишинг мумкин эди. Бахтинг йўқ экан! Лекин миссис Пейтон у қизалоқни қиз қилиб олса, сенга

бир нима бериши керак. Тўғриси айт, Силсбининг карвонига ҳам ҳиндуларни атайин ўзинг юборгансан-а? Чунки сенинг қўлингда етим қиз қоларди, уни миссис Пейтонга таклиф этардинг...

Бу гал Кларенс чидаб туrolмади. Унинг қизишиб эътироз билдиришларига эса Жим қўл силтаб: «Мен ер тагида илон қимирласа биламан, мени лақиллата олмайсан», деб тўнғиллади-да, бевосита бошлиғи — аравакашлар саркори Филнинг одатдаги бақирғини эшитмаслик учун ўз вақтида жуфтакни ростлаб қолди.

Аммо Жим худди шайтоннинг ўзгинаси эди. Унинг жозибасига мафтун бўла бошлаган фақат Кларенс эмасди. Маълум бўлишича, у маҳфий равишда Сузига ҳам ўз эътиборини ўтказиб юрган экан. Сузи гоҳ жингалак сочларига қарқаранинг патларини тақиб олар, гоҳ қўлларини, юзини сариқ, қизил ранг билан бўяб чиқарди. Булар Жимнинг совгалари, деб тан оларди қиз.

Сузининг бундай номақбул таниш орттиргани учун миссис Пейтон фақат Кларенсни айбдор деб биларди. Кларенс ҳатто ўзининг ҳам Жим билан мулоқотда бўлишини миссиснинг ёқтирмаётганини билиб юрарди. Одатдагидек, бундай пайтларда Кларенс индамас бўлиб қолар ва ўзини бутунлай ёлғиз, ҳеч кимга кераги йўқ, ҳеч ким суймайдиган кимсадек ҳис қиларди.

Худди мана шу пайтда Кларенс одатда катталар керагидан ортиқча қаттиқ тергайдиган шўхликлардан бирига беихтиёр майл қилиб қолди. Бир куни карвон йўлидан бир оз четроқда кўтослар подаси ёйилиб юргани ҳақида гап тарқалди. Шундан кейин хоҳлаганларнинг — Гус Жильдерелль, Гарри Бинхэм ва бошқаларнинг ов қилишлари учун бир кун тўхтаб дам олишга қарор қилинди. Кларенс эса Жимнинг овчиларга яширин равишда қўшилиб олиш ҳақидаги таклифига дарров рози бўлди.

Кларенс овчилар жўнаб кетишлари билан аравага қўшила-диган отлардан бирини миниб келишга сўраб оладиган бўлди. Кейин у ўзини от опқочиб кетаётгандек қилиб кўрсатадиган ва Жим унга ёрдам бериш учун орқасидан от сурадиган бўлди.

Аввалига, агар от Кларенсни ҳақиқатан ҳам эгардан сал бўлмаса ағдариб ташлаёзганини ҳисобга олмаганда, ҳамма иш режалаштирилганидек кечаётган эди. Жим ишнинг яна ҳам қойилмақом амалга ошиши учун эгар остига тўнғизтароқ тиқиб қўйган эди. Яхшиям, Кларенс уни ўз вақтида кўтариб қолиб, олиб ташлади-ю, ҳаммаси кўнгилдагидек бўлди.

Кўп ўтмай, икки отлиқ лагерь чеараси ҳисобланган қуруқ ўзан ва сийрак зиркзордан ўтиб олишди. Орқадан бирор кишининг таъқиб қилаётгани сезилмасди. Болалар севинчларини ичларига сиғдиролмай, от чоптириб боришарди. Текислик ўнг томондаги дарахтлар ва буталарнинг қалин шохлари туфайли кўринаётган кўлга қараб пасайиб борарди. Ундан нарида бепоён дашт — кўтослар ва бошқа ҳайвонларнинг яйлови яста-

ниб ётарди. «Қўтослар кўлга сув ичгани келишади», деб тушунтирди Жим.

Болалар отларини тўхтатиб, ўз қуроллари ва анжомларини кўздан кечиришди. Қурооллар ҳам, анжомлар ҳам, афсуски, фақат ҳар хиллиги билан бир-биридан ажралиб турарди. Жимда доим орқасига осиб юрадиган қўшоғиз милтиқ, сиртининг ўхшашлиги туфайли «Қари кампир» деб ном олган олтиотар тўппонча ва қайрилма пичоқ бор эди. Кларенс эса тез-тез ўзи машқ қилиб турадиган ҳинду камони ва эгарга яшириб қўйган болтачаси билан кифояланишга тўғри келди. Жим олижаноблик билан тўппончасини болтага алмаштиришни таклиф этди. Лекин деб тушунтирди у, ўқланган тўппонча менинг қўлимда турса, ҳар доим бўлмаса ҳам, нисбатан хавфсиз бўлади.

Гарчи, қурооллар кам бўлса-да, Жимнинг айтишича, улар ғайритабиий кучга эга эди. Унинг ўзи бир куни тўппонча билан қўтоснинг карракдек очиқ орзидан отиб ўлдирган; ўқ қўтоснинг «қорнигача» етиб борибди. Шерифни ўлдиргани учун ҳозир Луисвиллдаги қамоқхонада ётган энг яқин дўстининг бошидан шундай воқеа кечган экан: ўша дўсти қўтослар подаси орасига тушиб қолибди, қўлида эса арқон билан қаламтарошдан бошқа ҳеч нарсаси йўқ экан. У энг катта қўтоснинг елкасига ирғиб чиқиб, унинг шохларига ўзини чандиб ташлабди. Кейин қўтосни қаламтарош ёрламида йўлга солиб, уни подадан ажратиб чиқарибди-да, ўз лагери томон ҳайдабди! (Бир неча кунлик йўл.) У бутун йўл бўйи қўтоснинг гўштидан пичоғи билан кесиб олиб, тамадди қилибди. Қўтос, айтиш керакки, лагернинг шундоқ остонасида қонсираб йиқилиб ўлибди.

Кларенс унинг ҳикоясини жуда берилиб эшитди. У баъзи нарсалар ҳақида сўрамоқчи бўлди, лекин бепоён дашту биёбонда улардан бошқа ҳеч ким йўқ, қуёш эса кўзни қамаштириб кўтарилиб борарди. Соф ҳаво уларнинг кайфиятини шундай кўтариб юборган эдики, мана шу тонгда ҳамма нарсани қилса бўладигандек туюларди.

Пасттекисликда ёрилган жойлар, чуқурликлар кўп бўлгани учун тез-тез тўхташга тўғри келарди. Ана шундай тўхташларнинг бирида Кларенсни шаршаранинг шовиллашига ўхшаган бўғиқ, бир хил оҳангдаги гувиллаш ҳайратга солди. Болалар олға юрган сари шовиллаган овоз билан бирга шаршара яқинида доим сезиладиган ернинг сал-пал титрашини ҳам ҳис қила бошладилар.

Лекин қизиғи шунда эдики, болалар бир жойда турганида ҳам шовқин, бари бир, уларга қараб яқинлашиб келмоқда эди! Тезроқ кўл бўйига бориш керак! Кўлга олиб чиқувчи йўлни тўсиб турган дарахтларни Жим биринчи бўлиб айланиб ўтди. Ва бирдан унинг хурсандчилик билан қичқирган овози эшитилди: «Ие, булар қўтослар-ку!»

Аввалига Кларенсга бутун текисликни катта-катта қора тўлқинлар қоплаб олгандек бўлиб кўринди. Тўлқинлар орасида

гоҳ у ерда, гоҳ бу ерда отличларнинг қораси, оловли учқунлар пайдо бўлиб қоларди. Тўлқинлар йўлида учраган ҳамма нарсани пайҳон қилиб кўл тарафга... улар томонга ёпирилиб келмоқда эди!

Кларенс нима гап дегандек, Жимга қаради. Лекин, афсус! Довжорак овчида доводиращининг барча аломатлари намоён бўлиб, у тинмай гоҳ милтиққа, гоҳ болтачага талвасаланиб кўл югуртирарди. Агар шу лаҳзада қаттиқ қарсиллаш овози эшитилмаганда, бу ҳолатнинг қачонгача давом этишини айтиш қийин эди — бутун пода дарахт ва буталарни синдириб, кўлни ўнг томондан айланиб ўтиб, тўппа-тўғри улар томонга ёпирилиб келарди!

Иккиланиш ва шубҳалар тугади! Жимнинг зийрак ва ақлли мексика оти, буйруқни ҳам кутмай қаттиқ кишнаганча шартта орқасига бурлдиди-ю, жон-жаҳди билан ела кетди. Кларенснинг улов оти, артидан, ҳамдўстлик учун бўлса керак, унинг орқасидан эргашди. Олижаноб ҳайвонлар ёнма-ён чопиб боришарди.

— Нега бу йўлга бурилдик? — деб қичқирди Кларенс.

— Шунинг учунки, орқа томонимизда Гус билан мистер Пейтон бор, улар бизни кўриб қолишади.

Кларенс, овчилардан кўра қўтослар яқинда-ку, улар ҳам ҳали-замон етиб олиб, бизни босиб кетишади, деб эътироз билдирмоқчи бўлди, лекин зўрға нафас олиб:

— Уларни қачон овлаймиз?! — дея олди, холос.

— Уларними? — дея чийиллади қўрқиб даҳшатга тушиб қолган Жим очиқчасига. — Ҳозирча улар бизни овлашяпти!

Жон-пони чиқиб кетган отлар улардан баттар ҳуркиб — телбаланиб қолган подадан қочиб қутулиш учун, беҳуда куч сарфлашарди. Чуқур жарлик ёнига келганда қўтослар отличларга етиб олди...

Туёқларнинг дупуридан ер титрарди. Кларенс қўланса чангдан, ҳайвонларнинг иссиқ ҳовуридан нафас ололмай қолаётганини сизди, кўзлари ҳеч нарсани кўрмасди. У Жимнинг ён томондан даҳшат билан бостириб келаётган урғочи қўтосни болтачаси билан урганини, у кейинги кичик жарликка қулаётганда жон-жаҳди билан кўкрагига, милтиқ тираганини худди тушида кўраётгандек элас-элас кўрди.

Кларенс отининг бўйнига ётиб олди. Ярқ этиб олов чақнаб, ўқ овози эшитилди... Иккала стволдан ўқ баравар отилди... Жим сал бўлмаса эгардан бир томонга учиб тушаёзди, тутуни чиқиб турган милтиқ унинг боши устидан бошқа томонга учиб кетди, кейин от ҳам, отлич ҳам чанг-тўзон ва порох тутуни ичиди ғойиб бўлишди.

Худди шу пайтда Кларенснинг бор кучи билан чопиб кетаётган оти бирдан тўхтаб қолди-ю, бола унинг боши устидан ошиб ўтиб, чуқурга, тўзғиб ётган дағал жунли катта ёстиққа ўхшаган нарсанинг устига учиб тушди. Бу — баҳайбат қўтоснинг паҳмоқ яғрини эди!

Милтиқни жон жаҳди билан бемўлжал отган Жим иккала ўқини ҳам энг яқинидаги қўтоснинг оёғига теккизган ва пайларини узилиб кетган қўтос худди Кларенснинг оти олдидаги чуқурга ағанаб тушган эди.

Довдираб қолган, лекин ҳеч қаери лат емаган бола типирчилаб ётган ҳайвоннинг яғринидан ерга думалаб тушиб, атрофига аланглади: оти ғойиб бўлибди, қўтослар подаси ҳам ўтиб кетибди, ҳатто овчиларнинг овозлари ҳам энди узоқдан эшитиляпти. Афтидан, улар Кларенснинг чуқурга қулаб тушаётганини кўрмаган бўлсалар керак.

Чуқурнинг бола томондаги деворлари ҳаддан ташқари тик бўлиб, ундан чиқиб кетишнинг иложи йўқ эди. Кларенс билан чуқурнинг нишаб томони ўртасида эса ярадор қўтос типирчилаб ётарди. Кларенс қўтосни айланиб ўтмоқчи бўлган эди, баҳайбат ҳайвон бутун кучини йиғиб, уч оёқлаб турди-да, ярим қайрилиб, унга тикилиб олди.

Бу ҳодиса шундай тез содир бўлдики, тажрибасиз болакай, ҳатто, қўрқишга ҳам улгуролмай қолган эди. Лекин Кларенс ҳозир бутун чуқурликни эгаллаб олиб, унинг нажот йўлини тўсиб турган бу жундор махлуқнинг кўринишидан даҳшатга тушиб, титраб кетди.

Қон қуйилгандек қип-қизил кўзлар унга шундай яқин эдики, ҳайвоннинг илк бор ғазаб билан пишқиришидаёқ бола орқасига тисланди. Чуқурлик, аслини олганда, шунчаки тор зовурдан иборат эди. Яна бир неча қадам қўйилса, у орқаси билан баландлиги ўн беш фут келадиган тик деворга тиралиб қоларди!

Агар Кларенс тирмашиб, юқорига кўтарилмоқчи бўлган тақдирда ҳам у, албатта, мана шу махлуқнинг калта, лекин даҳшатли шохлари устига қулаб тушади. Қандай даҳшат! Бу қандай адолатсизлик! Шундай баҳайбат махлуқ олдида болакай жимитдек нарса-ку! Кларенснинг кўзларидан тирқираб ёш чиқди. Узининг толеи пастлигидан хафа бўлиб кетди ва қўлларини мушт қилиб, ўз навбатида, ҳайвоннинг қон қуйилиб турган ёвуз кўзларига қаттиқ тикилди.

Қўтоснинг кўз қорачиғи шундай тузилганки, у билан бола орасидаги масофа ҳайвонга аслидагига қараганда анча узоқ кўринади. (Кўп овчилар унинг мана шу ҳолати туфайли омон қолишади). Бундан беҳабар бола қўтосга ҳужум қилишнинг бирор ишончли йўлини қидирарди. Э! Тўппонча! Олтига ўқи бор! Аммо баҳайбат душман олдида бу ҳам тариқдек нарса!

Кларенс қўлини олдинга чўзди ва кўзлари чақнаб туриб, тепкини босди. Бир марта, икки марта зўрға чиқиллаган овоз эшитилди. Яна омади келмади. У тепкини қаттиқроқ босган эди, шу заҳоти кетма-кет ўқ овози янгради, ўқлар афтидан, махлуқнинг пешонасига санчилган бўлса керак. У яна бир марта тепкини босди. Ўқ овози янгради ва сўнг ҳайвоннинг даҳшатли бўқириши эшитилди. Қўтос бошини жон-жаҳди

билан силкитиб, эгри-шохини бор кучи билан зовур деворига санчди. У шохини суғуриб олиш учун уннаган сари, зовур деворига яна ҳам чуқурроқ ботар, юқоридан калласига тошлар ва кесаклар дўлдек ёғиларди.

Кларенс бирдан ҳаммасига тушунди: афтидан, сўнгги ўқ жониворнинг чап кўзига теккан бўлса керак, қон оқарди — кўтос кўр бўлиб қолганди!

Боланинг қалбини бирдан бояги қўрқувдан ҳам кўра оғирроқ ўкиниш ҳисси чулғаб олди. Нима қилиб қўйди-а?

Бир томондан бу аянчли манзарадан тезроқ узоқлашиш, иккинчидан, ўз-ўзини омон сақлаш учун бўлган табиий иштиёқ туфайли Кларенс ярадор жониворнинг деворга ёпишиб турган пайтидан фойдаланиб ёнидан лип этиб ўтди-да, орқа-ўнгига қарамай, жон-жаҳди билан тирмашиб, зовурнинг нишаб жойидан юқорига чиқиб олди. У фақат ҳайвоннинг азобланиб бўкиришини эшитмаслик, қон оқиб турган кўзини кўрмаслик учун тўғри келган томонга қараб чопиб борарди.

Тўсатдан, узоқдан кимнингдир жаҳл билан қичқиргани эшитилди. Унинг олдига отлиқлар тез яқинлэшиб келмоқда эдилар. Улар Кларенснинг отини етаклаб олишганди. У халос бўлганди!

Шу он у кимнингдир эркалашини, суюшини қаттиқ қўмсаб қолди... Буларнинг барини кимгадир тезроқ айтиб бергиси келарди... Аммо Жильдерелль ва Генри Бинхэм билан аравакаш от чоптириб етиб келишди. Уларнинг юз-кўзларидан Кларенс хавф-хатардан халос бўлганлигидан мамнунлик аломатлари эмас, аксинча, бениҳоя жаҳллари чиққанини кўриш мумкин эди. Умидлари яна пучга чиққанини кўриб, бола бирдан пом бўлгандек хўмрайиб олди.

— Қани, тезроқ қимирла!— дея қичқирди Жильдерелль дағаллик билан.— Карвонни бекорга йўлдан қолдирдинг!

Бола индамай отга минди.

— Бу мишиқиларни ташлаб ўзимиз кетаверишимиз керак. эди!— Бола жаҳл билан тўнғиллаган Бинхэмнинг овозини эшитди.

Кларенс ерга сакраб тушиб, уларга, мени ташлаб кетаверинглар, демоқчи ҳам бўлди. Аммо отлиқлар шу заҳотиёқ отларини чоптириб кетишди. Унинг — Кларенснинг оти эса Жильдереллнинг эгарига боғлиқ арқон етовида эди.

Икки соатдан кейин анча илгарилаб кетган карвонга етиб олишди ва карвонни кузатиб бораётган отлиқлар сафига қўшилишди.

Судья Пейтон, гарчи хийла ташвишманд бўлса ҳам, Кларенс томонга ўгирилиб кулиб қўйди, саломлашди. Боланинг кўнгли шу заҳотиёқ эриб кетди.

— Қани, болакай, энди нима бўлганини ўзинг бир гапириб берчи?

Кларенс атрофга кўз югуртириб, орқароқда Жимнинг тумшайиб келаётганини кўрди.

Бола чуқурга, тўппа-тўғри ярадор қўтоснинг устига қандай қулаб тушганини ва у ердан қандай чиқиб олганини шоша-пиша гапириб берди. Отлиқлар гуруҳида енгил кулги овозлари эшитилди.

Мистер Пейтон Кларенсга диққат билан тикилиб:

— Лекин қўтос чуқурга қандай қилиб тушиб қолди? — деб сўради.

— Милтиқ билан Жим Хукер отгандан кейин йиқилди-да, — дея ийманибгина жавоб берди Кларенс.

Отлиқларнинг бирдан хахолаб кулган овозлари унинг сўзларини босиб кетди. У негадир ғазабдан титраб кетди, аммо Жим Хукерга қаради-ю, жаҳлдан тушди: Жим Хукер нохуш, қандайдир эзгин, аламзада кўринарди.

Кларенс ҳаммасига тушунди: Жимни ўз «шуҳрати» хароб қилган эди. Унинг ҳаётида содир бўлган ягона жозибали ҳолат, ягона тўғри воқеа гўё тенгсиз ёлгондек, ҳатто, унинг қилиқлари ичида ҳам кам учрайдиган шармандаликдек кутиб олинган эди.

VII БОБ

Овда содир бўлган воқеа Кларенснинг эсида қолган сафар чоғидаги сўнгги саргузашт бўлди. У фақат бир неча йилдан кейингина ўша ҳодиса унинг янги ҳаёт эшигини ёпиб қўйганлигини билди: судья Пейтон Сузини қиз қилиб олиш билан бирга, агар бола бораётган ўша — кимлиги шубҳали қариндоши билан келиша олса, Кларенсга ҳам ўз ҳомийлигига олмоқчи эди. Аммо овда бўлган воқеадан кейин миссис Пейтон билан укаси Кларенснинг Жим Хукер билан яқинлиги Сузини бузадди деб туриб олишди. Шундан кейин судья уларнинг фикрига қўшилишга мажбур бўлди. Устига-устак, мистер Пейтоннинг ўзи ҳам, бола «ярамас тўдаларга қўшилишни» яхши кўраркан, деган фикрга келиб қолган эди. Афсуски, энди Кларенс ҳам, бу ерда мени тушунишмаяпти, деган қарорга келганди. Бу воқеани ҳам Кларенс тақдирга тан бериб, ўзига хос совуқ итоаткорлик билан кутиб олди. Ундаги гурур баъзи болаларга ўхшаб ўзи ҳақидаги фикрни ўзгартириш учун ҳийла ишлатишга йўл қўймади.

Иккинчидан, унда ҳамма юз ўгирган Жимга нисбатан адолат ҳисси ҳам сезилиб турарди. Бу — Жимни яхши кўриш ёки унга ҳавас қилиш эмас, балки, ажабланарлиси шундаки, унга ҳомийлик, шафқат қилиш туйғуси эди.

Шундай бўлса ҳам, у ўзининг Калифорнияда карвон тўхтайдиган Стоктон шаҳрида Сакраментога жўнатилишини эшитганда, бу хабарни хушламади. Агар у ўз қариндошини топа олмаса, барибир кейинроқ яна Пейтонларга қўшилиб олади. Улар Калифорниянинг жанубий водийларидан биғидан ер сотиб олишмоқчи.

Хуллас, олдинда Кларенсни эркин ва мустақил ҳаёт кутмоқда эди. Мана шундай истиқбол туфайли карвондаги саёҳатининг кейинги кунлари жуда секин ўтди.

Шўркўл соҳилида тўхтаб дам олишлари, зерикарли чўлни босиб ўтишлари, одам оёғи тегмаган даралар орқали Сиерра тоғидан ошишлари — буларнинг бари боланинг тасавурида элас-элас сақланиб қолган эди.

Аммо бир куни эрталаб Кларенс ўзида илк марта олтин қидирувчиларда бўладиган иштиёқни ҳис этди. Карвон тоғ ёнбағрига жойлашган қишлоққа кираверишда тўхтади. Одамлар аравалардан тушиб, тасодифан учраган кишини жонли ҳалқадек ўраб олишди. У киши эса чўнтагидан кичкина чарм халтача олиб, кафтига бир қисм ялтироқ маъдан заррачаларини тўкди.

Кларенс ҳаяжонли саволлар ва бепарволик билан айтилган жавобларни нафасини ичга ютиб эшитди. «Олтин бу ердан ўттиз милча наридаги кондан қазиб олинган. Юз эллик доллар туради, икки ўртоғим билан бир ҳафта ишлаб, шунчадан олтин топдик, — деди кон қазувчи. — Бу, албатта, кўп эмас. Лекин ҳозир бу ерга одамлар ҳам ҳар ёқдан оқиб келяпти-да!»

Соқоли олинмаган, амал-тақал қилиб кийинган, уст-боши чанг, белбоғига белкурак билан чўкич қистириб, отининг эгарига това осиб олган бу одам бепарво гапирарди. Темир қалпоқ ва совут кийган бирорта рицарь ҳам Кларенсни шу кишичалик мафтун этмаган, унга шу кишичалик қаҳрамон бўлиб кўринмаган бўларди.

Кон қазувчи карвон аъзоларига, шинам араваларга истеҳзо билан кўз ташлаб чиқди! «Хўш, агар кондан тилла қазиб олмақчи бўлсангизлар, мана шу шалдир-шудурларнинг ҳаммасидан воз кечишга тўғри келади!» Ахир, Кларенс неча маротабалаб шу ҳақда ўйлаган эди!

Ҳозирги пайтгача Кларенснинг тасавурини эгаллаб келаётган хушқомат разведкачи, қудратли судья Пейтон, чегарадаги постда яшаётган довурак офицер каби қаҳрамонларнинг ҳаммаси мана шу жундан тўқилган қизил кўйлак, қўнжи тиззадан ошадиган этик кийиб олган янги қаҳрамон олдида ҳеч нима бўлмай қолган эди! Уқиш деган нарасага қўл урмай, бошқалар қилган ишларни такрорламай, ҳар куни очиқ ҳавода мана шундай ялтироқ заррачаларни териб юришдан ҳам аълороқ иш борми? Мана бунинг ҳақиқий ҳаёт деса бўлади! Кейин, бир куни, қарабсизки, ердан қўзғатиб бўлмайдиган, эҳтимол, Пейтоннинг от-потлари билан бутун карвонидан ҳам оғир келадиган ёмбига дуч келиб қоласан. Ҳа, бунинг учун ҳамма нарсадан воз кечиш мумкин!

Дағал, димоғидан қурт ёғилиб кулиб турган бу одам Кларенсга ўзи билан янги «Минг бир кеча»ни бир-бирига боғловчи асосий ҳалқадек бўлиб қолган эди. У Кларенс учун Оловиддин билан Синдбод денгизкезардан ҳам аъло эди!

Икки кундан кейин улар Стоктонга етиб келишди. Бундан

анча олдин Кларенснинг яккаю ягона иштони ва камзули жиддий чоралар кўрилишига — ямоқ солиш ва ҳоказоларга қарамай, хизмат қилишдан бош тортган эди. Риж фортида¹ полк тикувчиси Кларенсга жуда галати, ярим ҳарбийча кийим тикиб бериб, мушкулини анча осон қилди. Энди болакайни маҳаллий «универсал» магазинда бошдан-оёқ кийинтириш керак эди. Аммо, минг-минг афсуслар бўлсинки, Кларенс ёшидаги бола учун бу ерда деярли ҳеч нарса йўқ экан. Фақат эски қаровсиз ётган давлат омборхонасида жуда қийинчилик билан ўғил болаларнинг матросча камзули ва мис тугмали нўхатранг куртка топилди.

Буларнинг ҳаммасига мистер Пейтон йўл харажатлари учун озроқ пул қўшди ва Кларенснинг қўлига қариндошига ёзилган тушунтириш хатини топширди.

Почта араваси туш пайтида жўнади. Энди карвондаги ҳамроҳлар билан хайрлашиш керак.

Утган икки кун ичида Сузи анча кўз ёши қилган эди. У, ҳатто, «Кларенс билан кетаман», демоқчи ҳам бўлди: аммо катта шаҳарга етиб келишгандан кейин пайдо бўлган ҳаяжон ва Кларенс қилган совға, — бу унинг ҳамёнига теккан илк зарар эди, — таъсир қилиб, Сузи айрилиқнинг вақтинча эканлиги ҳақидаги ваъдалардан сўнггина, ахийри Пейтонлар билан қолишга ноилож кўнди.

Лекин, бари бир, кичкинагина тугунчаси почта аравасининг курсиси остига жойлашгандан кейин, болада Сузини бир кўзи билан бўлса ҳам, албатта, яна бир марта кўриб қолиш истаги пайдо бўлди. У бир оз кўрқиб ҳансираганча, миссис Пейтоннинг араваси ёнига югуриб келди.

— Ий-э, сен ҳали ҳам жўнаб кетмадингми? — деб қичқирди миссис Пейтон. — Қолиб кетмоқчимисан?

Бу гап бундан бир неча дақиқа олдин бўлганда у ёлғизликдан кўрқиб, «ҳа» деб жавоб берарди. Лекин миссис Пейтоннинг дағал овози унга оғир ботди. Кларенснинг келгани унга ёқмагани кўриниб турарди. Унинг оёқлари титраб кетди, овози ҳам бошқача чиқди; Сузига қарашга ҳам ботинолмай қолди. Аммо араванинг ичкарисидан қизнинг овози эшитилди:

— Ахир, карета кетиб қолади-ку, Кларенс.

Демак, қиз ҳам тезроқ кетишини истапти! Бирдан юзига қон тепди:

— Мен... мен Жимни қидириб юрибман, мэм, — деди у тўсатдан жиддий оҳангда.

Кларенс миссис Пейтоннинг юзида нафратланиш аломати ялт этганини кўриб, сурлик билан ирғишлаганча изига қайтди. Не кўз билан кўрсинки, арава ёнида Жим турарди. Кларенс уни шу пайтгача хаёлига ҳам келтирмаган эди.

Жим юкларни бир-бирига боғлашларига шундай ғамгин тикилиб турардики, йўловчилар, у жиноятчи укасини давлат

¹ Форт — ҳарбий қалъа.

қамоқхонасига кузатиб қўяётган бўлса керак, деб ўйлашлари мумкин эди. Устига-устак, Жим йўловчиларга зимдан қараб қўяркан, хириллаб туриб, аммо тушунарли қилиб шивирларди:

— Агар бирор ҳодиса юз берганини эшитиб қолсанг, нима гап эканлигини ўзинг биласан, улар билан менинг йўлим бошқа-бошқа.— У шундай деб Кларенсга қўлини узатди ва қўшиб қўйди.— Мурда-Бўғзидаги йигитларга айтиб қўй, яқин кунларда бориб қоламан.

Кларенс Мурда-Бўғзига бормоқчи эмасди. Унинг қанақа жой эканлигини тасаввур ҳам қилолмасди. Бу жой ҳақида Жимнинг ҳам бирор нарса билишига шубҳаланарди. Ҳар ҳолда, битта-иккита йўловчи шундай даҳшатли жойга бораётган қўй кўз болакайга хавфсираб қараб қўйгандан кейин, у мустақил ҳаётининг шундай, уйдирма бўлса ҳам, лекин қизиқарли шароитда бошланаётганидан мамнун бўлиб қўйди. Гижинглаб турган отлар бирдан шитоб билан юриб кетгандан кейин, чарақлаб турган қуёш, олдинда уни янги, эркин ҳаёт кутаётганлиги ҳақидаги ўйлардан бошқа ҳаммаси бир зумда унут бўлиб кетди. Бир оздан кейин у ўзига келиб, болаларча қизиқиш билан йўловчиларни кўздан кечира бошлади. У олдинги ўриндиқда, иккита индамас эркакнинг ўртасида қисилиб ўтирарди. Уларнинг бирини фермер, иккинчисини — қора кийимдагисини — катта амалдор бўлса керак, деб ўйлаган Кларенс, ниҳоят, ўз эътиборини орқадаги ўриндиқда ўтирган қора плашли, қора соч аёлга қаратди. Аёл бошяланг эди.

Аёл қўшнилари ва олдинда ўтирган икки жентельмен билан хандон-хушон гурунглашмоқда эди. Баъзан Кларенсга қарар ва унинг очикдан-очик ҳайратланиб ўтирганини кўриб, кулимсираб қўярди. Аммо Кларенсни ҳаммадан кўра унинг ёқимли товуши мафтун этган, у бундай овозни ҳеч қачон эшитмаган эди. Миссис Пейтоннинг овозидан юз марта ёқимлироқ экан, деб ўйлади Кларенс маҳлиё бўлиб.

Шу пайт Кларенснинг фермер қўшниси унинг нўхатранг камзули ва мис тугмаларига илтифот билан кўз ташлаб, гапга солди:

— Сайрдан қайтиб келяпсанми, йигитча?

— Йўқ, сэр,— деб тўнғиллади Кларенс.— Мен бутун бепонён даштни босиб ўтдим.

— Э-ҳа, демак, устингдаги кийимлар «дашт кемаси»нинг формаси экан-да?

Ҳамма бирдан хахолаб кулиб юборди, Кларенс хижолат бўлиб қолди. Қизиқчи буни сезиб, шоша-пиша маҳаллий тилда хорижий араваларни «прерия кемаси» деб аташади, дея тусунтирди.

— Стоктонда мен бундан бошқа кийим тополмадим,— деб изоҳ берди очик қўнғиллик билан Кларенс.— Менимча, ҳеч ким Калифорнияга ўғил бола ҳам келиб қолиши мумкин, деб ўйламаган бўлса керак.

Соддадиллик билан айтилган бу сўзлар, афтидан, теваарак-

атрофдагиларга ёқиб тушди. Қорасоч хоним эса ўз ҳамроҳларига нимадир деб шивирлади. Кларенс бир оз қизариб жим бўлиб қолди. Шу пайт арава юришини секинлатди — икки томонида қуриб қолган бақатераклар қаторлашиб турган йўл тоққа қараб кўтарила бошлади. Гоҳ у, гоҳ бу дарахтда тоқларнинг тўқ қизил барглари осилиб турарди.

— Оҳ! Гўзаллигини қаранг! — дея энтикди хоним. — Сочга қадалса қандай чиroyли бўларди!

Эркаклардан бири деразадан қўлини узатиб, тоқ новдасидан олмоқчи бўлди, лекин қўли етмади. Кларенснинг хаёлига ажойиб бир фикр келди. Арава кейинги тепаликка ўрлай бошлаган пайтда у бир неча йўловчидан ўрнак олиб, сакраб ерга тушди.

Тепаликнинг чўққисида аравага етиб олди. У ҳансираб, қизариб кетганди. Тимдаланган қўлида қип-қизил шохчани маҳкам ушлаб турарди. Уртадаги ўриндиқда ўтирган йўловчига шохчани узатар экан, жиддий қиёфада мулойимлик билан илтмос қилди:

— Илтмос, хонимга узатиб юборинг?

Кларенснинг ҳамроҳлари чеҳрасига енгил табассум югурди. Қора соч аёл кулимсираган кўйи бошини қимирлатиб, шохчани ярқираб турган сочига қадаб қўйди.

Кларенснинг шу пайтгача қовоғини солиб, индамай келаётган қўшнисини нимадир деб тўнғиллади, лекин бола ҳеч нарса тушунолмади. У ўзини ёшлик қилиб қўйгандек ҳисоблаб, имконияти келганда бу хатосини тузатишга аҳд этиб қўйди.

Шундай имконият икки соатлардан кейин, почта араваси йўл четидаги майхона олдида тўхтаган пайтда пайдо бўлди.

Икки-уч йўловчи майхонада томоқларини ҳўллаб олиш учун аравадан тушишди. Кларенснинг яқин қўшнилари Сан-Франциско ёнидаги жойларнинг бир-биридан афзалликлари ҳақида баҳслашишарди. Урта ўриндиқдаги йўловчилар эса илгаригидек қувноқ хоним билан ҳангомалашиб ўтиришарди. Кларенс тушиб, ҳеч иккиланмай, майхонага кирди. Буфетчининг ҳам, шу ердаги одамларнинг ҳам эътибор беришмагани болани салпал хижолат қилди. У бир оз ўйлаб туриб, почта араваси ёнига қайтиб келди, эшикни очиб, бошқалардан кўра унга яхши муомалада бўлган ва ўзи фермер деб ўйлаган йўловчига одоб билан мурожаат қилди:

— Сэр, мен билан бир стакан виски ичмайсизми?

Бирдан орага жимлик чўкди: ҳамманинг нигоҳи болага қадалди.

— Командор мен билан бир стакан виски ичмайсизми, деб сўрайпти, — деди йўловчилардан бири жиддий қиёфада Кларенснинг қўшнисига.

— Э, ҳа, албатта! — дея шошилиб қолди у. — Агар командорнинг хоҳиши шундай бўлса...

— Балки дўстингиз билан сиз ҳам бизга қўшилурсиз? —

деди Кларенс бошқа йўловчига қараб.— Сиз ҳам, сэр!— деди қовоғи солиқ жентльменга.

— Дарҳақиқат, жентельменлар, йўқ дейишга сабаб тополмаяпман,— деди қовоғи солиқ киши ўрнидан қўзғаларкан.— Шундай зот кўрсатаётган илтифотни рад этиш инсофдан бўлмас.

— Мен, сэр, шу нарсани сездимки, командор нуфузли киши экан,— деб унинг сўзини қувватлади хиёл жиддийлик билан ҳамсуҳбати.

Кларенс ўзининг меҳмондўст бўлиш учун қилган биринчи ҳаракати дабдабасизроқ бўлишини истарди. Лекин энди кечиккан эди. Йўловчиларнинг ҳаммаси аравадан бениҳоя жиддий қиёфада тушишгандан кейин, Кларенс уларни сал қўрқиброқ майхонага бошлади. Майхонада, агар ўша қовоғи солиқ киши бўлмаганда, буфетчи, эҳтимол, уни яна сезмаган бўларди — чунки боланинг бўйи қарийб пештахта билан барабар эди. Қовоғи солиқ кишини кўриб, ҳатто буфетчининг доимо кулгидан яшнаб тургувчи юзлари ҳам тошдек қотиб қолди.

— Командор меҳмон қиляпти,— деб тушунтирди қовоғи солиқ жентльмен ўзининг одатдаги жиддийлиги билан.— Менга келсак, мен бир стакан тоза виски ичаман. Командорнинг ўзи, менимча иқлимнинг ўзгариши туфайли, бу гал содали лимон суви билан кифояланса керак.

Кларенс бошқалар сингари виски ичмоқчи эди-ю, лекин меҳмони айтган сўзни ўзгартиришга уялиб, шоша-пиша такоррлади:

— Илтимос, менга содали лимон суви беринг.

— Командор бутунлай ҳақ,— деди буфетчи ҳам пештахтани эпчиллик билан артар экан.— Киши умр бўйи спиртли ичимлик ичиб, шунга ўрганиб қолган бўлса ҳам, лекин иқлим ўзгариш билан ундан доим: «Менга лимонли сода суви беринг», деган гапни эшитасиз...

— Балки сиз ҳам бизга қўшилишга рози бўларсиз, сэр?— деди хурсанд бўлиб кетган Кларенс унга қараб.

— Таклифингиздан ғоят мамнунман, сэр.

— Менимча, қадаҳ фақат бир нарса учун кўтарилиши керак, жентельменлар!— деди новча йўловчи.— Командорнинг саломатлиги учун жентльменлар!

Стаканлар тантанали жимликда бўшатилды. Қизариб кетган Кларенс ҳам ўз саломатлиги учун ичди. Лекин бу ҳолатнинг сертакаллуфлик билан ўтаётгани уни ҳайратга солди. Шу пайт унинг миясига, буларнинг ҳаммаси ҳаддан ташқари нимматга тушмасмикин, деган фикр келиб қолди. У ҳамёнини қўлида тайёр қилиб турарди. Тўғриси айтганда, бунинг энг ёқимлиси шунда эдики, у ҳақиқий, мустақил кишидек ўз пулидан тўламоқчи эди.

— Қанча тўлаш керак?— деб сўради у ўзини бепарводай тутиб.

Буфетчи майхонага кўз югуртириб чиқди.

— Сиз ҳаммани меҳмон қиламан деган эдингиз шекилли? Хўш, кўтарасига йигирма доллар бериб қўя қоласиз.

Кларенснинг юраги шув этиб кетди. У илгари ҳам Калифорнияда нархларнинг жуда баланд эканлиги ҳақида эшитганди. Йигирма доллар. Бор бойлигининг ярми-я! Шундай бўлса ҳам у бутун иродасини ишга солиб, ўзини ўнглаб олди ва сал-пал қалтираб турган бармоқлари билан пулни санаб берди.

Аммо ҳамёнига атрофдагиларнинг уялмай-нетмай елкаси оша тикилишлари уни бир оз ҳайратга солди. Лекин новча йўловчи бу гал ҳам тезгина изоҳ беришга шошилди.

— Жентльменлар, бир қаранглар, командорнинг ҳамёни жуда бошқача экан. Рухсат этинг...

У илгаригидек такаллуф билан Кларенснинг қўлидан ҳамёнини олди.

— Тамгаси ҳам янгича, кўришга арзийди...— У шундай деб ҳамёни ёнида турган йўловчига узатди, у эса яна ёнидагисига узатди. Шундай қилиб ҳамён хона бўйлаб қўлдаи-қўлга ўта бошлади. Фақат «Янгилик!» «Энг сўнгги фасон!» деган хитоблардан Кларенс ҳамёнининг қаерда эканлигини билиб турарди.

Ниҳоят, ҳамён буфетчининг қўлига тегди. Ҳамён уни ҳам қизиқтириб қолганди. У ҳамёни, гўё бу вазифа унинг — буфетчининг хизмат бурчига тааллуқли экандек, Кларенснинг ён чўнтагига солиб қўйди.

Шу пайт аравакашнинг: «Ҳамма жой-жойига ўтирсин!» деган овози эшитилди. Йўловчилар тезгина ўринларига ўтиришди ва шу билан воқеа тугади.

Кларенснинг янги дўстлари майхонада бўлгандек, энди янги йўловчининг Сан-Франциско шаҳридаги ишлар ҳақида айтган гапларини қизиқиб тинглашга тушиб кетишди. Кларенс ўзини дарҳол унутилгандек ҳис қила бошлади ва бундан гоят таажжубланди. Қора сочли аёл ўрнини алмаштириб олгани учун энди унга кўринмас эди.

Ҳозиргина қувончли келажак умиди билан ниҳоятда маст бўлиб турган Кларенснинг тушкунлик ва умидсизлик ҳисси чулғаб олди. У ҳаётда биринчи марта бу дунёда ўзининг бечора бир нотавон эканини, истиқболда кутаётган янги ҳаёт учун ўзининг ҳали тайёр эмаслигини ҳис этиб, ларзага келди.

Жазирама иссиқ, араванинг бир меъёрда силкиниши Кларенснинг уйқусини келтирди. Унинг кўзи илинди. Уйғонганда эса, қараса, аравада қўшнилари йўқ: улар сал олдин — йўл бўйидаги бекатда тушиб қолишганди. Улар хайрлашиш учун болани уйғотиб ҳам ўтиришмади. Қолган йўловчиларнинг гапидан у шуни билдики, новча киши — машҳур қиморбоз экан, фермерга ўхшаган киши эса илгари кема капитани бўлиб, ҳозир бадавлат савдогар экан. Кларенс уларнинг йўқлигига жуда афсусланди. Чунки у ҳадемай учрашадиган сакраментолик қариндоши ҳақида улар билан гаплашмоқчи эди.

Кларенс кечқурунгача гоҳ мудраб, гоҳ уйғониб ўтирди. Кеч кириши билан узоқ давом этган сафар ҳам тугади. Қоронғи тушган бўлса-да, Сакраментода пароходлар келадиган кун—«почта» кuni бўлгани учун дўконлар ва идоралар ҳали очиқ эди. Мистер Пейтон аравакаш билан Кларенсни Жи-Стритдаги қариндошиникига олиб бориб қўйиш ҳақида келишиб қўйган эди. Кларенс яхшиямки эслаб қолган экан. Арава банкка ҳам, бошқа йирик муассасага ҳам ўхшаган, кўриниши ваҳимали катта бир бино олдида тўхтаганда бола довдираб қолди. У аравадан тушиб, қўлидаги тугуни билан йўлакка кирди. Йўлакда биринчи дуч келган хизматкўрлардан «мистер Жексон Брант»ни чақириб беришни илтимос қилди.

Бу ерда унақа одам йўқ эди. Бу исмни ҳеч ким ҳеч қачон эшитмаган эди. Банк эса бу ерда кўпдан буён мавжуд. У номерни янглиштириб юбормаганмикин?

Йўқ! Бола исмни ҳам, номерни ҳам, кўчанинг номини ҳам яхши эслаб қолган эди. Э! Блаки, бу фамилия банк адресини берган мижозникимикин? Хизматкор шу хил тахминларни айтиб, суриштириб кўриш учун ҳисоб-китоб бўлимига кириб кетди. Кларенс юраги ҳаприкқан кўйи уни кутиб турди.

Хизматкор қайтиб келди. Банк китобларида ҳам бундай фамилия йўқ экан. Жексон Брантни ҳеч ким танимас экан.

Кларенс суяниб турган баланд бўйли ёзув курсиси унинг оғирлигидан гўё жойидан сурилиб кетаётгандай бўлди. У йиқилиб тушмаслик учун курсини икки қўллаб ушлаб олди.

Унинг бошига тушган умидсизлик шундай даҳшатли эдики, ҳатто келажаги боши берк кўчадек кўриниб кетди. Ҳозир унинг гаплари ўзига гўё мистер Пейтонни атайин чалғитиш учун айтилгандек бўлиб чиқмоқда эди. Бу фикр унинг ориятини келтирарди. Лекин энг ёмони, ҳаммадан алам қиладигани шунда эдики, унинг ўзини лақиллатишган, алдашган эди.

Шу пайт Кларенс бутун сафар давомида юрагини эзиб келган аламнинг сабаби нимада эканлигини илк бор ҳис этди. Ҳа, ундан кутулиш учун шундай разил режа тузилиб, амалга оширишибди! Қариндошлари уни — нотавон бир болани худди кераксиз кучукваччадек кўчага улоқтириб, итқитиб ташлашибди.

Эҳтимол, унинг кечинмалари юзида акс этган бўлса керак, ундан кўз узмай тикилиб турган хизматкор шоша-пиша ўтиришни таклиф қилиб, ўзи бинонинг сирли қаърида ғойиб бўлди.

Унинг қанча вақт йўқ бўлиб кетганини Кларенс сезмади. Чунки у ўзининг аламли фикрлари билан бутунлай банд эди. Хизматкор уни столлар, баланд бўйли ёзув курсилари қўйилган катта хонага олиб кириб, ойнаванд эшикни очиб, кичикроқ хонага киргизиб юборганидан кейингина бир оз ўзига келди. Хонада кўринишидан ниҳоятда банд бўлган киши столда нимадир эзиб ўтирарди.

У қоғоздан кўзини узмай ёзилганларни босма қоғоз билан босиб қуриштириш учун тўхтаганда, жиддий қилиб деди:

— Шундай қилиб, сизни йўқ одамнинг ҳузурига юборишибди-да, а?.. Буни қўя турайлик, ўқишга вақт йўқ,— деди у чўрт кесиб, Кларенс Пейтон ёзиб берган хатни узатганда.— Уйлашимча, Стоктонга қайтиб кетганингиз яхшироқ бўларми-ди, а лаббай?

— Йўқ,— кескин жавоб берди бола.

— Ҳа-а? Бу ерда танишларингиз борми?

— Бирорта ҳам танишим йўқ. Мана шунинг учун ҳам мени бу ерга жўнатишган-да.— Унинг овозида умидсизлик оҳанги эшитилди: у кўзларига ёш келганини сезиб, ўзини йўқотиб қўйган эди.

— Шунақага ўхшайди. Пул борми?

— Озроқ бор.

— Қанча?

— Йигирма долларча,— деди қатъиятсизлик билан Кларенс. Стол ортида ўтирган киши бошини кўтармай, яшикни очиб, ҳар бири ўн долларлик иккита тилла танга олди.

— Меники яхшироқ,— деди у тангаларни Кларенс томонга суриб.— Бу ўзингизни ўнглаб олишингизга ёрдам беради. Етмаса, яна шу ерга келинг.

У шундай деб, гўё суҳбатнинг тамом бўлганига ишора қилаётгандек патқаламини сиёҳдонга шартта ботириб олди.

Кларенс пулни ўзидан нари суриб қўйди.

— Мен тиланчи эмасман,— деди қоғоғини солиб.

Шундан кейин стол орқасида ўтирган киши биринчи марта бошини кўтариб, болага тикилиб қолди.

— Тиланчи эмассиз-а, шундайми? Мен тиланчига ўхшайманми?

— Йўқ,— деди пичирлаб Кларенс унинг кибр-ҳаволи кўзига тикилиб туриб.

— Хўш, гап бундай: агар мен сизнинг аҳволингизга тушиб қолсам, бу пулларни олган бўлардим, жон деб олардим.

— Уларни сизга кейин берсам оласизми?— деб сўради уялиб қолган Кларенс.

— Оламан,— деди у киши ва яна қоғозларга энгашиди.

Кларенс пулни олиб, ҳамёнини чиқариш учун қўлини чўнтагига тикди. У майхонадан кейин ҳамёнинни қўлга олмаган эди. Ҳамённинг жуда оғир ва тўла эканлигини кўриб ҳайрон бўлиб қолди. Ҳамён шунчалик тўла эдики, ҳатто бир неча танга ерга тушиб кетди. У киши ўгирилиб қаради:

— Сиз пулим фақат йигирма доллар деган эдингиз шекилли?— деб жиддий сўради.

— Мистер Пейтон менга қирқ доллар берган эди,— деб тушунтирди нима қилишини билмай қолган Кларенс қизариб-бўзариб.— Мен майхонада ичимлик учун йигирма доллар тўладим... Энди қолган пулларнинг қаёқдан пайдо бўлганига тушунмаяпман.

— Сиз йигирма долларни ичимлик учун тўладингизми? — У киши патқаламни бир четга қўйиб, болани яхшироқ кўздан кечириш учун стул суянчиғига суяниб олди.

— Ҳа, сэр... яъни... почта аравасида келаётган бир неча жентльменларни Давидсон чорраҳасида меҳмон қилган эдим...

— Хўш-хўш, сиз ҳамма йўловчиларни меҳмон қилдингизми?

— Йўқ... сэр... бор-йўғи тўрт-беш кишини... ва майхона эгасини. Лекин Калифорнияда ҳамма нарса жуда қиммат экан. Буни мен дарров сездим.

— Шундай бўлса керак. Лекин бу ҳамёнингизга таъсир этмаганга ўхшайди, — деб у ҳамёнга ишора қилди.

— Улар мендан ҳамёни кўргани сўраб олишган эди. — Шоша-пиша тушунтира бошлади Кларенс. — Афтидан, кимдир ўз пулини тасодифан менинг ҳамёнимга солиб қўйганга ўхшайди.

— Ҳа, албатта... — деган дағалроқ жавоб эшитди у.

— Э, гап бу ёқда экан-да, — деди енгил тортиб Кларенс. Лекин ҳамсуҳбатининг астойдил тикилиб қарашидан ҳамон уялиб турарди.

— Ундай бўлса, — деди у вазмин оҳангда, — аҳтимол, менинг йигирма долларим энди сизга керак бўлмас?

— Лекин, — деб эътироз билдирди тутила-тутила Кларенс, — ахир булар менинг пулим эмас-ку. Мен уларнинг кимники эканлигини билишим ва эгасига қайтариб беришим керак. Шу пуллари, — дея қўрқа-писа давом этди у, — сизда қолдириб, эгасини топганимдан кейин келиб олсам ёки эгасини ўзини юборсам майлими?

У ҳамма пуллари жуда эътибор билан столга тўкди ва икки тўпга ажратди. Пейтон совға қилган пулдан қолганини ва ҳозиргина олган йигирма долларни бир томонга, қолган ҳамма пуллари — қирқ доллар чиқди — иккинчи томонга қўйди. Бу пуллари ҳамсуҳбати томон суриб қўйди. У киши эса ўрнидан туриб, боладан кўзини узмай, эшикни қия очди:

— Мистер Рид!

Кларенсни бошлаб келган хизматкор кирди.

— Бу кишининг номига... — у савол назари билан Кларенсга қаради.

— Кларенс Брант, — деди Кларенс ҳаяжондан қизариб.

— Кларенс Брант номига счёт очинг. Мана бу пуллари олиб, унга квитация беринг. — У бир оз индамай туриб, хизматкор кетандан кейин яна бола томон ўгирилиб: — Сиздан бир иш чиқади, — деди-да, кабинетга кириб, эшикни ёлиб олди.

Ҳозиргина тақдир ихтиёрига ташлаб қўйган қариндошларидан қаттиқ хафа бўлиб, аччиқ умидсизлик туфайли руҳи тушиб, эзилиб турган Кларенснинг бирдан кўнгли кўтарилиб кетди. У ўзини мустақил ва катта кишилардек ҳис қила бошлади! Бир дақиқа олдин директор рўпарасида боқимсиз бола турган эди. Банкдан эса янги мижоз — унинг пул қўювчиси чиқиб кетди!

У идорани тўлатиб турган ўзига ўхшаган ишбилармон кишилар орасидан, унга раҳм қилган хизматкор ёнидан гердайиб ўтди...

Тасаввури зўр, умид-истаги тўлиб-тошиб ётган боланинг лаҳза ўтмай, банкка нима учун келганини бутунлай унутиб юборганига ажабланмаса ҳам бўлади. Бахт қидириб йўлга тушар экан, шляпасини чаптастик билан чаккасига суриб қўйди.

Орадан икки соат ўтгач, банкка бошқа бир гумашта — почта аравасидаги ўша — Кларенснинг фермерга ўхшаб кетадиган қўшниси кириб келди.

Афтидан, у бу ерда нуфузли киши бўлса керак, «Капитан Стивенс» ташриф буюрдилар, деб уни дарҳол банк эгасининг кабинетига бошлаб киришди.

Капитан ишларини тугатиб, бепарволик билан сўради:

— Менга хат йўқми?

Жуда банд бўлган банк эгаси алифбо бўйича териб қўйилган яшиклар қаторида «С» ҳарфидаги яшикка ишора қилди. Капитан ўзига келган хатларни олиб, конвертлардан бирига қараб ўйланиб қолди.

— Мана бунга қаранг, Керден, бу ерда Жон Силсби деган кимсага хат бор, у олдинги сафар — ўн ҳафтача олдин келганимда ҳам шу ерда ётган эди.

— Нима бўлибди?

— Прерияда ҳиндулар ўлдирган кишининг исми ҳам шундай эди. Сан-Францисконинг кечки газеталари кеча унинг тафсилотлари ҳақида ёзган эди. Афтидан, хат унга тааллуқли бўлса керак. Маркаси ҳам йўқ. Уни ким ташлаб кетган эди?

Мистер Кердан хизматкорни чақириб, ундан хатни Брант Фенкье деган кимса топширганини билдирди.

Стивенс кулимсиради:

— Брант, аҳтимол, бу хатни унутиб юборган бўлса ҳам керак. Энжелидаги отишмадан кейин, айтишларича, у қаёққадир, жанубий соҳилларга кетиб ғойиб бўлганмиш. Унинг эски ошнаси Кейл Жоксон бугун Стоктондан почта аравасида келди.

— Сиз ҳамми? — Керден унга томон ўгирилди.

— Мен ўнинчи милдаги бекатгача аравада, кейин у ердан отда келдим.

— Аравада бўйи мана бундай, эскича кийинган ғалати болани кўрмадингизми?.. Нимаси биландир Калифорнияга қочиб келган ўқувчига ўхшайди...

— Нега кўрмайин! Ахир, у мени майхонада бир стакан виски билан сийлади-ку!

Керден ўрнидан туриб кетди.

— Демак, у алдамаган экан-да!

— Йўқ! Биз унинг меҳмондорчилик учун қилган харажати ортиги билан қайтардик. Ҳа, нима бўлди?

Лекин мистер Керден қабулхонага чиқиб улгурган эди.

— Бу ерга кирган Брант деган болани эслаб қолганмидингиз?— деб сўради у Кларенсни бошлаб келган хизматкордан.

— Эслайман, сэр.

— У қаёққа кетди?

— Билмадим, сэр.

— Боринг, қандай бўлмасин, уни қидириб топинг! Яқин аτροφдаги ҳамма ресторанларни, меҳмонхоналарни, қаҳвахоналарни қараб чиқинг. Уни албатта топинг. Агар урдасидан чиқа олмасликка кўзингиз етса, бирор кишини ёрдамга олинг. Уни тезроқ қайтариб олиб келинг!

Хизматкор қайтиб келганида ярим тун бўлиб қолганди.

Қидиришлар бефойда бўлди. «Кемалар туни» ниҳоятда гавжум эди. Магазинлар, саррофхоналар ва машъум қиморхоналарнинг деразалари чарогон эди. Кўчаларда ўткинчилар шоша-пиша у ёқдан-бу ёққа юришади — кимдир ўз бахтини излар, кимлардир шунчаки кўнгил очиш йўлини қидирарди. Лекин бу залворли қадам товушлари бошпанасиз боланинг оёқ товушларини гўё бутунлай ютиб юборгандай эди.

VIII БОБ

Кларенс кўчага чиққандан кейин, банк эшиги олдида, миясига ажойиб бир фикр келди; модомики ундан энди ҳамма юз ўгирган, ўзи якка-ёлғиз ва ҳеч ким олдида ҳисоб беришга мажбур эмас экан, нима учун ўз истагини амалга оширмаслиги — энг яқин ердаги олтин конига жўнамаслиги керак! Мистер Пейтон ва Сузининг олдида бориш ҳақида-ку ўйлашнинг ҳожати ҳам йўқ. Улар Кларенсдан юз ўгиришган, уни ташлаб кетишган. У баъзи асбобларни — уларни кончиларда кўрган эди — сотиб олади-да, бир оз тамадди қилиб, кейин дарҳол йўлга тушади.

У қачон бўлмасин ресторанда ўзига овқат буюришни орзу қилиб юрарди. Мана шундай фурсат етиб келди, лекин кўпгина кўзлар унга қизиқиш билан тикилиб қолганини кўриб (эҳтимол, унинг бўйи туфайлидир, балки матросча камзули сабаблидир. Афтидан, камзул ҳақиқатдан ҳам ҳамманинг эътиборини тортаётганга ўхшарди), Кларенс уялиб кетди. Шундан кейин у нимадир деб гўлдираб, кечирим сўради-да, ташқарига чиқди.

Бошқа ресторанга қайтиб кирмади.

Қандайдир нон дўконидан ширин кулча олиб еди ва бир стакан лимонад билан чанқоғини босди. Энг яқин баққоллик дўконидан йўлга бир неча дона сельд, озроқ дудланган гўшт ва қотган нон сотиб олди.

Кейин олтин қазиш учун керакли асбобларни излай бошлади. Кларенс, гўё бошқа бир одамнинг топшириғини бажарётгандек, това, адёл, чўкич ва белкурак сотиб олди. Буларнинг

ҳаммасини у нонвойникига — ўзининг ижарəхонасига элтиб қўйди.

Гарчи, Кларенс нарх-наво ҳақида ҳеч нарсани билмаса ҳам, буюмларнинг қиммат туриши уни ҳайратга солди. У харидни тугатгандан кейин қараса, ҳамёнида бор-йўғи тўрт долларга яқин пули қолибди! Лекин пулларни сеҳрли равишда буюмга айланиб қолиши уни роса ҳайратга солди!

Айни пайтда, шуниси қизиқ эдики, мана шу ола-ғовур кўчаларда у ўзини ниҳоятда ёлғиз ҳис қила бошлади. Хурсандчилик қилиб юрган оломон ичида у ўзини жуда нохуш сезарди. Ишратхоналарнинг деразаларидан аҳён-аҳёнда яхши кийиниб олган гавдаларнинг кўриниб қолиши, концерт залларидан эшитилаётган қичқирқиқлар ва қарсақлар, эшиклар ёнида турган ва Кларенсга қўрқа-писа деворга қапишиб юришга мажбур этаётган бадмаст кишилар гуруҳи — буларнинг ҳаммаси уни қўрқитарди.

Кўчада дам-бадам тўқнашувлар, муштлашувлар, оломонни ваҳима билан қочишга мажбур этувчи отишмалар бўлиб турарди. Ана шундай ваҳималарнинг бирида Кларенсга айланиб турувчи эшикка қисиб қўйишди. Эшик очилиб кетди ва унинг ҳайратдан бақрайиб қолган кўзлари олдида зарлар билан безатилган, ёп-ёруғ зал намоён бўлди. Зал унинг нақ эшиги олдида бўлаётган воқеаларни ҳам сезмаётган ва бутун диққати нимагадир қаратилган индамас кишилар билан тўла эди. Уларнинг олдидаги столларда карталар сочилиб ётарди, кумуш ва олтин пуллар тўп-тўп бўлиб турарди. Фақат фил суягидан ясалган золдирчанинг пилдираб айланишидан чиқаётган зувиллаган товуш билан кимнингдир заиф овози эшитиларди. У доим бир хил сўзни такрорларди.

Кларенс дарров сезди; бу қиморхона эди.

Бола ҳамманинг диққати ўйин билан банд эканлигини ва унга ҳеч кимнинг эътибор бермаётганини кўриб, қўрқа-писа столларнинг ёнига борди. Унда карталар ва ҳар бир картанинг устида бир тўпдан пул ётарди. Фақат Кларенс турган жойнинг рўпарасида ётган карта устида ҳали пул йўқ эди.

Стол ёнида турган қиморбоз, болага қизиқиш билан қараб, бир оз ўйланиб турди-да, карта устига бир ҳовуч олтин танга қўйди.

Атрофдаги ҳамма нарсага қизиқиб қолган Кларенс, қўшнисининг кетма-кет икки ва бир оздан кейин учинчи марта ютганини сезмай қолди. Аммо қиморбознинг ўзига қараб турганини сезиб, унга томон ўгирилди; қўшнисини столдан ютуғини йиғиб олар экан, Кларенсга қараб кулиб қўйди.

Уялиб кетган бола столнинг бошқа томонига ўтди, у ерда ҳам икки қиморбознинг орасига кириб, столга яқинлашиб турди. Бу жойда ҳам унинг рўпарасида бўш карта бор экан. Олдинги қўшнисини бояги одам куракчаси билан ана шу картага бир неча танга ташлаган эди — яна ютди! Шу пайт бошқа қиморбозлар Кларенсга олайиб қарай бошлашди. Икки-уч ки-

ши унга қараб кулиб қўйди. Бола қизариб кетди ва эшик томон юрди. Лекин нақ эшикнинг олдида бахтли қиморбоз — бояги одам уни енгидан ушлаб олди ва қўлига учта олтин танга тутқазди.

— Бу сенинг улушинг, ўғлим, — деб шивирлади у.

— Қандақар улуш? Нима учун? — деб гўлдиради ҳайрон бўлиб қолган Кларенс.

— Шунинг учунки, сен менга бахт келтирдинг, — деб жавоб берди у.

— Ҳа-а... Бу пулга мен ҳам ўйнасам бўладими? — дея тутила-тутила ундан сўради Кларенс.

— Йўқ-йўқ! — деди шоша-пиша у киши. — Бундай қила кўрма, албатта ютқазиб қўйишинг тайин! Ахир, билмайсанми, сен фақат бошқаларга бахт келтирасан. Бу пулни олгин-да, оғайни, уйингга қараб жўна!

— Олмаيمان, булар менга керак эмас! — деб хитоб қилди Кларенс ҳамени билан бўлган шубҳали воқеани эслаб: афтидан, ҳеч кимга ишониб бўлмайдиганга ўхшайди...

— Мана! — у қайтиб стол ёнига борди-да, пулни биринчи дуч келган карта устига қўйди. Кларенс кўзини очиб-юмишга ҳам улгурмай, банк қўйган қиморбоз тангаларни ўзи томон суриб олди.

— Ана, — деб шивирлади Кларенснинг тавиши қандайдир примдан қўрқаётгандай. — Нима деган эдим? Доим шунақа бўлади. Энди, — деб қўшимча қилди у, — охириги кўйлагингдан айрилмасдан бу ердан жўна!

Кларенс кўчага чиққач, енгил нафас олди. Қандай даҳшатли шаҳар, қандай тентак одамлар! Ҳаммаси худди жонсарақ бўлиб юрганга ўхшайди. Унинг нафрати қўзий бошлади. Ёдига Прерия — жимжит, тоза ва соф ҳаволи, кимсасиз, бепоён дашт тушди. Унинг собиқ содда ҳамроҳларини — подачиларни, разведкачи Жильдереллни, ҳатто Жим Хукерни яна кўргиси келиб кетди. Бироқ, у энг аввало ва ҳаммадан кўпроқ мана шу ғала-ғовур кўчалардан, мана шу ваҳимали ва дарғазаб оломондан тезроқ узоқлашишни истарди!

У бирдан сабри чидамай нонвойникига қараб чопди. Харид қилган буюмларини йиғиштириб нонвойнинг дўстона ёрдами билан тугунни орқалаб олди-да, ён кўчалардан бирига бурилиб, шаҳар ташқарисига чиқиб кетди.

Аваллига у энг яқиндаги конли жойларга почта аравасида бормоқчи ҳам бўлди. Лекин ҳамма пулини сарф қилиб қўйгани учун режасини ўзгартиришга тўғри келди, коннинг қайси томонда эканлигини суриштириб билиб олгач, яёв кетишга аҳд қилди.

Ярим соат ўтгандан кейин шов-шувли шаҳарнинг чироқлари ва ундан қолган нохуш кайфият бари ортда қолди. Ҳаво илиқ, ёқимли, осмонда юзини юпқа туман пардаси қоплаб олган сарғиш ой сузиб бормоқда. Йўлнинг қаёққа олиб бори-

шини унинг четида занжирдек тизилиб турган тераклар ва анжир дарахтлари кўрсатиб турибди.

Кларенс бир оз юргандан кейин дарахт остида ўтириб, наридан-бери тамадди қилиб олди. Лекин яқин орада на булоқ, на қудуқ бўлмагани учун бир стакан сув сўраб йўл чегидаги кичкина ошхона эгасига мурожаат этишга тўғри келди. Ошхона эгасининг дурустроқ овқатланиб олиш ҳақидаги меҳрибонлик билан қилган таклифини рад этиб, қизиқиб қараб турганларга, белгиланган жойда уни кутиб турган аравадаги дўстларига тезроқ етиб олиши кераклигини айтди.

Болада одамларга нисбатан пайдо бўлган ишончсизлик уни беихтиёр ёлгон гапиришга мажбур қиларди ва бу уларнинг фикрини чалгитарди. Ҳақиқатан ҳам бу бегама, қувноқ болага қараб туриб, аслида, бошпанасиз, ўз ҳолига ташлаб қўйилган, қашшоқ Кларенснинг бошидан нималар кечганини ҳеч ким хаёлига ҳам келтирмасди. Кларенс эса ҳаётдан бутунлай мамнун эди. Чунки у даҳшатли шаҳардан эс-н-омон қутулиб чиққан эди. Табиат билан эса у ҳамшиша дўст.

Қаттиқ чарчаган, лекин руҳи тетик ва қувноқ Кларенс чанг йўлдан чиқиб, қалин ёввойи сули поялари орасига кириб олганда вақт ярим тундан оғиб қолганди. Шу ерда маза қилиб ухлаб олади. Бунга у йўл бўйидаги меҳмонхонага кириб қолувчи йўловчидан ҳам, ортиқроқ ишонар эди. Одам бўйи бўлиб ўсган сули уни ўткинчиларнинг кўзидан яшириб турарди. У пояларни ётқизиб, устига адёлни ёзди. Ёстиқ ўрнига тугунчани қўйди-да, адёлга ўралиб, шу заҳотиёқ ухлаб қолди.

У тонг отарда енгил тортиб, кучга тўлиб ва бир оз очиқиб уйғонди, аммо нонушта қилиш учун жиндай сабр қилишга тўғри келди. Олдин сув, сафарнинг биринчи гулханини бежавотир ёқиш учун жой топиш керак эди.

Бундай жойни у тахминан бир милча юргандан кейин топди. Бу жой бутунлай қуриб қолган сой ва унинг қирғоғидаги бир неча пастак-пастак толлардан иборат эди.

Кларенс биринчи иссиқ нонуштани ҳеч қийналмай тайёрлади. У оловни жуда ўнғайлик билан ёқди. Лекин қаҳва қуюқ бўлиб қолди. Селедка билан беконнинг мазаси эса битта товада қовурилгани учун бир-биридан унча фарқ қилмасди.

Кларенс нонушта устида Сузини эслади, у билан зиёфат кўнгиллироқ бўларди, аммо шу заҳотиёқ қизнинг хайрлашиш пайтидаги совуққина муомаласи Кларенснинг бутун баданини зирқиратиб юборди.

Бироқ ўтмиш воқеалар шу тобда унинг кўнглига сиғмасди.

Ҳозирги вазият Кларенс учун бутунлай янги эди. Қуёш гўё унга порлаб нур сочарди. Тамоман эркин эканлиги ҳақидаги ҳиссиёт эса уни ниҳоятда шодлантириб юборган эди. Хуллас, у бутун борлиғи билан келажак оғушида эди.

Кенг йўлда ҳаракат бошланган эди. Аравалар ўта бошлаган ва шу боис чанг тўзони буруқсаб ётарди. Кларенс тугунини орқалаб олиб, илдам юриб кетди.

Туш пайтида унга бир арава етиб олди ва аравакаш Кларенсдан гугурт сўради. У трубкасини тутатиб олиб, ҳақиға болани аравазида ўн икки милча жойга эълтиб қўйди.

Кларенсининг аравакашга берган маълумотлари майхона хўжайинига айтган гапларига ўхшаш ёлгон эди. Ҳар ҳолда, аравакаш уни чорраҳада ачиниб тушириб қолдирар экан, унинг щериклари билан тезроқ топишиб олишини тилаб, қўшиб қўйди:

— Менга қара, энди уларнинг жин ургур белкураклари билан чўкичларини аҳмоқ бўлиб орқалаб юрма!

Кундуз кунги йўлнинг энг оғир қисмини Кларенс шу қабилда босиб ўтди. Йўлнинг сўнгги олти мила тоққа қараб кўтарилар эди. У йўлда унча чарчамагани учун кечки овқат пайтигача яна анча масофани орқада қолдирди.

Шу орада яна унинг бахти қулиб боқди.

Кларенс дам олиб ўтирган жилға бўйида бўш қайтиб келатган арава тўхтади. Аравакаш болага, юкингни олиб бу ёққа кел, деб буюрди-да, кейин бир долларга то «Алвасти тегирмон» гача элтиб қўяжагини айтди.

— Отангдан почта аравазида кетиш учун олган пулларнинг Сахраментода йиғлаб қолгандир-а? Тўғрими? Алдама, алдама, йигитча!..— деб жиддий қўшиб қўйди у Кларенсининг юзида ҳайрат аломатларини кўриб.— Ўзим ҳам сендан яхши эмасдим.

Кларенсининг, жуда чарчаганман, яхши ухлолмадим, деб айтган сўзлари, бахтига, ортиқча хавфли саволларга барҳам берди. Шундан кейин бола ҳақиқатдан ҳам арава ичида чўзилиб ётганча, қаттиқ ухлаб қолди.

Уйғониб қараса, улар тоққа кўтарилиб қолишибди. «Алвасти тегирмон»— уйлари тоғ ёнбағрида тизилиб қурилган қишлоқ экан.

Кларенс яна ёқимсиз саволлардан қочиб, буюмларни тезгина кўтариб олди-да, дала йўллари кесишган жойда аравакашга шоша-пиша, хайр дея, аравадан сирғалиб тушиб қолди.

У кончиларнинг энг яқин лагерига яна беш милча масофа қолганини, қўшни тепалик ёнбошидаги гоҳ кўриниб, гоҳ ғойиб бўлиб турган тахта нов томонга қараб боравериш кераклигини биларди.

Ҳаво анча яхши ва салқин бўлиб қолганди. Кларенсни ҳамма нарса — қарағайларнинг роҳатбахш сояси, дафна дарахтининг ва бошқа ўсимликларнинг ёқимли ҳиди ҳаяжонга солиб суюнтирар, кайфиятини кўтарар эди. Баъзи жсйларда йўл қалин, ҳеч қўл тегмаган дарахтзорлар орасидан ўтарди. Кларенс бундай жойларга яқин келиши билан ҳуркиб кетган қушлар осмонга булутдек ёпирилиб кўтариларди. Баъзи жойларда эса у чуқур дараларга юраги ўйнаб тикиларди; минг футча пастликда худди шундай ўрмон кўм-кўк бўлиб ёстаниб ётарди.

Тушга яқин у наридан-бери қурилган ва афтидан ўлкада энг асосий ҳисобланган йўл устидан чиқди. Кларенс йўл ва

унинг четлари оч-қизғиш рангда эканлигини кўриб ҳайрон қолди. Ҳаммаёқда худди шундай қизғиш ранг кўзга ташламарди. У дарахт таналарига, тўнкаларга парча-парча бўлиб ёпишиб турарди. Йўлдаги тупроқ дўнглари, ахлат уюмлари худди қизил чанг пуркалгандек, ариқлар худди қон билан бўялгандек эди. Баъзан ранг тоғ ёнбағридаги ёки йўлдаги чағир тошларнинг опшоқ учларида, айниқса, ярқираб кўринарди. Шулардан бирини Кларенс юраги ҳовлиқиб қўлига олди. Тошнинг ҳаммаёғи маъдан зарралар билан қопланган эди. Унинг ёнида эса олтинга ўхшаган қандайдир майда-майда зарралар ялтираб турарди.

Йўл қурғоқчилик ва олтин қидирувчиларнинг ишлари туфайли ниҳоятда саёзланиб қолган илонизи сойлик томон тушиб борарди. Унинг соҳили бўйлаб, баъзан ўзанининг суви қуриб қолган жойларида бир неча ертўла, ғалати кўринишдаги тахта тарновлар, тоғоралар сочилиб ётарди. Дарахтлар атрофида эса чодирлар оқариб кўринарди. Кесиб ағдарилган дарахтларнинг тўнкалари, қорайиб қолган ерлар, яқинда ёқилган гулхан излари сойнинг ҳар икки томонида ҳам кўзга ташламарди.

Кларенснинг ҳафсаласи пир бўлиб кетди.

Кўримсиз, лекин асосан таниш манзаралар; бундан кўримсизроқ ерларда жойлашган ўнларча қишлоқларнинг атрофида ҳам Кларенс худди шундай манзараларни кўрган эди.

Тахта тарновдан оқиб тушаётган мана шу лойқа қизил сувда, ахлат уюмларини титкилаётган эски-тускичилар сингари сувни ковлаштираётган учта ёки тўртта серсоқол, ярим-яланғоч эркакларнинг хатти-ҳаракатида асл маъданни эслатувчи ҳеч вақо йўқ эди.

Кларенс бутун фикри зикри билан мана шу манзарага тикилиб қолди-ю, кейин бирдан тез юриб кетди, муюлишдан ўтганда тўсатдан бошқа кулбалардан четроққа жойлашган тахта кулба олдидан чиқиб қолди.

Уни бошқача ном билан аташ қийин эди. Кулба—тахта ва брезентдан ясалган эди. Очиқ эшикдан деворга қоқиб қўйилган тахта жавонлар, ҳар хил буюмлар бетартиб уйиб ташланган пештахта устида катта шиша идиш ва уч-тўртта кир стаканлар кўзга ташланиб турарди.

Эшикнинг икки ёнида лабларига трубкаларини қистириб олган икки киши деворга суяниб турарди, устларида дағал матодан тикилган кийим, бошларида юмшоқ шляпа. Уларнинг соқоллари қалин, ўсиқ бўлиб, фақат кўзлари билан лабларигина кўриниб турарди.

Кларенс шитоб билан келганидан уларга урилиб кетишига бир баҳя қолди.

— Уйни ағдариб ташлашнинг нима кераги бор, ўғлим?— деди биринчи эркак оғзидан трубкасини олмай

— Агар ойингни қидириб юрган бўлсанг, у ҳозиргина Жен хола билан пастор Дулитлникига чой ичгани кетди. Кутиб турар экансан, — деб гўлдиради эринчоқлик билан шериги.

— Мен... мен... конга кетяпман,— деб тушунтирди тутила тутила Кларенс.— Бу йўл ўша жойга олиб борадимиз?

Эркаклар, худди биров команда бергандек, оғзиларидан баравар трубкаларини олиб, бир-бирларига қараб қўйишди ва кулбанинг ичига ўгирилишди.

— Ҳой йигитлар, бу ёққа чиқинглар!

Бунга жавобан кулбанинг ичидан худди ташқаридагиларга ўхшаган серсоқол, лабларида трубка олтитача киши чиқиб келди. Улар бир қатор сафланиб, деворга қулай суяниб олишди-да, болага тикилишди.

Кларенс қўрқиб, доврираб қолди.

— Мен бу... бунинг учун юзта берардим,— деди улардан бири кўзларини ола-кула қилиб.

— Мен-чи... мен... юз элликта бераман, яна зиёфат ҳам мендан... Асбоб-анжомларнинг ўзиям анча туради, ҳаммаси ян-янги экан! Мен кўпдан бери шунақасини излаб юрардим.

— Агар уни,— деди биринчи эркак,— ўз оёғи билан келганлиги, ёшлиги ва бошқа жиҳатларини ҳисобга оладиган бўлсак, жентльменлар, икки юз бўлади, менимча, қиммат эмас. Шундай деб ҳисоблаймиз.

Кларенс илгари ҳам бундай калифорнияча қўпол сафсатани бошидан ўтказгани учун бу гапларга ишонмади. У бир неча қадам нари бориб, қовоғини солган ҳолда сўзини такрорлади:

— Мен сизлардан конга олиб борадиган йўлни сўраган эдим.

— Мана шу жойнинг ўзи кон, бу кишилар эса — кончилар,— деди ниҳоятда жиддий оҳангда биринчи эркак.— Сизга уларни таништиришга рухсат этинг: бу Камтар Жим, бу эса Вилль Бедастак, анови нарироқдаги — Тўполончи Боб ва ёнида — Қашшоқ Дик. Бу томонда чатемстритлик Граф, Қоқ Суяк ва мен.

— Еш сэр, билишга рухсат этинг, кимнинг мармар қасри-ни тарк этиб, тонг шамоли қанотида бизнинг олдимизга қаёқдан учиб келдингиз?— деб мурожаат этди Кларенсга Қоқ Суяк. Аммо у тўладан келган гавдали йигит эди.

— Мен бепоён даштни кезиб ўтиб, икки кун олдин мистер Пейтон карвони билан Стоктонга келган эдим,— деб жавоб берди Кларенс. Унинг жаҳли чиқа бошлаган эди (энди яширишнинг ҳожати йўқ эди)! — У ердан Сокраментога амакиваччам олдига бордим. Лекин амакиваччам ҳозир у ерда турмас экан... Бунинг ҳеч кулгили жойи йўқ. Бу ерга эса олтин қазиб учун келдим. Чунки... чунки мени бу ерга олиб келаётган ва амакиваччамни топишда ёрдамлашадиган мистер Силсбини йўлда ҳиндулар ўлдиришди!

— Тўхта, тўхта, ўғлим!— деб унинг сўзини бўлди биринчи кончи.— Давомини мен айтиб бера қолай.— У қоматини кўтариб, қаддини ростлаб олди.— Сени ҳиндулар Силсбининг жажжи қизалоғи билан қарвондан қолиб кетганинг учун ўлдиришолмади. Пейтон сизларнинг иккалангизни топиб олди, сени

қизга ғамхўрлик қилганинг учун мақтади. Кейин сизлар Силс-бининг карвонидан қолган нарсалар ётган жойга келдинглар. Аравалар таланган, одамларнинг ҳаммаси ўлдирилган эди.

— Ҳа, сэр,— деб шивирлади Кларенс Ҳайрон қолганидан анграйиб.

— Яна,— деб сўзида давом этди кончи гўё нималарнидир эслаётгандек салмоқланиб,— сен бепоён даштда қиз билан ёлғиз қолганинга ўзингдан бир неча қадам нарида қизил танлини кўриб қолдинг, худди ҳозир мени кўриб турганингдек, шу пайтда сен қимир этмадинг, ўзингни сездириб қўймадинг...

— Ҳа, ҳа, сэр!— дея шоша-пиша тасдиқлади Кларенс.

— ...Пейтон эса сени ўт орасига яшириниб олган ҳинду деб ўйлаб, сенга қараб ўқ узди. Яна... сен чуқурга қулаб тушган кўтосни ҳам отдинг... Шу дейман, ўзинг отдингми?

— Ҳа,— дея бош ирғади Кларенс ички бир мамнуниятдан қизариб.— Демак, сиз мени танир экансиз-да?

— Шундайликка шундайку-я!— деди чўзғиб кончи мўйлабини силар экан.— Биласанми, ахир сен илгари бу ерда бўлгансан-ку!

— Мен-а? Илгари-я?— деб қайта сўради Ҳайрон қолган Кларенс.

— Ҳа-да, илгари... тўғрироғи, кеча кечқурун. Фақат сен новчароқ эдинг, сочингни ҳали олдириб улгурмаганинг. Ҳозиргига қараганда кўпроқ аксирган эдинг. Катталардек, бир қадаҳ вискини отиб, Сакраментгога етиб олиш учун эллик доллар қарз олдинг. Ҳозир улар ёнингда бўлмаса керак, тўғрими?

Кларенснинг мияси ғувуллаб, кўз олди қоронғилашиб кетди. Бу нима? У ақлдан озаётгани йўқми? Ёки бу ёвуз киши тасодифан унинг тарихини билиб олиб, энди мазах қиляптими? У орқасига тисарилди. Лекин кончиларнинг ҳаммаси ўрнидан туриб, атрофини ўраб олишди. Бутунлай эсанкираб ва умидсизликка тушиб қолган бола зўрга гўлдиради:

— Бу... бу қишлоқнинг номи нима?

— Уни «Мурда-Бўғиз» дейишади.

«Мурда Бўғиз!» Унинг миясида нимадир ялт этгандек бўлди! Бу ерда Жим Хукер бўлмаганмикин? Карвондан қочиб кетиб, ўзини Кларенснинг номи билан атаб таништирамаганмикин? У биринчи кончига қараб, деярли ялингансимон деди:

— Лекин у мендан каттароқ ва новчароқ эдими? Думалоқ юзли, бит кўзми? Овози бўғиқ ва... яна нима десам экан?— деб тўхтаб қолди.

— О! У сира ҳам сенга ўхшамасди, турган гап...— Уйчан ҳолда деди кон қазувчи.— Ҳамма гап шунда-да! Бир неча бола — ҳаммаси ҳар хил, ўзлари бир хил!

— Билмадим, илгари бу ерда ким бўлган, улар қанча эди, нима дейишган, билишни ҳам истамайман,— деди Кларенс деярли жон-жаҳди билан.

— Лекин мен ҳақиқатдан ҳам Силсби карвони билан Сан-Жодан йўлга чиққан Кларенс Брантман. Конга боряпман. Мени ушлаб қолишга ҳақларингиз йўқ.

Кларенс билан биринчи бўлиб гаплашган кончи титраб кетди, Кларенсга диққат билан тикилиб, кейин бшқаларга қаради. Қоқ Суяк деб аталувчи чорпаҳил жентльмен боланинг олдига яқинлашди ва унга тикилиб туриб, ўйчан ҳолда деди:

— Ҳақиқатдан ҳам Брантнинг арзандасига ўхшаб кетади...

— Сен луйсвиллик полковник Гамильтон Брантга қариндош эмасмисан? — деб сўради биринчи кончи.

Яна ўша савол! Бечора Кларенс жавоб берсамми йўқми деб иккиланиб қолди. Яна Пейтон билан бўлгандек саволлар бошланади. Лекин шундай бўлса ҳам, қовоғини солиб туриб, қайсарлик билан деди:

— Ҳа. Лекин у вафот этган... Буни сизлар ҳам биласизлар.

— Вафот этган... албатта... Биз билмасак ким биларди? — дейишди кончилар бараварига.

— Ҳа, ўлгани тўғри, — деди шу пайтгача индамай турган чатемстритлик Граф. — Хўш, онажонинг қалай? Бошқа эрга чиқмоқчи эмасми? Сени бу ёққа у юбормадимми?

Кларенс чатемстритлик графдан шу сўзларни эшитиб тўсатдан мушт егандек гарангсиб қолди. Лекин у қайсарлик билан гапида давом этди:

— Мен Сакраментога амакиваччам Жексон Брантнинг олдига борган эдим, лекин шаҳарда йўқ экан.

— Жексон Брантнинг олдига? — Қайта сўради биринчи кончи бошқалар билан кўз уриштириб олгач. — Онанг сенга уни амакиваччанг дедими?

— Ҳа, — ҳафсаласизлик билан жавоб берди бола. — Хайр.

— Қаёққа кетяпсан, ўғлим?

— Олтин қидиргани. Агар бўш жойдан кавласам, менга ҳеч ким халақит бера олмайди. Мен қонунни биламан.

Уни ўраб олган кончиларнинг муносабати ўзгаргандек бўлди ва ҳазилни бас қилишди. Биринчи кончи унинг елкасига қўлини қўйиб деди:

— Майли, юр мен билан. Сенга қаердан қидириш кераклигини кўрсатиб қўяман.

— Сиз кимсиз? — деб сўради Кларенс. — Исмингизни айтмадингиз.

— Мени Флин, Том Флин деявер.

— Сиз менга қаердан қазилни кўрсатасизми? Ўзим қазилшим мумкин бўлган жойни-я?

— Кўрсатаман.

— Биласизми, — деди Кларенс тортинчоқлик билан аини пайтда, мамнун жилмайиб, — айтишларича, мен... мен... бахт келтирар эканман...

Кончи унга бошдан-оёқ разм солиб чиқиб, илгаригига қараганда жиддийроқ оҳанг билан деди:

— Сенга ишонаман.

— Ҳа,— деб жавоб берди Кларенс ҳамроҳи билан ёнма-ён қадам ташлар экан,— Сакраментога борганимиздан кейин, учинчи куни мен бир кишига бахт келтирдим.

Шундан кейин у қиморхонада бўлиб ўтган воқеани айтиб берди. Бу ҳам етмагандек, тўсатдан ҳаммаси илтифот кўрсатиб қолгани учун бўлса керак, соддадиллик билан йўловчи ҳамроҳларини майхонада қандай меҳмон қилгани, кейин ҳамени пулга тўлиб қолгани ва пулни банкка қўйгани ҳақида ҳам гапириб берди.

Келажакда унинг ҳаётида муҳим роль ўйнайдиган вазминлик нима учун бу гал уни тарк этдийкин? Яқиндагина танишган бу одам уни ўзига нимаси билан ром қилиб олди? У бу саволларга жавоб беролмасди. Хуллас, нима бўлмасин, манзилга етиб боришгунча, Флин боланинг бутун тарихини билиб олди.

Кларенс фақат бир нарсадагина ўз эътиқолига содиқ қолди: у Жим Хукер ўзига нисбатан ўта номардлик қилганини яхши билиб турса ҳам, лекин бу ҳақда гўё ўртоғи шўхлик қилиб қўйгандек қилиб гапирди.

Ниҳоят, улар кўринишидан илгари кончилар қўл урган бир тепалик ёнида тўхташди. Кларенс ерга белкурагини ташлаб, орқасидан дастали товани ечиб олиб, Флинга савол назари билан тикилди.

— Мана шу ерда хоҳлаган жойингни қазининг мумкин,— деб жавоб берди Флин боланинг унсиз саволига...— Албатта, топсанг керак. Товага тупроқдан олиб, анави сув ёнига борсан, унга тўлатиб сув олиб товани мана бундай қилиб айлантирасан.— У қандай қилиш кераклигини кўрсатди.— Уни то тупроқнинг ҳаммаси ювилиб кетиб, това тубида юпқа қора қум қолгунча шундай айлантираверсан. Униям сариқ заррачаларни кўрмагунча ювавер. Лекин қўрқма, олтин ўзинг хоҳласанг ҳам сув билан тушиб кетмайди. Ҳозирча сени шу ерда қолдираман, мен келгунча ҳеч қаёққа кетиб қолма.

У шу сўзларни айтиб, болага қараб бошини силкиди. Айнк пайтда, унинг кўзларида кулимсирашга ўхшаш бир ифода пайдо бўлди. Кейин тез-тез юриб кетди.

Кларенс фурсатни ўтказмай, тез ишга киришди.

У ўт унча қалин бўлмаган жойни танлаб, чимни қирқиб кўчирди ва бир-икки белкурак қизғиш тупроқ ковлаб олди. Тупроққа тўлатилган товани елкасига олар экан, унинг оғирлиги Кларенсни ҳайратга солди. (Оғирлик ва қизғишлик — бу ерда темир кони борлигидан дарак беришини у билмасди).

Тованинг оғирлигидан зўрға қадам ташлаб, у «ариқ» бўйига тушди. Бу ариқ тахтадан ясалган усти очиқ нов экан. Шундан кейин Флиннинг кўрсатмасини аниқ бажаришга ҳаракат қилиб, товадаги тупроқни сув билан чайқай бошлади.

Сувга товани биринчи бор ботиргандаёқ қизғиш тупроқнинг ярмидан кўпи оқиб кетди. Яна бир оздан кейин тованинг тубида майда қора қум қатлами қолди. У товани яна ва яна чайқаган эди, кўзларига ҳам ишонмай қолди — қум ичида тўғнағич

қалпоғидан катта бўлмаган бир нечта майда сариқ доналар ялтираб кетди! Олтин!

Кларенснинг юраги гупиллаб ура бошлади. Бу бойлик, демек—мустақиллик, эркинлик эди! Унинг кўз ўнгидан жозибали манзаралар ўта бошлади... Худди шу пайтда кимнингдир қўли елкасига тегди. У сесканиб тушди. Ҳаяжонланиб кетганидан от дупурини ҳам эшитмаган эди. Унинг ёнида от миниб ва иккинчи отнинг тизгинидан тутиб Флин турарди. У қисқагина қилиб:

— От миниб юроласанми?— деб сўради.

— Ҳа...— дея жавоб берди Кларенс дудуқланиб.— Фақат...

— Фақат... Буғу тегирмон ёнида почта аравасига улгуриш учун бор-йўғи икки соат вақтимиз бор. Ташла ҳаммасини, кетдик!

— Лекин мен эндигина олтин топган эдим!— деди ҳовлиқиб кетган бола.

— Мен эсам ҳозиргина сенинг... амакиваччангни топдим! Кетдик!

У оти билан Кларенснинг асбоб-анжомларини бостириб, болани ердан даст кўтариб олди-да, эгарга ўтқазди ва қамчи билан отларни уриб, чоптириб кетди.

IX БОБ

Бу гал Кларенснинг олтин қидирувчилик машғулоти шу тарзда тўсатдан барбод бўлди. У эътироз билдиришга ҳаракат ҳам қилмади. Чунки ёнида от чоптириб бораётган одам уни ўзига бутунлай мафтун қилиб қўйган эди.

Фақат орадан бирмунча фурсат ўтгандан кейингина, йўл тоққа кўтарилди бориб, отларнинг тезлиги секинлашгач, у нафасини ростлаб сўради:

— Амакиваччам қаерда яшайди?

— Калифорниянинг жанубида, бу ердан икки юз милча келади.

— Биз унинг олдига кетяпмизми?

— Ҳа.

Улар яна телбаларча от чоптириб кетишди.

Ярим соатдан кейин йўл яна баландлик сари кўтарилди бошлади. Кларенс Флиннинг ҳар замон-ҳар замонда соябони кенг шляпаси остидан қараб-қараб қўяётганини сизди. Бу ҳолат болани бирмунча хижолат қилар, аммо у кишига нисбатан бўлган, ўзи ҳам тушунмаётган ғалати ишончини камайтирмас эди.

— Сен ўша амакиваччангни ҳеч учратганмисан?— деб сўради у.

— Йўқ. У ҳам мени кўрмаган бўлса керак...

— Майли, сенга баъзи гапларни айтиб берай. Сен юрагинг ёрилиб эгардан ағанаб тушмасанг керак, деб ўйлайман, сен унақа пандовақилардан эмассан! Гап бундай: мен сенга айтсам, ана ўша сенинг... сенинг амакиваччанг ғирт муттаҳам одам, яқинда бир одамни ўлдириб, энди яшириниб юрибди, шу-

нинг учун Сакраментода қорасини ҳам кўрсатмайди. Хўш, бунга нима дейсан?

Кларенсга бу гап жуда ортиқча бўлиб туюлди. Табиатан тўғри сўз бўлган бола Флинга жиддий қиёфада тикилиб қолди:

— Мен сизга айтсам, ҳозир Жим Хукерга ўхшаб кетдингиз!

Унинг ҳамроҳи сесканиб тушди, тизгинни силтаб, отини чоптириб кетди. У гоҳ бошини сарак-сарак қилиб, гоҳ ўз сонига шапатилаб ва ҳар замонда ярим қоронғи ўрмончи ларзага солиб, хахолаб куларди. Кейин яна кутилмаганда жим бўлиб ўйлашиб қолди ва ярим соатча индамай борди. Фақат аҳён-аҳёнда Кларенсга уни шошилтириш ва айни пайтда, отини қамчин билан уриб тезлатиш учун мурожаат этарди.

Яхшиямки, Кларенс от минишни яхши биларди (афтидан, Флин буни дарров фаҳмлаб олган эди), акс қолда, у эгардан неча маргалаб учиб тушган бўларди.

Ниҳоят, қип-қизил бўлиб ботаётган қуёш нурининг нафис шуълалари остида Бугу-Тегирмон қишлоғининг тепалик устида сочилиб ётган уйлари намоён бўлди. Флин Кларенсга яқинлашиб, елкасига қўлини қўйди-да:

— Гап бундай, болакай,— деди,— сен билан ҳазиллашган эдим! Синаб қўрмоқчийдим. Амакиваччанг худди сенинг ўзинг. У ҳам сенга ўхшаб мулойимлик билан гаплашади. Китобларни ва илмни жон-дилидан яхши кўради. Катта ранчо¹да испанлар орасида бир ўзи яшайди, юртдошларини эса бутунлай унутиб юборган! Нимасини айтай, у ҳатто, исмини ҳам ўзгартириб олган, ҳозир уни дон Жуан Робинсон дейишади. Лекин жуда бой, ерлари жуда кўп, моллари ва отларининг ҳисоби йўқ. Зеркиб қолмайсан!— у Кларенснинг от устида ўтиришини ёқтириб қараб қўйди.

— Лекин биласизми...— деб гап бошлади Кларенс тортишиб. Унинг келажак ҳаёти ҳақидаги бу манзара Пейтоннинг олижаноблик билан қилган ваъдасини эслатган эди.— Биласизми, аммо мен шу ерда қолиб, сизлар билан олтин қидиришни афзал кўраман.

— Йўқ, бу тўғри келмайди,— деди кескинлик билан Флин гўё қатъий қарорга келиб қўйгандек.

— Ахир, амакиваччам мени олиб кетгани Сокраментога бормади-ку! Бирор кишини юбормади ҳам, ҳатто хат ҳам ёзмади,— дея эътироз билдирди Кларенс. Унинг қаттиқ хафа бўлгани сезилиб турарди.

— У сенга хат ёзмаган, болакай. Лекин бу банкка сени олиб бориши керак бўлган Жек Силсби номига бир нечта хат юборган. Силсби ўлдирилгандан кейин хатларни ҳеч ким сўраб олмаган. Сен банкда Силсбининг номини ҳатто тилга ҳам олмагансан. Шунинг учун банкдагилар амакиваччангнинг ҳозирги адресини мени билса керак, деб ўйлаб, хатларни менга юборишибди. Бу хатларни «Бўғиз»га махсус киши сен тепаликда

¹ Ранчо — қўрғони бор ер-мулк.

ер қазіётганинда олиб келди. Сенинг гапларингни эслаб, мен хатлардан бирини очишга аҳд қилдим ва амакиваччанг Силс-бидан сени тўғри унинг олдига олиб боришни илтимос қилган-лигини билдим. Мана энди Силсби қилиши керак бўлган ишни мен бажаряпман!

Кларенсда эшитганларининг ҳақлилигига қандайдир шубҳа туғилган бўлса ҳам, лекин кўзлари ҳамроҳининг қатъий ва кучли назарига дуч келиши билан бу шубҳа зумда тўзғиб кетди. Олтин қидириш ҳақидаги режалари барбод бўлди, лекин энди унинг дўсти ва ҳамсоячиси бор. Уларнинг танишиши Кларенс учун ғайритабiiй бўлган бир ҳолатда—ҳамма гапни очиқ гапириб бериш билан бошланган эди. Энди унинг дилида миннатдорчилик билан қўшилиб кетувчи яна бир қайноқ ҳиссиёт уйғонди. Ва у тагин ҳам вазминроқ бўлиб қолди.

Улар Бугу-Тегирмонга ўз вақтида етиб келишди, почта араваси келгунча енгилгина овқатланиб ҳам олишди. Шу ерда Кларенс ҳамроҳининг ташқи кўриниши қандайдир қўпол, кийимлари эскирган бўлишига қарамай, одамлағ ҳатто бир оз қўрқув аралаш бениҳоя ҳурмат қилиштарини сезди.

Ҳар ҳолда, уларга ҳеч қандай эътирозсиз почта аравасининг энг яхши ўрнини беришди. Флиннинг бирга ичиш учун илтифотсизлик билан, ҳатто, такаббуруна қилган таклифи ҳамма томонидан катта қувонч билан кутиб олинди.

Кларенс дўстининг бундай ғайритабiiй машҳурлигини кўриб, болаларча керилиб кетди. Йўловчиларнинг аҳён-аҳёнда ўзига қизиқиб қараб қўйишларини ҳам у Флин туфайли деб биларди.

Эртаси пешин пайтида улар йўл бўйидаги кичик станцияда почта араваси билан хайрлашишди.

Флин болага яна отга миниш кераклигини айтди. Бу овлоқ бекатда от топиш мушқул иш экан. Лекин почта аравасининг аравакаши бекат назоратчисининг қулоғига бир нима деб шивирлаган ҳам эдики, шу заҳотиёқ қаёқдандир иккита асов от пайдо бўлди. Уларни ҳам илгаригидек катта илтифот билан олиб келишди.

Кейин икки кун давомида отда юришди. Улар фақат Флиннинг у ёки бу шаҳарнинг қайсидир бир чеккасида яшовчи дўстларидан бирортасиникида тунаш учунгина тўхташарди. Бундай манзилга улар қоронғи тушганда кириб боришар ва у ердан тонг отмай жўнаб кетишарди.

Умуман, агар Кларенс тажрибалироқ бўлганида Флиннинг атайин гавжум йўллардан четлаб ўтаётганини пайқаб оларди.

Улар яна бир марта отларни алмаштириб, кейинги кун давомида ўрмон ва текисликлар орқали деярли бутунлай кимсасиз жойлардан от чоптириб боришди.

Кларенс ўзида йўқ хурсанд эди.

У табиатни яхши кўргани учун шамолда тебраниб турган чексиз ёввойи сулизорларни, ўтлар орасидаги нотаниш, ғала-ти рангли гулларни завқ билан томоша қиларди. Остида ҳеч қа-

чон одам оёги тегмаган йўсинлар тўшалиб ётган кимсасиз ўрмонларнинг ажаб бир таровати ҳам уни мафтун этарди.

Далаларда ва ўрмонларда унинг ўткир кўзи, мўлжал олиш қобилияти ва бепоён даштда юриб орттирган тажрибаси қўл келарди. Унинг масофани аниқ ҳис қилиши, ўрмонда фақат қушлар, ҳайвонлар ва баъзи одамларгина кўра оладиган йўл кўрсатувчи белгиларни адашмай топа билиш қобилияти бу соҳада уқуви камроқ ҳамроҳига катта ёрдам берди. Сафарнинг бу қисми пайтида Кларенс йўл бошловчи бўлди.

Кейинги икки кун давомида ниҳоятда эҳтиёт бўлиб келаётган Флин боланинг зийраклигини маъқуллаб, фақат бошини қимирлатибгина қўярди:

— Бу, болакай, сенинг соҳанг,— дерди у.— Одамлар орасида ва катта шаҳарларда эса сен янглишиб қоласан.

Кейинги манзилгоҳда Кларенсни қизиқ бир воқеа кутиб турарди.

Одатдагидек, улар шаҳарга қоронғи тушганда кириб боришди. Улар Флиннинг ошнасиникида тўхташди. Афтидан, у қиморхона теҳасида яшарди. Ҳар ҳолда, пастдан эшитилаётган овозларга қараганда шундай деб ўйлаш мумкин эди.

Эртасига Кларенс кечроқ уйғонди ва отга миниб, йўлга тушиш учун ташқарига чиққанида бошқа отга Флин эмас, яхши кийинган, чиройли, нотаниш бир одамнинг миниб турганини кўриб, ҳайрон бўлди. Лекин ногаҳоний енгил кулги ва: «Отга мин, болакай», деган таниш овоз уни яна ўгирилиб қарашга мажбур этди. У киши Флин эди! Флин соқол ва мўйловини бутунлай қирдириб, сочларини калта қилиб олдирибди, қора матодан бежирим қилиб тикилган камзул билан шим кийиб олибди.

— Танимадингми?— деб сўради Флин.

— Гапирмагунингизгача танимадим,— дея жавоб берди Кларенс.

— Жуда соз,— деди жиддият билан дўсти ва отининг биқинига нуқиб, чоптириб кетди.

Улар шаҳар кўчаларидан отларни енгил йўрттириб боришарди. Кларенс ўзининг яқингинада танишган ошнасига қараб-қараб қўяр экан, вужудида қандайдир қўрқин ҳисси уйғона бошлади. Унинг соқол-мўйлови силлиқ қилиб олинган, юзида қандайдир қаттиққўллик, дағаллик ва бир оз ғамгинликнинг аломатлари бор эди. Энди бу одам унга кимнидир эслатиб турарди, лекин ким эканлигини у эслай олмади...

Шундай бўлса ҳам унинг ўйчан кўзлари меҳрибонлик билан боқарди. Агар Кларенс унинг қиёфасига кўпроқ кўниккан бўлганда, тўғриси, Флинни яхши кўриб қоларди. Лекин уларнинг сафари охирлашиб қолганди: йўлнинг сўнгги қисмини ўтишиб шу кунгек кечга томон манзилларига етиб келишди.

Улар тўртбурчак шаклдаги катта ҳовлининг ўртасида отдан тушишди.

Уларнинг рўпарасида янги тошдевор билан ўралган уй турарди. Уйнинг қизил черепицали томи қари нок ва анжир да-

рахтларининг қалин барглари устидан ярқираб, ажралиб турарди.

Флин ҳовлидан ўтиб бораётган қароллардан бирига испан тилида бир неча сўз айтгандан кейин, улар ҳашамдор даҳлиздан ўтиб шифти паст, узун хонага киришди. Дафъатан хона Кларенсга китоблар ва суратлар билан тўлдириб ташлангандек туюлди.

Флин Кларенсга хўжайинни топгунча шу ерда кутиб туришини айтиб, ўзи шошилиб чиқиб кетди.

Унинг йўқлиги Кларенсга сезилмади. Кларенснинг кўз олдига келажакдаги ҳаёт бирдан бугун жозибаси билан намоён бўлдики, у гўё бу ерга нима мақсадда келганлигини ҳам унутиб юборгандек эди.

У қандайдир сархуш бўлиб қолганди.

Кларенс илгари ҳеч қачон бу қадар кўп китобни кўрмаган эди. Шундай ажойиб гравюрани эса, ҳатто, кўз олдига ҳам келтира олмасди. Айтгандай, унинг хотирасида — баки қачонлардир тушига кирган бўлиши мумкин — худди шунга ўхшаш нарса жонланди. У курси устига чиқиб, денгиз жанги тасвирланган гравюрага сеҳрлангандек тикилиб қолди.

Шу пайт Флиннинг овози эшитилди.

Флин хонага ташқи кўриниши чет эллик кишини эслатувчи бир кекса жаноб билан кириб келди. «Амакиваччам шу эканда!» деб ўйлади Кларенс. Ҳозир одатдагидек стаси ҳақида, оиласи ҳақида сўроқ бошланади. У сўроқларга жавоб беришга тайёр. Ҳатто, хотирасидан кўтарилган нарсаларнинг ўрнини тўлдириш учун, жавобларни бирорта ҳақиқатга яқин чиройли тафсилот билан безаб айтсаммикин, деб ўйлаб ҳам қўйганди. Аммо Кларенс қариндошига қараб, кўзларидан унинг ўзидан баттар ҳаяжонда эканлигини кўриб, ҳайрон бўлиб қолди.

Флин одатдагидек буйруқнамо оҳангда гап бошлади.

— Хўш, сизлар, албатта, бир-бирингизни танимайсизлар ва иккалангиз ҳам оилавий ишлар ҳақида кам нарса биласизлар, — деди у жиддий. — Ҳозирги пайтда амакиваччангнинг исми дон Жуан Робинсон экан, сен энди Жексон Брантни ёдингдан чиқар, — деди у Кларенсга қараб. — Сизлар тезда танишиб оласизлар.

У хонадан Кларенснинг қариндоши билан чиқиб кетиш учун ўгирилди. Кекса жентльмен эса унинг бу ишдан жуда мамнун бўлиб кетди. Бола жентельменга қараб, қўрқа-писа деди:

— Китобларни кўрсан майлими?

Дон Жуаннинг чеҳрасида болага нисбатан қандайдир қизиқиш аломатлари аниқ кўринди.

— А-а! Сен китоб ўқишни яхши кўрасанми? Китобларни севасанми?

— Ҳа! — дея жавоб берди Кларенс. Лекин қариндоши уни индамай кўздан кечираётгани учун шошилиб қўшимча қилди: — Қўлларим тоза, лекин агар истасангиз, яна ювиб олишим мумкин.

— Китобларни кўришинг мумкин,— дея кулимсиради дон Жуан,— Лекин бу китоблар эски, чанг босиб ётибди, шунинг учун қўлингни кейин ювиб ол.— Сўнгра у Флинга юзланиб, худди енгил тортгандек деди:— Ишни нимадан бошлаш кераклигини аниқ билиб олдим: унга испан тилини ўргатаман!

Улар бирга чиқиб кетишди. Кларенс эса китоб жавонлари томон юрди.

Ҳа, китоблар ҳақиқатдан ҳам эски эди. Баъзилари жуда қадимги китоблар бўлиб, куя илма-тешик қилиб ташлаган, муқовалари ҳам ғалати эди. Ажнабий тилларда ёзилган китоблар ҳам бор эди. Жуда кўп китобларга расмлар, ёғочга ишланган нақшларнинг суратлари солинган эди. Битта китоб, афтидан, жанглар ва қамаллар тасвири ёзилган ҳарбий тарихдан иборат эди. Суратларда танасини камон ўқи тешиб ўтган жангчиларнинг, замбараклар отишмаси натижасида қўллари ва оёқлари узилиб кетган мурдаларнинг тўп-тўп уюмлари тасвирланган эди.

Кларенс китобларни қизиқиб varaқлар экан, тўсатдан ҳовлида от дупурини ва Флиннинг овозини эшитиб қолди.

Кларенс югуриб дераза ёнига бордию ҳайрон бўлиб қолди: Флин отга миниб олган, уй эгаси билан хайрлэшмоқчи эди.

Дастлаб Кларенс умидсизликка тушди. Флин унинг яккаю ягона дўсти! Флин у ишонган ягона одам! Флин унинг қаҳрамони, у билан хайрлашмай, бирор оғиз сўз айтмай кетмоқда эди! У, тўғри, фақат қариндоши олдига обориб қўйишга ваъда берган эди. Лекин барибир, Флин унга далда бермай, кўнглини кўтармай, ташлаб кетмаслиги керак эди!

Унинг ўрнида бошқа биров бўлганда бола, ҳар галгидек, индамас бўлиб оларди. Лекин гап Флин ҳақида эди. Яна уни бировчи учрашувдаёқ Флинга ўзининг бутун саргузаштини сўзлаб беришга мажбур этган туйғу чулғаб олди.

У қўлида ушлаб турган китобни полга улоқтириб, югуриб даҳлизга чиқди, у ердан ҳовлига қараб чопди. Флин худди шу тобда дарвоза поштоқи остидан ўтиб бормоқда эди.

Боланинг бирдан қичқирган овози отлиқни тўхтатди. У тизгинни тортиб, орқасига қаради. Унинг юзида бетоқатлик аломатлари қалқиб турарди. Уй эгаси ҳам таққа йўлакда тўтаб қолди. Қароллардан бири эса мулозамат билан Флиннинг остидаги отнинг жиловидан ушлади.

Флин унинг мулозаматини эътиборсиз қолдириб, Кларенсга тикилди:

— Яна нима керак?

— Ҳе... ҳеч нима,— деб гўлдиради Кларенс кўзларига қуюлиб келаётган ёшларни куч билан тўхтатишга уриниб.— Ҳеч нима, фақат сиз мен билан хайрлашмай кетаётган экансиз. Сиз менга жуда кўп меҳрибонлик қилдингиз. Шунинг учун... сизга миннатдорчилик билдирмоқчи эдим!

Флиннинг юз-кўзлари қизариб кетди. Аммо шу заҳотиёқ йўлакдаги эшикка кўз қирини ташлаб, पोша-пиша сўради:

— Сенга буни анови айтдимми?

— Йўқ. Узим сизнинг кетаётганингизни эшитиб чиқдим!

— Яхши. Хайр.

У гўё Кларенснинг узатиб турган қўлини қисиб қўймоқчидек энгашди ва қўлини қисиб ўрнига чўнтайдан олтин танга олиб, қайгули кулимсираш билан узатди.

Кларенс тангани олди-ю, лекин иззат-нафси таҳқирланган кишидек улоқтириб юборди. Сўнг бир қадам тисланиб, юзлари оппоқ оқарган кўйи секингина: «Мен фақат хайрлашмоқчи эдим», деди. Кларенснинг овози ўзига ҳам бегонадек эшитилиб кетди, гўё кимдир, бошқа биров гапираётгандек туюлди.

Кетаётган меҳмон ва унинг мезбони ялт этиб бир-бирларига қараб олишди. Флиннинг кўзларида ажабтовур учқунлар чақнади, хиёл бош ирғаб қўйди, лекин бола бошини кўтариб улгурмай, отини чоптириб кетди.

Кларенс ўзининг янги қароргоҳига юрак-бағри эзилган бир кепатада қайтди. Даҳлизда унга дон Жуан етиб олди ва унинг елкасига қўлини қўйиб:

— Хуш келибсан, Кларенс,— деди меҳрибонлик билан.— Ҳа, сен яхши одам бўласан!

Х БОБ

Шу воқеадан кейинги уч йил Кларенс учун осойишта ва бир маромда кечди.

Бу орада у Жексон Брант ёки дон Жуан Робинсоннинг (Кларенс билан дон Жуан Робинсон ораларидаги мавжуд қариндошлик алоқаси ҳақида ҳеч гапиришмас эди) америкаликдан ҳам кўра кўпроқ испаниялик эканлигини билиб олди. У жанубий Калифорнияга ёшлигида кўчиб келиб, бадавлат бир мексикаликнинг бева хотинига уйланади. Аёл бефарзанд эди. У кўп ўтмай вафот этади. Шундан сўнг бутун бойлик дон Жуанга қолади. Дон Жуан бу ерда америкаликларга хос фазилатларнинг ҳаммасини аста-секин унута боради. Дарвешлардек ёлғиз яшашни яхши кўрадиган бу китобпараст одам ўз ҳамюртларига нисбатан жуда инжиқлик билан муомала қиладди. Кларенс уни қанчалик кўп яхши билгани сайин, у билан Флинни нима яқинлаштириши мумкин, дея шунчалик кўп ҳайрон бўларди. Лекин дон Жуан ҳеч қачон Флин тўғрисида гап очмагани учун Кларенс бу ҳақда ўйламай қўйди.

Кларенс «Эль Рефюжио қўрғони»даги ҳаётга тезда кўникиб кетди.

Ҳар куни эрталабки пайтни амакиваччасининг кўп сонли подалари орасида от миниб ўтказарди. Куннинг иккинчи ярмида ва кечқурунлари эса кутубхонада шуғулланарди. Сирасини айтганда, унинг бу машғулотида бирон-бир тартиб-қоида йўқ эди.

Мурувватли дон Жуан ўйламасдан, испан тилини ўргатаман, деб берган ваъдаси устидан чиқмоқчи бўлиб, унга бирмунча дарс ҳам берди. Лекин зийрак Кларенс бир неча ҳафта ичида

Ўзининг подачи ошноларидан шунча кўп сўзларни ўрганиб олибдики, дон Жуан бу соҳада ҳам болани жси деб ўз ҳолига ташлаб қўйди.

Яна шунини айтиш керакки, Кларенс «Эль Рефюжио қўрго-ни»да Флиннинг хайрлашаётиб берган олтин тангаларидан воз кечгандаёқ ҳаммага ёқиб қолган эди. Шундан кейин дон Жуаннинг ҳеч ким билмаган қариндоши хонадонда дарҳол «ўз ода-ми» сифатида тан олинди. Кейинчалик ажойиб чавандоз эканлиги маълум бўлгач, қўргонда яшовчилар кўз ўнгида баҳодир қаҳрамонга айланди.

Учинчи йилнинг охирига келиб, дон Жуан сиртдан қараган-да тажрибасиз кўринган бу боланинг қўргондаги ишларни ўзидан ҳам яхшироқ биладиган бўлиб олганига ишонч ҳосил қилди. Йигитча кўп нарсаларни тушуниб етмаса ҳам унинг кутубхонасидаги деярли ҳамма китобларни ўқиб чиқишга улгурган эди. Дон Жуан яна шунга ишонч ҳосил қилдики, Кларенс ўзининг ниҳоятда мустақил бўлишига қарамай доимо интизомли ва амакиваччасининг манфаатларига содиқ эди. Аммо барибир орадан ўтган шунча фурсат мобайнида амакиваччасига нисбатан юрагида ҳеч қандай илиқлик туймади.

Кларенс бу хонадонга бамисоли бир қуёш нуридек кириб келди. Дон Жуан унга шундай ўрганиб қолдики, энди усиз бирор иш қилолмаслигини англаб етди. Шундай бўлса-да, бир куни дон Жуан Кларенсга, худди биринчи марта учрашган пайтидагидек уяла-уяла, қандай иш билан шуғулланишни маъқул кўрасан, деб сўради. Кларенс бундан лол бўлиб қолди.

Бу шунинг учун ҳам кутилмагандек бўлиб эшитилгандики, дон Жуан суҳбат пайтларида бирор марта ҳам унинг келажак-га ҳақида оғиз очмаган эди.

Кларенс ундан сўради:

— Нима бўлди? Наҳотки мен бирор айб иш қилиб қўйган бўлсам?

— Йўқ-йўқ,— дея шошиб жавоб берди дон Жуан.— Лекин биласанми, сен ўз келажакнинг ҳақида ҳам ўйлашинг керак, унга замин ҳозирлашинг зарур. Маълумотли киши бўлиб етишиш учун мактабга кириб ўқиш лозим. Бу албатта, менга ёқмайди,— деб қўшимча қилди у гўё ўз фикрларига жавоб бераётгандек.— Энди менинг ёнимга кириб қўлимдан ишимни олган пайтингда, бу кулгили ҳолат...— У Кларенснинг юзлари оқариб, жаҳли чиқаётганини сезгач, дудуқланиб қолди.— Яъни... демоқчиманки, сени мактабга жойлаштириш ўрнига ўзим ўқи-тишга ҳаракат қилаётганим кулгили иш бўлаётибди.

— Сиз менинг бу ердаги аҳволимни... кулгили демоқчисизми?— деб қайсарлик билан сўради Кларенс.

— Мен ўзимнинг ҳолатимни кулгили деб ҳисоблайман.— Унинг сўзини бўлди дон Жуан.— Етар, бўлди... бу ҳақда ортиқ гаплашмаймиз. Эртага Сан-Хозега бориб, коллеж¹ секретари

¹ Коллеж — мактаб.

билан гаплашамиз. У яхши мактаб, қўргонимиздан узоқ ҳам эмас.

Суҳбат шу билан тугади.

Бирдан Кларенснинг хаёлига, қочиш керак, деган фикр келди.

Бечора Кларенс! У ўзини амакиваччаси учун фойдали иш қилишга мажбур деб ҳисоблар ва ўз бурчини виждонан бажарарди. Энди эса тўсатдан аҳволининг «кулгили» эканлигини эшитиб қолди!

Кларенс аламли фикрлашга чўмганча, оқшом кимсасиз тепаликларни узоқ вақт отда кезиб юрди, кейин ўз хонасида бутун тунни бедор ўтказди ва дон Жуаннинг гапи ҳақ, деган хулосага келди. У мактабга кириб ўқиши керак, у астойдил ўқийди. шундай ғайрат қиладики, жуда қисқа вақт ичида ўз кунини ўзи кўрадиган бўлади.

У уйқудан мамнун уйғонди. Ёшлик бахти шундаки, унинг учун бирор нарсани ҳал қилиш ҳам, амалга ошириш ҳам гўё бир хилдек туюлади.

Шу куннинг эртасигаёқ у коллеж пансионери¹ ва ўқувчиси бўлиб қолди. Дон Жуанни бу ердагилар ниҳоятда ҳурмат қилишарди. Шу сабабдан унинг жиянини олиб келганда қабул қилмасликлари мумкин эмасди. Лекин Кларенс беихтиёр нозир Собриенте ҳазратнинг унга қизиқиш билан тез-тез қараб қўяётганини, у ҳам ўз ўтмиши ҳақида бепоён даштдаги саёҳат пайтида жонига теккан саволларга ўхшаш саволлар бериши мумкинлигини сезиб қолди.

Умуман, нозир хушфёъл ва билимдон киши эди. Унинг кафтлари юмшоқ, меҳрибон, катта-катта қўлларини ҳамда хом теридан тикилган жуда ғалати, бесўнақай бошмоқ кийиб юрадиган катта оёқларини Кларенс бир умрга эслаб қолди.

Шундай ҳоллар ҳам бўлиб турарди: коллеж ҳовлисини монастирлардаги йўлақлар сингари ўраб турувчи даҳлизларнинг бирида бу оталарча меҳрибон ва залворли қўллар бирдан Кларенснинг елкасига тушиб, уни энгаштириб юборарди. Ярим кечалари баъзан ётоқхонада устозининг филнинг оёқларига ўхшаш оёқларининг гурсиллаган товуши ва оғир пишиллаган нафасини эшитиб қоларди.

Кларенснинг мактабдошлари билан бўлган муомаласи ҳам олдинига унча кўнгилли бўлмади.

Бунинг асосий сабаби нимада эканлигини айтиш қийин. Уларга ё Кларенснинг ўзини туттиш тарзи (катталар орасида кўп яшаганидан бўлса керак) ёқмасмиди, ёки улар уни бегона деб ҳисоблашарди, буни тушуниб бўлмасди.

Кўп ўтмай, улар даҳанаки масхаралашлардан жисмоний таъсир кўрсатиш йўлига ўтишди. Шундан кейин маълум бўлдики, бу хушфёъл ва вазмин бола, баъзи ёқимсиз сифатларга

² П а н с и о н — ижарада турувчиларни ижара ҳақи эвазига ҳамма нарса билан таъминловчи жой. П а н с и о н е р — пансионда яшовчи.

ҳам эга экан: у қўл ва оёқларини даштчасига дангал ишга солишни биларкан. Айни вақтда мактаб қоидаларига ва анъаналарига ҳеч риоя қилмасди. Умуман, у булар ҳақида тасаввурга ҳам эга эмасди.

Масалан, у икки-уч ўқувчини ҳақорат қилгани учун, ҳеч тап тортмай, бошлаб калтаклади.

Бу ҳолни кўриб, катта ёшли ўқувчилардан бири бу кичкина ёввойининг таъзирини бериб қўймоқчи бўлди.

Кларенсни кураш майдонига чақиришди. Бу таклифни рақибларидан ҳам кўра ўзи завқланиб кутиб олди. У боланинг ёши ўн саккизларда эди. Кларенсдан бўйи билан ҳам, эгчиллиги билан ҳам устун келарди.

Биринчи муштдан кейиноқ Кларенснинг юзи қонга бўялди. У бир зумда қаттиқ ҳамлага шайланди. Кларенс ўз рақибига худди йиртқич каби ташланиб, бўға бошлади. У устма-уст тушаётган мушларни писанд қилмай, рақибини ерга ағанатди. Кларенснинг қўлларини ажратиб олиш ва ўзини нарироққа олиб кетиш учун тез чақириб келинган бир неча ўқитувчи ҳам бунинг уддасидан чиқишолмай, анча овора бўлишди. Кларенс у ёқдан ажратса, бу ёқдан ташланарди. Охири рақиб қочиб қутулди. Шу кундан бошлаб Кларенсга ҳеч ким тегажоглик қилмайдиган бўлди.

Бу можаро тезда унутиб юборилди. Лекин Кларенс бари бир мактабдошлари билан элакишиб кета олмади. Шунинг учун улар ундан қўрқишадими, ҳурмат қилишадими, ёки унинг олдида — кучлироқ одам қаршисида хушомадгўйлик қилаётгандек хушомадгўйлик қилишадими, унга бари бир эди. Ҳар ҳолда, бекорчи ўйин-кулгининг йўқлигидан унинг машғулотлари самарали бўлди. Икки йил чанқоқлик билан китоб ўқиш Кларенсга жуда катта фойда бўлди. Натижада янги ўқувчилар ичида билим бобида унга тенг келадигани йўқ эди. Бу эса унинг ютуқларидан ҳайратга тушаётган ўқувчиларда янглиш фикр пайдо қилган эди.

Биринчи йилнинг охирига келиб Кларенс ҳамма нарсага қодир, намунали ўқувчи ҳисоблана бошланди. Собриенте ҳазрат ҳатто, дон Жуан билан учрашишни маъқул топди ва шундан кейин Кларенсга машғулотларда кам вазифа бериб, ўйин-кулги билан шуғулланишига ҳам йўл қўйиб берадиган бўлишди.

Бошқаларга нисбатан Кларенсга кўпроқ эрк берилган эди. Унга берилган имтиёзлардан бири — Санта-Клара шаҳарчасига хоҳлаган пайтида бориш имконияти эди. Кларенс пул билан етарли даражада таъминланиб турарди, лекин ўзи пулни жуда ёмон кўрарди. Бироқ жуда яхши кийинар, доим сабр-тоқатли ва босинқи бўлганлиги учун бошқаларда ёқимли таассурот қолдирарди.

Кларенс бир куни кечки пайтда Сан-Хозе шаҳарчаси билан Санта-Клара монастири орасидаги қалин дарахтзор, серсоя Аламеда хиёбонида сайр қилиб юраркан, монастирдан икки

қатор бўлиб, сафланиб чиқиб келаётган ёш қизларни кўриб қолди. Афтидан, улар одатдагидек сайр қилгани чиқишмоқда эди.

Бундай ҳолларда Сан-Хозе коллежида тарбияланувчи болаларнинг бошлари кўкка етарди. Лекин Кларенс ўзини катталардек тутиб, хаёлпарастликни тарк этган маъсум ёш йигитлар сингари уларга бутунлай бефарқ қарарди. У қизлар сафига бир лаҳза қараб, деярли четлаб ўтиб бўлган ҳам эдики, ҳар хил пенталар билан нозик қилиб безатилган шляпанинг кенг соябони остидан тиниқ фируза кўзлар — бир вақтлар боғичли бўз қалпоқ остидан унга боққан ўша кўзлар туйқусдан ялт этиб қараб қолди.

Сузи! У титраб кетди. Гапирмоқчи бўлган эди, лекин қиз, саф бошида ва охирида бораётган иккита роҳибани кўрсатиб, жим дегандек ишора қилди ва имлаб изма-из боришни таклиф этди. У Сузининг айтганини қилди, ҳайрон бўлиб анча орқа-роқда, уларнинг кетидан бораверди.

Бир оз юришгандан кейин, Сузи дастрўмолчасини тушириб юборди ва сафдан чиқиб, орқага қайтди-да, ердан рўмолчасини олиб, сафга қайтиб бораркан, унинг фируза кўзлари Кларенсга яна бир марта қараб қўйди.

Кларенс, қиз рўмолчасини туширган жойга етиб боргач, майса устида учбурчак шаклида буклоғлиқ қоғоз ётганини кўрди. Қоғозни дарров олиш одобсизликдек туюлди ва бир оз ўтгач, ортига қайтиб бориб хатни олди.

Хатда юриб кетаётиб қаламда ёзилган бор-йўғи бир неча сўз бор эди: «Соат олтида жануб томондаги девор ёнига — қари нок тагига кел».

Кларенс суюниб кетди, айни пайтда хижолат тортди ҳам.

Бундай махфий учрашишнинг нима кераги бор экан? Албатта, ўқувчи қизлар назорат остида бўлади. Лекин Собриенте ҳазрат Кларенсга ўша фсжиали кунларда у билан бирга тирик қолган ўз қадрдонини кўришга рухсат олиб бериши мумкин. Бунга ҳеч шубҳаланмаса ҳам бўлади. Бу махфий учрашувда эса, гарчанд бу беғубор бўлса-да, уни ранжитадиган қандайдир бир нарса бор эди. У ўзини гўё Собриенте ҳазратнинг ишончига хиёнат қилаётгандек сездди.

Шундай бўлса ҳам, у белгиланган вақтда ўша жойга — монастирнинг жануб томонидаги тепасида қари нок дарахтининг шохлари осилиб ётган девор ёнига бориб турди. Деворда панжарали эшик бўлиб, унинг кўндан буён очилмагани билиниб турарди.

Қизни қайси томондан кутса экан? У қаердан келаркин? Дарахт шохлари орасиданми ёки девор томонданми? Уша Сузидан унисини ҳам, бунисини ҳам кутиш мумкин. Лекин қулфга калит тушиб аста шиқирлай бошлаганда, Кларенс ҳайратга тушди. Эшикнинг занглаган ошиқ-мошиғи гижирлаб, боғдан лип этиб Сузи чиқиб келди.

У Кларенснинг қўлидан тутиб, шоша-пиша: «—Кларенс, югур!» деди-да тез чопиб кетди.

Улар бир пайтлар бепеён даштда кўчманчиларнинг эски араваси орқасидан шундай чопишган эди.

Кларенс ёнида пардек учиб бораётган қизнинг қоматига кўз ташлади.

Сузи етилиб, хушқад бўлибди. У жуда дид билан кийинган, кийимидаги турли қимматбаҳо тақинчоқлар эса унинг хонадон эркатоғи бўлиб ўсаётганидан дарак бериб турарди. Лекин орқасига ва елкаларига серкиллаб тушиб турган олтинранг сочлари ва фируза кўзлари ҳам, бежиримгина оғзи ҳам, жажжи кўллари ва оёқлари ҳам ҳамон ўша-ўша. Булар унинг хотирасида яхши ўрнашиб қолган эди. Кларенс унга эътибор билан тикилиб қарамоқчи эди, лекин қиз яна қандайдир асабийлик билан кулиб, уни шоширди:

— Тезроқ чопсанг-чи, Кларенс, тезроқ!

Улар яна югуриб кетишди.

Ниҳоят, чорраҳада улар муюлиш орқасига ўтиб, ҳансираганча тўхташди.

— Сен ахир дарсдан қочмагандирсан, Сузи?— дея хавотирланиб сўради Кларенс.

— Сал-пал,— деб тушунтирди Сузи.— Бошқа қизлардан илгари келиш учун сал олдинроқ чиқдим.— У тўзғиб кетган сочлари ва қийшайиб қолган шляпасини тўғрилаб, сўзида давом этди:— Биласанми, Кларенс, бу ерга бир ҳафтага ойим келган. У меҳмонхонада турибди. Менга қатнаб ўқийдиганлар қатори ҳар куни кечқурун ойимнинг олдига боришга рухсат беришган. Яна мен билан бир вақтда кетадиган уч-тўртта қиз билан ўзимнинг синглим ҳам бор. Шунинг учун сени кўргани олдинроқ шошилиб чиқдим.

— Аммо...— дея лаб жуфтлади Кларенс.

— Э! Ҳаммаси жойида! Ўша қизлар сенинг келишингни билишиб, ёрдам беришди. Улар ярим соат кейинроқ чиқиб мени, олдинроқ кетган эди, дейишади. Кейин синглим билан меҳмонхонага етиб боришгунча, мен ўша ерда бўламан, тушундингми?

— Ҳа,— деди Кларенс бир оз шубҳаланиб.

— Ҳозир эса қандолатхонага кирамиз. Меҳмонхона ёнида ажойиб дўкон бор! Ёнимда пулим бор, — деб қўшиб қўйди у Кларенснинг хижолат бўлаётганини кўриб.

— Пул менда ҳам бор,— деди Кларенс хиёл қизариб.— Кетдик.

Қиз Кларенснинг қўлини қўйиб юбориб, қўйлагини текислаб олди. Шундан кейин улар оҳиста юриб кетишди.

— Аммо,— дея сўзини давом эттирди Кларенс олдинги фикрига қайтиб ва ўзининг ҳақ эканлигига ҳамроҳини ишонтиришга уринди.— Мен коллежда ўқийман, Собриенте ҳазрат билан қалинмиз. У менга баъзи бир ишларга рухсат беради: агар иккалаамизнинг ёшликдан яқинлигимизни билса, албатта, сизларнинг нозирларингиздан,— улар таниш,— бизларнинг хоҳлаган пайтимизда учрашимиз учун рухсат олиб беради.

— Вой, тентаг-эй!— дея хитоб қилди Сузи ва чиройли шля-

пасининг кенг соябони остидаги кўзлари чақнаб кетди.— Нима? Кап-катта бўлиб қолганимизда-я! О, Кларенс! Гап ёш жентльмен ҳақида борганда, сен уларнинг қанчалик инжиқ бўлишларини билмайсан ҳали! Агар улар иккаламизнинг ҳозир бирга эканлигимизни билиб...— Сузи жумлани ўзгача сирли бир нигоҳ билан тугаллади.

Бир вақтнинг ўзида ҳам мамнун, ҳам хижолат бўлаётган Кларенс тўғрига боқиб турарди. Унинг ёноқлари аста-секин қизара бошлади.

— Ҳа, Мери Рожерс,— дея давом этди Сузи,— менинг ёнимда бораётган ўша қиз, сени балоғатга етган, бунинг устига испан, зодагон испан бўлса керак, деди! Ахир, мен улғаймаганманми? Қани, айт-чи, Кларенс, мен улғаймаганманми?— Унинг овозида бир пайтлардаги каби буйруқ оҳанги бор эди.— Айт-чи!

— Жуда улғайиб кетибсан!— дея жавоб берди Кларенс.

— Кўйлагим чиройли эмасми? Буниси ҳали энг яхшисимас! Яна бошқа чиройлиси ҳам бор. Олд томонига тўр тутилган. Лекин бу ҳам чиройли-а, тўғрими? Шундайми, Кларенс?

Кларенс кўйлак билан унинг гўзал соҳиби ҳам камолотга етганини кўриб турарди. У, жуда етилибсан, деди. Шундан сўнг Сузи бирдан атрофларида юрган одамларни эслаб, жиддий тус олди, қўлини тушириб, Кларенсдан сал четга сурилди.

Улар шу кўйи қандолат дўконига етиб боришди.

— Кларенс, бизни ҳеч ким кўрмаслиги учун ичкарироқдаги столга ўтираммиз,— деб шивирлади у.— Қулупнайли музқаймоқ буюр, бу ердаги лимонли ва ванилинли музқаймоқлар жуда бемаза.

Кларенс билан Сузи залнинг ичкарироғига ўтиб, шийпонга ўхшаган айвон остидаги жойга ўтиришди. Улар бениҳоя ясаиб олган чўпон бола билан чўпон қизга ўхшарди.

Орага ноқулай жимлик чўкди. Сузи меҳмон билан гаплашиб ўтирган оқсуяк хонимлардек мулоим оҳангда гап бошлаб, бу жимликка хотима бермоқчи бўлди.

— Француз тили ўқитувчимиз туфайли қанчалик ташвиш тортганимизни тасаввур қилолмасанг керак. Уни ишдан бўшатишди. Қизлар,— ҳар ҳолда синфимиз қизлари,— буни ниҳоятда адолатсизлик деб ҳисоблашапти!

Тўрт йиллик айрилиқдан сўнг унинг Кларенс учун топган сўзлари фақат шу бўлди.

Кларенс донг қотиб қолди, лекин, ҳар доимгидек, тили сўзга келмасди. Ниҳоят, қошиқни оғзига яқинлаштирар экан, зўр-базўр деди:

— Ҳалиям кексни яхши кўрасанми, Сузи?

Ўтмиш хотиралари жонланди.

— Бўлмасам-чи!— кулди Сузи.— Лекин бизга беришмайди.

— Қароқчи (Сузи ашула бошлади дегунча вовуллайдиган қари, қора кўппак) тирикми?

— Қароқчи аллақачон ўлиб кетган,— деб жавоб берди бе-

парволик билан Сузи.— Лекин ҳозир ньюфаундледим¹, спаниэлим билан қора пакана отим бор.

У ўзига тегишли жониворларни санаб бўлгач, боқиб олган ота-онаси уни қанчалик яхши кўришлари ҳақида гап очди. «Дада» ва «ойи» сўзларини у жуда мамнунлик билан айтарди. Афтидан, марҳумларнинг хотираси уни ташвишга солмасди.

Унинг сўзларидан Пейтонларнинг жуда бойиб кетгани маълум бўлди. Олдин сотиб олган ерларидан ташқари уларнинг Санта-Клара яқинида қўрғони ва Сан-Францискода ҳовлиси бор экан.

Ҳамма болалар сингари Сузи ҳам энг сўнгги таассуротлар билан яшарди. Кларенс унинг ёдига ўтмишни солмоқчи бўлди.

— Жим Хукер ёдингдами?

— О! Сен кетганингдан кейин у қочиб қолди! Биласанми, нима? Яқинда дадам билан Сан-Францискодаги катта ресторанга борган эдик. Бизнинг столимиз официанти, биласанми ким экан? Жим Хукер! Ҳа, ўшанинг ўзи! Ҳақиқий о-фи-ци-ант! Дадам у билан гаплашди, лекин, мен индамадим,— қиз энганингини энгил қимирлатиб қўйди.— Тушундингми... о-фи-ци-ант!

Жим Хукер ўзини—«Кларенс» деб атагани ҳақидаги воқеа Кларенснинг тили учидан турарди. Сузига Жимни мазақ қилиш учун янги баҳона топиб бергиси келмади. Сузининг Жимни масхара қилиши Кларенснинг гагини келтирган эди

— Кларенс,— дея тўсатдан сирли оҳангда шивирлаб гап бошлади қиз, сотувчи ва унинг ёрдамчисини кўрсатиб.— Менимча, анавилар биздан шубҳаланишяпти.

— Нима учун?— деб сўради ҳар доимгидек тўғрисиўз Кларенс.

— Ўзингни овсарликка солма! Ахир, улар бизни кузатиб туришганини кўрмаяпсанми?

Кларенс ўзига ва ҳамроҳига теварак-атрофдагиларнинг заррача қизиқишмаётганини пайқади. Лекин яқингинада ноқулай аҳволга тушиб қолгани эсига тушди.

— Ҳозир, отанг билан яхши турибсизларми?— дея гап мавзуни ўзгартирди Сузи.

— А м а к и в а ч ч а н г билан демоқчимисан?— деб унинг сўзини тўғрилади Кларенс кулимсираб.— Ахир, отам, биз сен билан учрашганимизда анча олдин вафот этганини биласан-ку?!

— Ҳа, Кларенс, сен доим шундай дердинг, лекин дадамнинг гаплари бошқача.— У Кларенснинг тикилиб турган кўзларида ташвиш аломатларини илғаб, шоша-пиша қўшиб қўйди.— Демак, у амакиваччанг экан-да!

— Албатта-да, уни мен билмасам ким билади!— деди Кларенс кулимсираб, хиёл қатъиятсизлик билан. Пейтонларнинг карвонида бўлган гап-сўзлар туфайли кўнглида қолган ўша кўнглисиз туйғу яна бирдан уйғонди.— Мени унинг олдига дўстларимдан бири олиб келди.

Шундан кейин Кларенс ўзининг Сакраментодан то бу ер-

¹ Ньюфаундлед, спаниэль — зотли итлар.

гача қандай келгани, Силсби номига юборилган хат қандай қилиб Флиннинг қўлига тушгани хақида қисқача гапириб берди. Лекин у саргузаштини тугатмаёқ бу гаплар Сузини мутлақо қизиқтирмаётганини сезиб қолди. Сузининг марҳум отаси ва уни Кларенснинг мусибатларига алоқаси хақидаги сўзлар ҳам қизга таъсир этмади. Сузи энгагини қўлларига тираганча унинг юзига сеҳр билан боқиб турарди.

— Еиласанми нима, Кларенс,— деди қиз у сўзини тугатгач,— ўша амакиваччангдан сенга чиройли сомбреро ва заркоқил хошияли серапо¹ олиб беришини илтимос қил, сенга жуда ярашади. Шундан кейин... кейин биз Аламедада сайр қилиб юрганимизда сен ҳам отда сайр қилардинг.

— Лекин мен сен билан... уйларингда ва сизларнинг монастырингизда учрашиб турмоқчиман,— деди шоша-пиша Кларенс.— Собриенте ҳазрат ва амакиваччам рухсат олиб беришади.

Сузи жиддият билан бош чайқади:

— Йўқ! Сиримизни уларга билдирмаслигимиз керак! Дадамга ҳам, ойимга ҳам, айниқса ойимга! Улар бизнинг ш у н ч а й и л д а н кейин яна учрашганимизни билмасликлари керак!— Шу сўзларни айтар экан, Сузининг кўм-кўк кўзларида қанчадан-қанча фикр ва чуқур маъно акс этди.

У бир оз жим туриб, яна сўзида давом этди:

— Ҳа, Кларенс, агар Мэри Рожерс ёрдам бермаса, энди иккаламиз ҳеч қачон учраша олмасак керак. У менинг ягона сирдошим, ёши ҳам мендан катта. Унинг ўзи ҳам таъзирини еган, энди Мэрининг ўз йигити билан учрашиши қатъиян тақиқланган! Сен у билан мени Сюзет деб гаплашишинг мумкин! Ҳозир исмим шундай. Ойим менга Сюзет-Александра Пейтон деб исм қўйган. Энди Кларенс,— у овозини пасайтириб, атрофга қўрқа-писа аланглаб қўйди,— хайрлашиш олдидан шляпа остидан битта ўпиб қўй.

Сузи кенг айвонли шляпаси билан юзларини залдан пана қилиб чаккасига суриб, бокира юзини Кларенсга тутди.

Кларенс хижолат бўлиб кетди. Лекин кулимсираб туриб икки марта унинг юзига лабларини теккизди.

Кейин Сузи ясама табассум билан ўрнидан туриб, юбкасини қоқди ва жиддий қиёфада қўлқопларини кияр экан: «Мени фақат эшик ёнигача кузатиб қўй, улар келишяпти», деди-да, ўзи иши билан машғул бўлган қандолатхона хўжайини ҳамда официантлар ёнидан виқор билан кўча эшик томон йўналди. Эшик ёнида эса қиз алоҳида назокат билан: «Хайрли кеч, мистер Брант!» дея меҳмонхона томон пилдираб юриб кетди.

Кларенс жингалак сочлари елкаси узра ёйилиб, тилларанг плаши устида ўйнаётган оқ харир кўйлакли санамни кўз қири билан бир оз кузатиб турди. Кейин, қарши томонга юриб кетди.

У уйга бутунлай довдираган бир алфозда қайтарди. Аммо бу ҳол ўзига ҳам бемаъни бўлиб туюлмоқда эди. Ахир, Сузи

¹ Сомбреро — айвони кенг шляпа, серапо — калта камзул

билан учрашуви унга чексиз хурсандчилик бахш этиши керак эди-да! Сузи уни дарров таниди ва калондимоғлик қилмай, биринчи бўлиб ўзи яқинлашди.

Уларнинг келажакдаги учрашувлари борасидаги Сузининг қўрқувлари Кларенсни у қадар ташвишлантирмасди, қиздаги бўлган ўзгаришлар ҳам уни хафа қилмади; аксинча, бу ўзгаришлар қизга янги жозиба бахш этган эди. Кларенснинг тушунишича, Сузи, ҳар қанча енгилтак бўлмасин, Кларенс ўзини менга яқин олади, деб ўйларди.

Лекин шунга ҳам иқрор бўлиш керакки, бу учрашув унинг ёшлигидаги ўша аламли дамлар, ваҳимали қора кунлар, ташвишларни яна эсига солди. Кларенс эса, булар ҳаммасини бир неча йил муқаддам «Эль Рефюжио»да унутиб юборганман, деб ўйларди!

Кларенснинг отасининг ўлими борасидаги гапларга Пейтснинг ишонмаганлиги ҳақида Сузи айтган сўзлар унда илк бор шубҳа туғдирди.

Эҳтимол, деб ўйлади у, бундай сирли ҳолатларнинг зоҳир бўлишига дадамнинг бирон бир иши, қилмиши сабабчидир.

Энди Кларенс улғайиб қолган ва кўп нарсаларга ақли етарди.

XI БОБ

У Коллеж даҳлизига қадам қўйганда қоронғи тушиб қолган эди. Унга мураббийлардан бири дуч келди; мураббий Кларенсдан ҳеч нимани сўрамай, унинг саломига ҳайратомуз, меҳрибонлик билан алик олди.

Кларенс ўзининг қаерларда бўлгани, қилган ишлари ҳақида ҳисоб бериш учун дарҳол Собриенте ҳазратнинг кабинетига йўл олди. Собриентенинг жимжит кабинетида уч-тўрт тарбиячи ўтирарди. Боланинг назарида, унинг бу ерда пайдо бўлишидан улар ғалати бир аҳволга тушиб қолгандек бўлишди.

Кларенс орқага қайтган эди, лекин Собриенте ҳазрат мажлисни тўхтатди ва бошқалар билан маъноли кўз уриштириб олиб, уни ёнига чақирди.

Бола Сузи билан учрашгани ҳақида ~~кижолатпаалик~~ билан гапириб, Собриенте ҳазратдан маслаҳат ва ёрдам беришни илтимос қилди. Кларенс гапираётган пайтда кўнгли ёмон бир нарсани сезиб турди.

Ҳария унинг кўзларига ачиниш билан қулимсираб тикилди-да, Сузи билан бўлган воқеага эътибор ҳам бермай деди:

— Сенга дон Жуан Робинсоннинг уйига бориб, меҳмон бўлиб келишинг учун руҳсат беришни ўйлаб турибман (одатдаги «амакиваччанг» ўрнига унинг номини тўлиқ айтганда Кларенснинг юраги шиф этиб кетди), лекин бу ҳақда кейинроқ гаплашамиз. Утир, ўғлим, ҳозир мен бўшман, гаплашиб ўтираемиз. Петро ҳазрат сени испан тилидан жуда яхши эканлигингни мақтаяпти, тез таржима қилар эмишсан.

Мамнун бўлганидан Кларенснинг юзлари ёришиб кетди. Ундаги хавотирлик аста-секин тарқала бошлади.

— Бир соатча бўш вақтимиз бор, ўз ҳунарингни кўрсат-чи? Мен хонада юриб, ёмон инглиз тилимда айтиб тураман, сен эса столга ўтириб, яхши испан тилингда ёзасан.

Кларенс столга ўтирди, олдига бир варақ қоғоз қўйиб, қўлига патқалам олди.

Оқ кўнгил Собриенте ҳазрат бурнига анча бурнаки тамакидан соғиб, яхшилаб аксириб олгандан кейин, черков воизи услубида тантанали ва мунгли оҳангда гап бошлади:

— Қадимги китобларда, оталарнинг гуноҳи учун болалар азоб чекади, деб айтилади. Ваъзи одамлар буни адолатсизлик ва шафқатсиз бир нарса деб ҳисоблайдилар. Лекин улар ҳақми? Илоҳий ва инсоний қонунларни ёмон кўрадиган ўзбилармон кишини кўз олдимизга келтирайлик. У фақат «виждон» деб аталувчи туйғуни тан олади ва фақат ўзининг жасоратига ишонади.

Собриенте ҳазрат ваъзни тўхтатиб, меҳрибон қўлини Кларенснинг елкасига оҳиста қўйди ва унинг юзига қадар энгашди.

— Яхши, жуда яхши!— деди у пешонасига чиққан терларни кафти билан сидириб.— Лекин энди бунинг тескарисини қилиб кўрамиз: мен испанча гапираман, сен эса, инглизча ёзасан. Ҳикояга ўхшаган бирор нарсани оламиз.

У хонада яна оҳиста юра бошлади. Кларенс эса қўлига патқаламни олди.

— Шундай қилиб, Гвадалахаранинг серунум водийсида ерлари ва подалари бўлган битта мулкдор яшарди. Унинг хотини ва ўғли бор эди. Лекин у қизиққон ва шиддаткор бўлгани учун ҳамма нарсадан хавfli саргузаштларни, жангларни, қайсарликни яхши кўрарди... Унинг бойлиги камайиб борарди, табиатидаги мутакаббирлик ундан қариндошлари ва қўшниларини четлаштириб юборди. Хотини ўғлининг гўдаклик пайтида вафот этди. Бир йилдан кейин у бошқа хотинга уйланди. Лекин иккинчи хотини унинг феъли атвори билан чиқиша олмади. Уларнинг турмуши жуда оғир ўтарди. Оқибат-натижада эри оиласини ташлаб, Сан-Луидан... яъни Гвадалахарадан бузунлай бош олиб кетди. Бегона юртда у номини ўзгартириб олиб, то қонун ҳимоясидан ташқари бўлиб қолгунча, исёнкорона ҳаёт кечира бошлади... У ташлаб кетган хотинга (ўғлининг ўғай онаси) бу ҳол ёқмади ва унинг олдида эрининг номини айтишларини ман этди, уни ўлган деб эълон қилиб, болани эса опасининг васийлигига топширди. Аммо бу аёл боланинг отаси билан алоқа боғлашга муяссар бўлди ва бегуноҳ болани гўё амакиваччаннинг олдига юбораман, деб аслида ўз отасининг ҳузурига жўнатди. Отаси эса ё виждон азоби таъсири остида, ёки...

Ногоҳ Кларенснинг:

— Тўхтанг!— деган овози эшитилди.

У патқаламни ташлаб, ўрнидан ирғиб туриб кетди. У Собриенте ҳазратнинг олдида бутун вужуди билан титраб турарди.

— Сиз мени шу йўл билан бирор сирдан воқиф қилмоқчи-

га ўхшайсиз, Собриенте ҳазрат, — дея гап бошлади у ҳаяжонини базўр босиб. — Тўғриси айтинг, ўтиниб сўрайман. Ҳар қандай ёмон гап бўлмасин уни эшитиш мен тушиб қолган сирли ҳолатдан энгилроқ. Мен энди ёш бола эмасман. Ҳаммасини билишга ҳақлиман. Мен эшитган гаплар уйдирма эмас, юзингиздан кўриб турибман, бу, Собриенте ҳазрат, бу воқеа...

— Отангинг таржимаи ҳоли, Кларенс...

Докадек оқариб кетган бола қалқиб кетди.

— Менинг отамнинг! — дея такрорлади у. — Менинг отамнинг! Тирик отамнингми ёки ўлик отамнингми?

— Сен Сан-Луидан жўнаганингда у тирик эди, — деди шоша-пиша қария Кларенснинг қўлидан тутиб. — Ахир, сени отангни илтимосига кўра олиб келишган. Гўё сенинг амакиваччанг бўлган дон Жуан фақат унинг сўзини бажарарди, холос. Сени бу ерга ўқишга юборган ҳам отанг эди. Кларенс, у тирик эди, лекин у бошқа исм билан яшарди. У ҳақда тарқалган гаплар сенинг келажагингга ёмон таъсир қилиши мумкин эди. Энди у йўқ. У Мексикада ўлди. Инсургент¹ сифатида қатл этилди.

— Ўлди! — такрорлади Кларенс бутун вужуди дағ-дағ титраб. — Яқинда ўлдими?

— Биз бир соатгина аввал Мексикада бўлган революция ва унда отанг ҳам қатнашгани тўғрисида маълумот олдик. Унинг қандай исм билан яшаганини биргина дон Жуан биларди. Дон Жуан ҳам марҳум отанг сингари сендан ҳақиқатни яширишни афзал кўрмоқчи эди. Лекин биз бу ерда бошқача қарорга келдик. Мен сенга бор гапни яхшироқ усулда, бундан бошқачароқ қилиб айтиб беролмадим, мени кечир, ўғлим!

Кларенс асабий ҳолда кулиб юборди.

— Сизни кечиришим керакми? Мен учун у одам ким эди? — деб гап бошлади Кларенс ёшларга хос қизиққонлик билан. — У мени ҳеч қачон яхши кўрмаган. У мени ташлаб кетган!.. Мени кўришга, ёрдам қўлини чўзишга ҳам ҳаракат қилмади!..

— Секинроқ! — деб қўлини силкитди қария унинг қизиша бошлаганидан қўрқиб ва елкасига аста қўлини қўйди-да, ўтиришга мажбур этди. — Нималар деяётганингни ҳозир ўзинг ҳам билмаяпсан. Кларенс, ўйлаб кўр, сен саргардон бўлиб юрган пайтларинг, сенга меҳрибонлик қилган одамлар орасида қалбинг жуда талпинган одам бормиди? Ўйлаб кўр... менга ўзинг гапириб берган эдинг.

Боланинг кўзлари ялтираб кетди. У қариянинг энгидан шахд билан тутиб шивирлади:

— Ҳа, шундай мағрур, довирак киши бор эди, ундан ҳамма қўрқарди. Исми Флин, мени кондан ўша киши олиб келган. Ҳа, мен уни амакиваччамнинг қадрдон дўсти деб билардим ва унга ҳамма нарсани, ҳеч қачон, ҳеч кимга ҳам айтмаган сирларимни гапириб берганман... яна... менимча, менимча... мен ҳеч

¹ Инсургент — инқилобий қўзғолончи.

кимни уни яхши кўргандек яхши кўрмаганман... Ҳатто, ҳамма кишиларнинг ундан кўрқиши, менинг эсам, кўрқмаслигим ўзимга ёқарди, у менга жуда меҳрибон эди! Аммо у ҳам бир оғиз сўз айтмай, мени ташлаб кетди, мен эсам унинг ортидан ҳамма жойга боришга тайёр эдим...— Кларенс гапдан тўхтаб, юзини қўллари билан бекитиб олди.

— Йўқ, йўқ!— деди Собриенте ҳазрат мулойим оҳангда, лекин астойдил меҳрибонлик билан.— У ҳамма кўрқадиган одам билан сенинг қариндошлигинг ҳақидаги ҳақиқатни сендан яширишга қатъий аҳд қилганди, қисман, бу билан у ўз ўзиниям ихтиёрий равишда жазолаган эди. Ҳақиқатдан ҳам, у сени ҳеч қачон жаҳлинг чиққан пайтадигидек кучли севмаган эди. Ҳа, болагинам, сен «Мурда-Бўғизда» кезиб юрганинга тасодифан дуч келиб қолган, сени бизнинг юртларга олиб келган ва нима учунлигини билмайману, гарчанд дон Жуанга ҳукми ўтса ҳам, лекин уни ўзини сенга амакиваччавг сифатида таништиришга кўндирган одам, хуллас, жиноятчи деб эълон қилинган Флин сенинг отанг эди. Шуни ҳам айтиб қўяйки, Жексон Брант ҳам, Гамильтон Брант ҳам унинг ўзи эди.

У бўзлаб йиғлаётган боланинг бошини бағрига босди...

Оқ кўнгил Собриенте ҳазрат Кларенснинг тиниқ кўзларидаги сўнгги ёшларни артиб қўйганида тонг ота бошлаган эди.

— Энди, ўғлим,— деди у ўрнидан тураётиб,— тирикларни ҳам унутмайлик. Угай онангнинг сенда ҳеч қандай ҳуқуқи йўқ. Унга қандай муносабатда бўлишинг кераклиги ҳақида сенга маслаҳат бериб ўтирмайман. Энди мустақил эканлигининг ўзи етарли.

У ўз ёзув столи ёнига борди, ғаладонни тортиб, ундан чекли банк дафтарчасини олди ва уни боланинг қўлига тутқазди.

— Кларенс, отанг ўз ўлиמידан кейин, сен ўзингга тегишли маблағни олиш учун унинг ўғли эканлигингни тасдиқлайман, деб овора бўлиб юрмаслигингни истаган эди. Бу ерга янги келганинда мистер Керден банкига қўйган омонат пулинг эсингдами? Уша Керденнинг розилиги билан отанг ҳар ойда, ҳар йили сенинг номингга пул ўтказиб турган эди... Кларенс, болагинам, энди сен эркин ва мустақил одамсан, ўзинг-ўзингга хўжайинсан ва хоҳлаган исму шарифни танлаб олишинг мумкин.

— Мен дадамнинг номини ўзимга исму шариф қилиб оламан,— деди Кларенс.

* * *

Кларенс Брант ҳаётининг илк йиллари ҳақидаги қисса шу билан тугайди. Унинг мустақил равишда қандай яшагани, қиссада номлари тилга олинган кишиларнинг унга қандай ёрдам бергани ёки йўлига гов бўлгани тўғрисида бошқа бир ўринда ҳикоя қилинади.